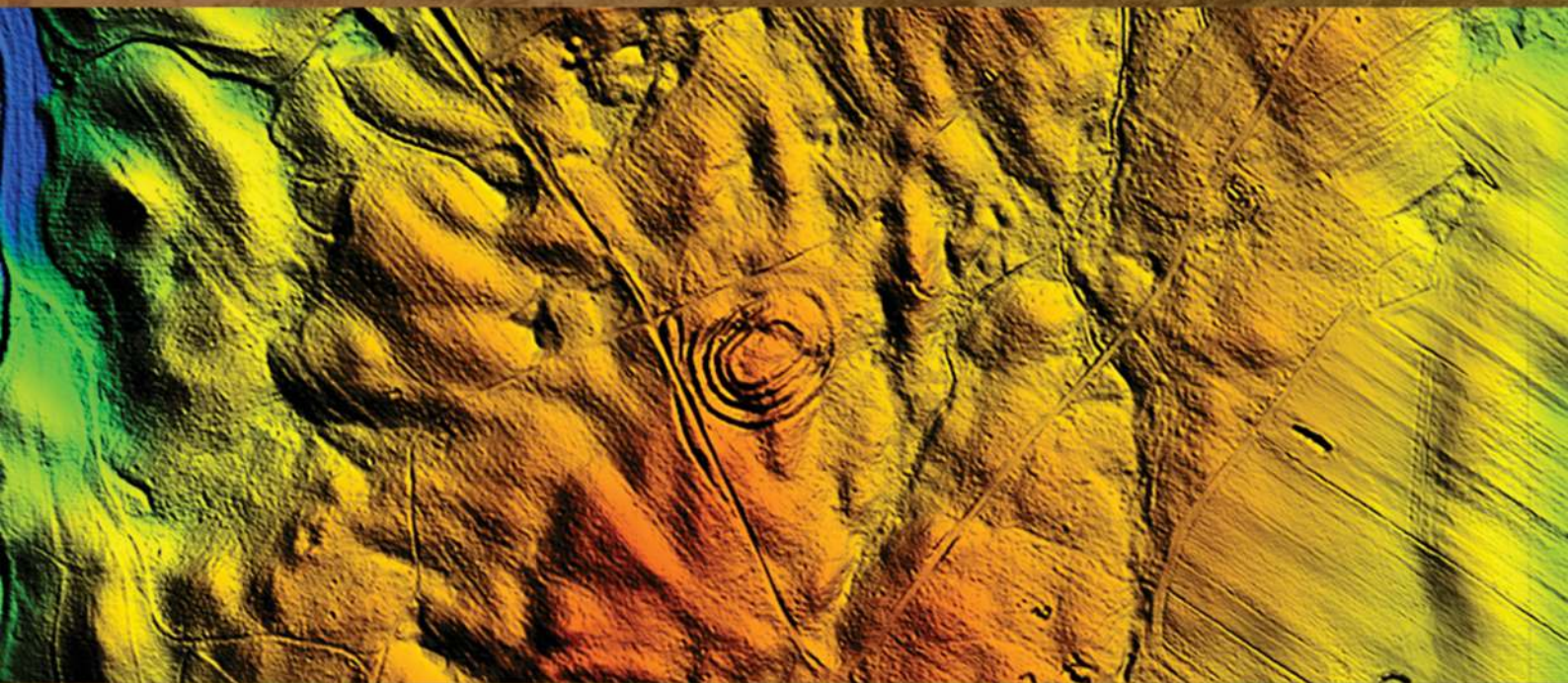
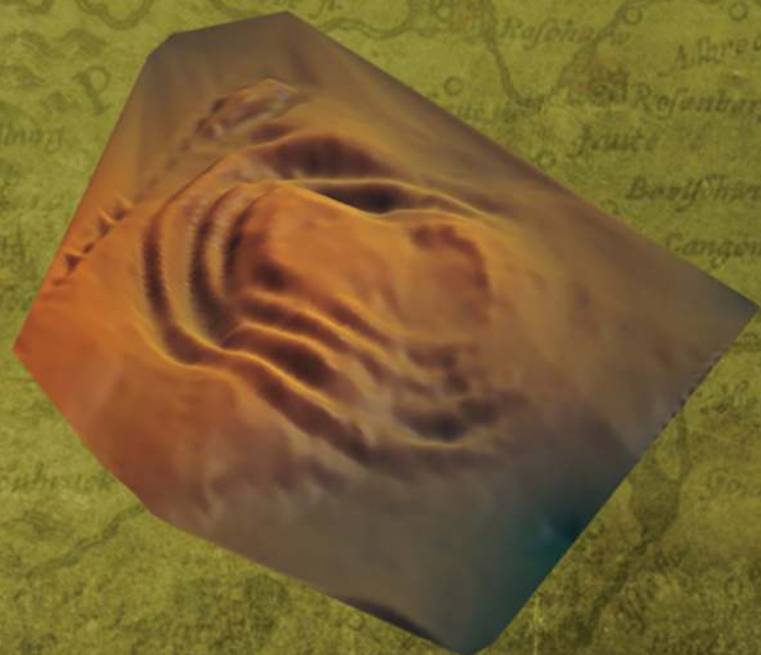

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Fundacja Res Publica Multiethnica

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Autorzy

Anna Gręzak, Urszula Kobylińska, Maria Lityńska-Zajac, Magdalena Moskal-del Hoyo,
Jerzy Nitychoruk, Joanna Piątkowska-Małecka, Kamil Rabięga, Magdalena Rutyna,
Daniel Skoczylas, Rafał Solecki, Łukasz Maurycy Stanaszek, Tomasz Stępnik, Dariusz Wach,
Joanna Wawrzeniuk, Fabian Welc, Jacek Wysocki i Magdalena Żurek

Warszawa 2017

Publikacja wydana z funduszy projektu badawczego

Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki

Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 1. Pomezania, Pogezania i Warmia

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Publikacja recenzowana do druku przez dr. Wojciecha Brzezińskiego
i prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka

Redakcja: Zbigniew Kobyliński

Projekt książki i skład: Bartłomiej Gruszka

Korekty: Urszula Kobylińska i Zbigniew Kobyliński

Projekt okładki: Weronika Kobylińska-Bunsch

Copyright © 2017 by Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie and Fundacja Res Publica Multiethnica

ISBN 978-83-946496-3-0

ISBN 978-83-948352-0-0

Wydawnictwo:

Fundacja Res Publica Multiethnica

Ul. Cypryjska 44

02-761 Warszawa

<http://res-publica-multiethnica.pl>

SPIS TREŚCI

GMINA MIŁAKOWO

Pawełki, st. 5	5
Raciszewo, st. 9	27

GMINA MORĄG

Strużyna, st. 21	63
Strużyna, st. 24	91
Tątlawki, st. 2	109

GMINA ZALEWO

Duba, st. 1	139
Janiki Wielkie, st. 2	149
Mozgowo, st. 1	175
Urowo, st. 1	205
Wieprz, st. 1 - wyspa Bukowiec	219
Wieprz, st. 20	241

GMINA OSTRÓDA

Durąg, st. 1	261
Grabin, st. 1	297
Lipowiec, st. 1	335
Lipowiec, st. 2 (Lichtajny)	363
Morliny, st. 1	381
Zajączki, st. 1	395

GMINA ŁUKTA

Plichta, st. 1	469
-----------------------	------------

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY	477
-----------------------------------	------------

Zajączki, st. 1

Gmina Ostróda

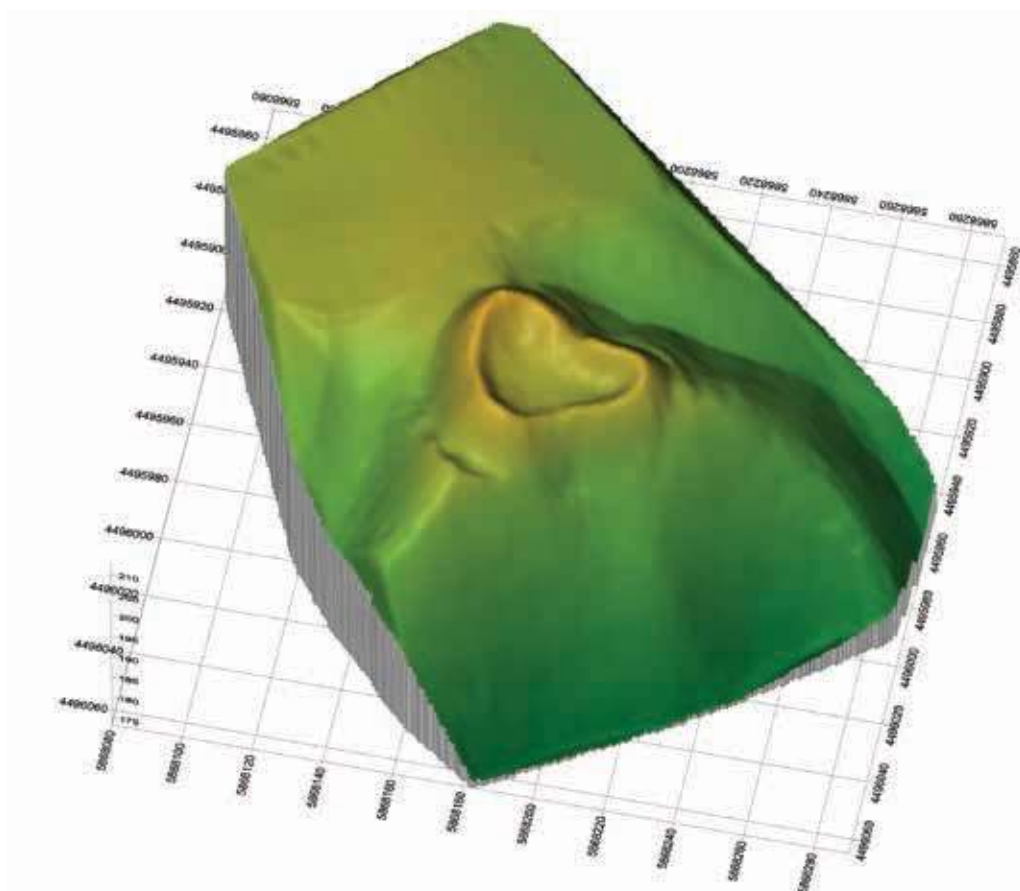
Powiat ostródzki

AZP 29-55/113

Współrzędne geograficzne:

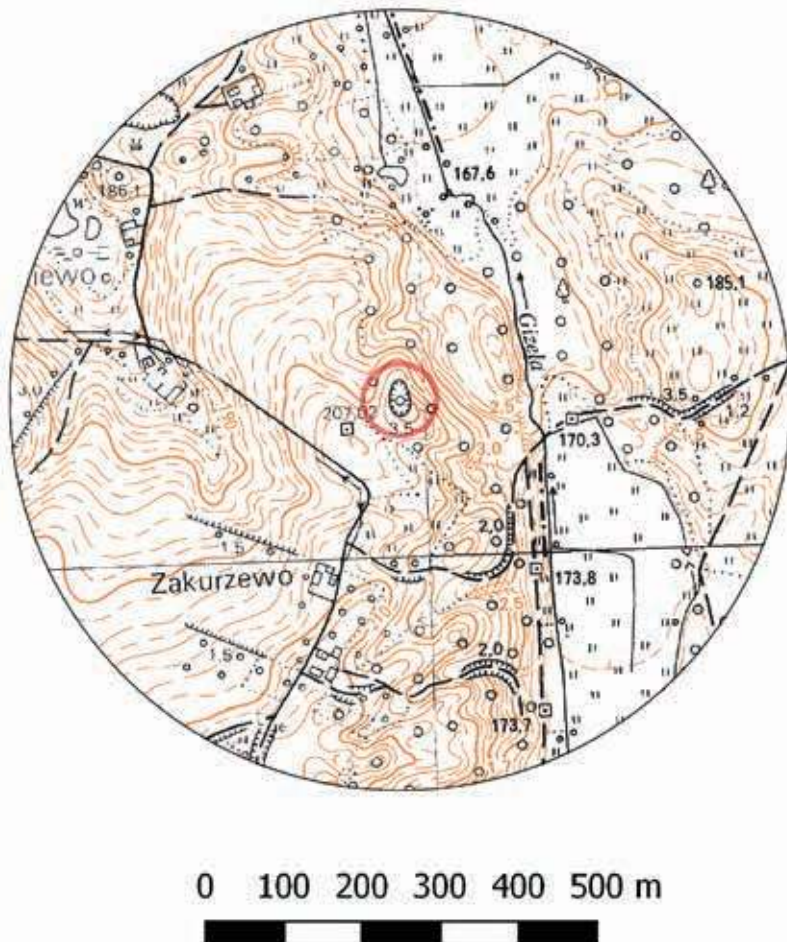
N 53° 32' 58,76"

E 19° 53' 8,94"

Ryc. 1. Grodzisko w Zajęczech, st. 1 na mapie w skali 1:25 000 (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 2. Grodzisko w Zajęczech, st. 1 na mapie w skali 1:10 000 (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

POŁOŻENIE GRODZISKA I JEGO FORMA

DARIUSZ WACH

Grodzisko w Zajączkach, st. 1 usytuowane jest w obrębie Parku Krajobrazowego Wzgórz Dylewskich, nad rzeką Gizelą (ryc. 1–2). Grodzisko zajmuje naturalne wyniesienie morenowe, tworzące rodzaj lekko wysuniętego na wschód, porośniętego lasem cypla górującego nad obszarem doliny wspomnianej rzeczki Gizeli (ryc. 3–4). Od strony wschodniej i północno-wschodniej zbocza wału i samego wzgórza są bardzo strome i osiągają przewyższenie do 45 m w stosunku do obszaru poniżej. Od zachodu grodzisko przylega do położonego płaskowyzu, gdzie przewyższenie wałów w stosunku do niego wynosi średnio 10–15 m. Od północnego zachodu i od południowego wschodu grodzisko otaczają parowy, przy czym parów od strony północno-wschodniej przechodzi w płaski, podmokły teren doliny wspomnianej rzeczki Gizeli, co w połączeniu z niezwykle stromą i wysoką od tej strony ścianą wzgórza, powoduje, iż można mówić o wybitnych walorach obronnych założenia grodowego. Od południowego wschodu i częściowo od południa dostęp na grodzisko jest utrudniony przez dobrze zachowaną, suchą fosę. Od północy do wałów grodziska dochodzi, lekko łukowaty w kształcie, stopniowo obniżający się aż do poziomu doliny rzecznej cypl wzgórza. Od tej też strony, tam gdzie grodzisko przechodzi w schodzącą w dół wąską grań, można dostrzec u podnóża wału, poprzeczne do tejże grani a równoległe do wału grodziska i do siebie nawzajem, co najmniej dwa, łukowatego kształtu, płytkie zagłębienia, w których z dużą dozą prawdopodobieństwa można domyślać się śladów kolejnych suchych fos utrudniających ewentualnym napastnikom dostęp do grodu.

Wały grodziska, w obecnym stanie ich zachowania, najwyższe są od strony południowo-zachodniej oraz północnej, czyli w punktach najłatwiejszego dostępu do obiektu. W stosunku do dna majdanu ich przewyższenie sięga maksymalnie 7 m (od SW). Od strony zachodniej w wale widoczne jest wyraźne obniżenie, w miejscu w którym znajdowała się brama do grodu. Grodzisko ma w przybliżeniu kształt trójkąta o zaokrąglonych wierzchołkach i nieco wygiętych do wewnątrz, dłuższych bokach. Jego podstawa ma około 36 m, boki zaś 46 m (wymiarzy mierzone po koronie wałów). Wierzchołek tego trójkąta skierowany jest w przybliżeniu na północ (ryc. 5–6).

ŚRODOWISKO FIZYCZNO-GEOGRAFICZNE

JERZY NITYCHORUK I FABIAN WELC

Grodzisko w Zajączkach, st. 1 leży na zachodnim skłonie wysoczyzny przylegającym do południowego

Ryc. 3. Grodzisko w Zajączkach, st. 1 - widok od południowego zachodu (fot. J. Wysocki)

Ryc. 4. Grodzisko w Zajączkach, st. 1 - widok od południowego zachodu (fot. J. Wysocki)

obniżenia, którym obecnie płynie rzeka Gizela. Usytuowane jest ono na izolowanym pagórku o wydłużonym kształcie, który od wysoczyzny oddzielony jest rozcięciami erozyjnymi, zarówno od zachodu, jak i od południa. Na szkicu osnowy geodezyjnej najwyższy punkt wznosi się do 213,58 m n.p.m. i jest zlokalizowany na wale grodziska, w jego SW części. Majdan grodu występuje na wysokości około 207 m n.p.m., co daje ponad 6 m różnicy. W stosunku do obniżenia wykorzystywanego przez rzekę Gizelę różnica wysokości sięga 43 m, co dobrze uzasadnia duże wcięcie form erozyjnych towarzyszących grodzisku, czyniących je niedostępnym.

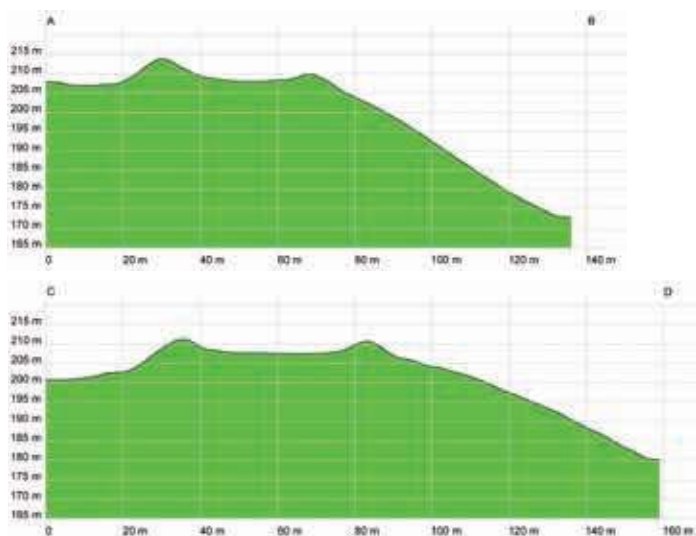
Według *Szczegółowej mapy geologicznej Polski w skali 1:50 000 ark. Lubawa*¹ grodzisko w Zajączkach, st. 1

¹ Gałązka 2012b.

Ryc. 5. Grodzisko w Zajęczkach, st. 1 na zobrazowaniu ALS (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 6. Przekroje grodziska w Zajęczkach, st. 1 uzyskane z danych ALS (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

leży na piaskach, mułkach i żwirach kemowych ze stadiału górnego zlodowacenia Wisły. Otoczenie obiektu stanowią gliny zwałowe budujące wysoczyzny, na których występują gleby płowe, średniej żyzności III i IV klasy. W dolinie rzeki Gizeli występują piaski i mułki rzeczne (ryc. 7).

Na terenie grodziska przeprowadzono wiercenia wzdłuż linii N–S i W–E. Na podstawie dziewięciu wierceń sporządzono dwa przekroje A–B i C–D, które dobrze ilustrują budowę geologiczną i obszary przekształcone przez człowieka (ryc. 8–9). Nasypy wałów osiągają 1,6 m w wierceniu Z-1 i Z-4 oraz 1 m w wierceniu Z-5, i największą – 1,7 m – w wierceniu Z-6, gdzie pod nasypem nawiercono też kompleks glebowy miąższości 0,4 m. Warstwa kulturowa na majdanie osiąga 1 m miąższości w wierceniu Z-3. Wypełnisko fos w części N nie przekracza 1 m. W profilach wałów występuje duża ilość spalenizny i węgla drzewnych oraz fragmentów drewna. Pod osadami zmienionymi ręką ludzką występują piaski różnoziarniste miejscami ze żwirem, a pod nimi piasek drobnoziarnisty, prawdopodobnie kemowy.

BADANIA ARCHEOLOGICZNE

DARIUSZ WACH

Przebieg badań terenowych

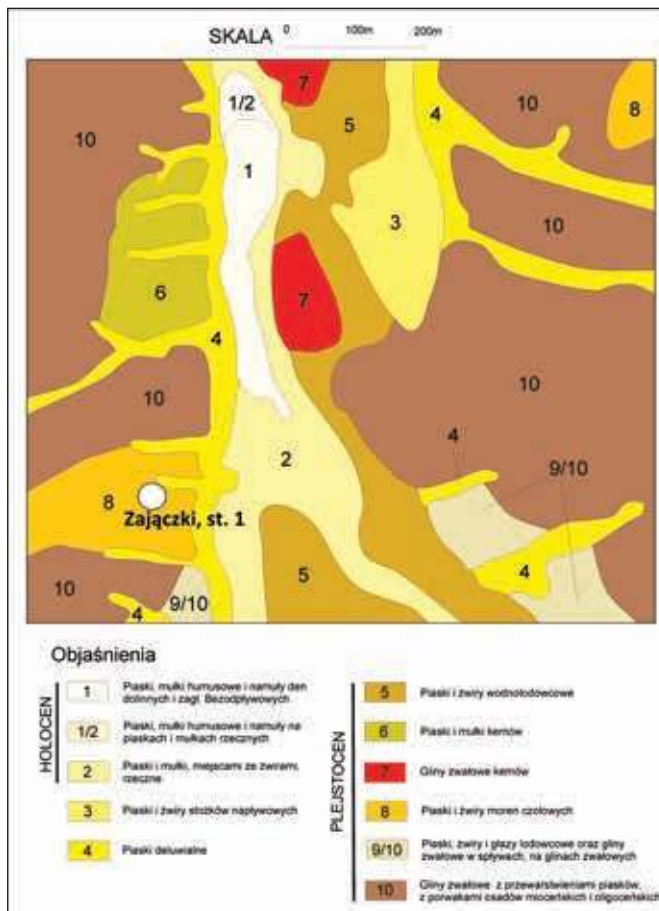
Grodzisko w Zajęczkach, st. 1 znane było już w okresie przedwojennym. W archiwum dawnego Prussia Museum z Królewca zachowana jest korespondencja z 1906–1907 r. między archeologiem Adalbertem Bezenbergerem a ówczesnym zachodniopruskim konserwatorem zabytków Schmidtem w sprawie ochrony tego grodziska, utożsamianego już wówczas z grodem stołecznym plemienia Sasinów – *Sassenpile*². Wspomina o tym grodzisku także ks. Władysław Łęga, w swojej *Kulturze Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk* w 1930 r.³

Po wojnie już w 1949 r. przeprowadził tu badania powierzchniowe Jerzy Antoniewicz. Grodzisko wpisane zostało do rejestru zabytków w 1996 r. W roku 1998 na terenie grodziska przeprowadzone zostały badania wykopaliskowe przez dr hab. Annę Marciniak-Kajzer z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Badania miały charakter ratowniczy i przeprowadzone zostały na obszarze majdanu, w miejscach zniszczeń spowodowanych przez dwa wkopy rabunkowe. Otworzony wówczas wykop 1 (2 x 3 m) znajdował się pośrodku majdanu zaś wykop 2 (4 x 4 m) na skraju przejścia majdanu w wał od strony północnej. Znalezione zabytki (głównie fragmenty ceramiki) sugerowały okres zasiedlenia grodziska jako wiek XII do początków XIII. Odkryte w wykopie 2 warstwy spalenizny i kamienie zinterpretowane zostały jako pozostałości ewentualnego bruku kamiennego, jak również narożnika domostwa⁴.

² Hoffmann 2013: 70.

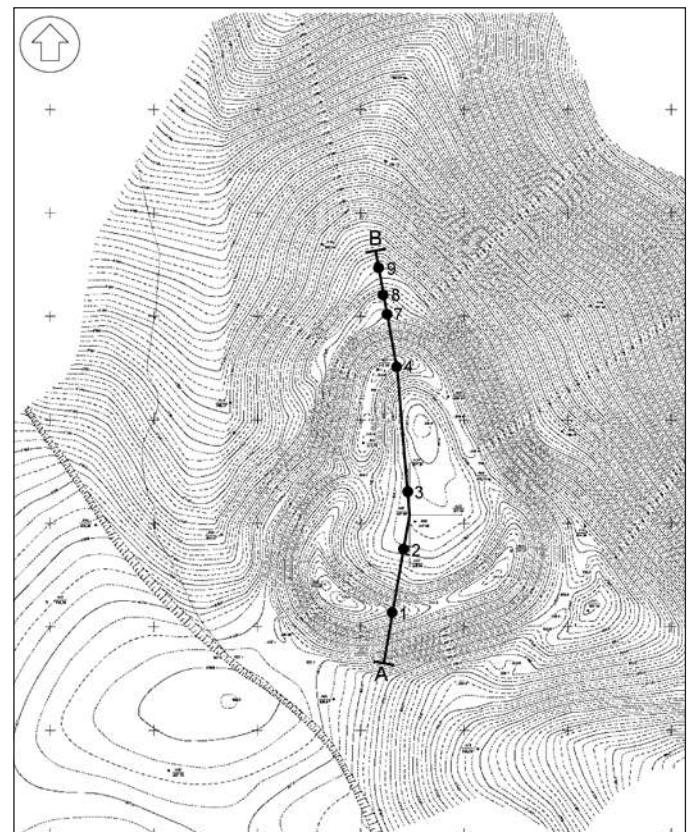
³ Łęga 1930: 539.

⁴ Marciniak-Kajzer 1998.

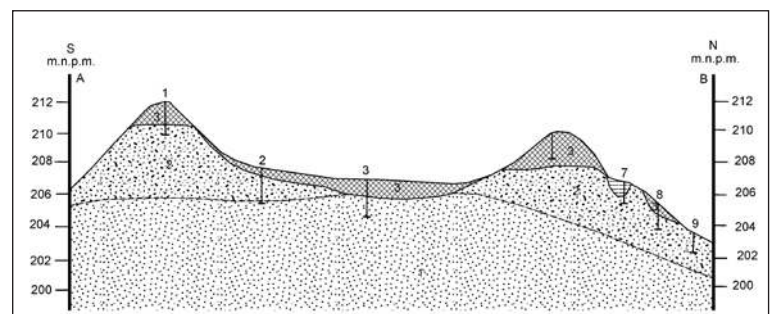

Ryc. 7. Mapa geologiczna okolic grodziska w Zajączkach, st. 1 (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Badania w ramach realizacji programu *Katalog grodzisk Warmii i Mazur* przeprowadzone zostały w roku 2015. Celem prac było rozpoznanie (na większą niż uprzednio skalę i w innym miejscu grodziska) charakteru tego stanowiska, określenie jego potencjalnych funkcji oraz pozyskanie materiału zabytkowego, który umożliwiłby jego datowanie. Ponieważ obszar wnętrza grodziska był już wstępnie badany w przeszłości, postanowiono rozpoznać wykopaliskowo rejon potencjalnej bramy grodziska. W tym celu w obrębie obniżenia w wale założono wykop 1, o wymiarach 4 x 22 m (od wschodu zwężony na odcinku 6 m do szerokości 2 m). Wykop ten obejmował (od zachodu) początek górnej krawędzi zewnętrznego stoku wzgórza grodziskowego w rejonie bramy, przechodził przez cały majdan po osi W-E i obejmował swym wschodnim końcem początek dolnej partii wewnętrznego stoku części wału wschodniego. Dodatkowo, w celu weryfikacji odkryć dokonanych w wykopie 1 (zasięg płaszcza kamiennego 3), poprzecznie do jego dłuższego boku otworzono mniejszy (długi na 9 m i szeroki

Ryc. 8. Zajączki, st. 1. Plan warstwicowy grodziska (wyk. J. Błaszczuk) z zaznaczonymi miejscami wierceń geologicznych (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

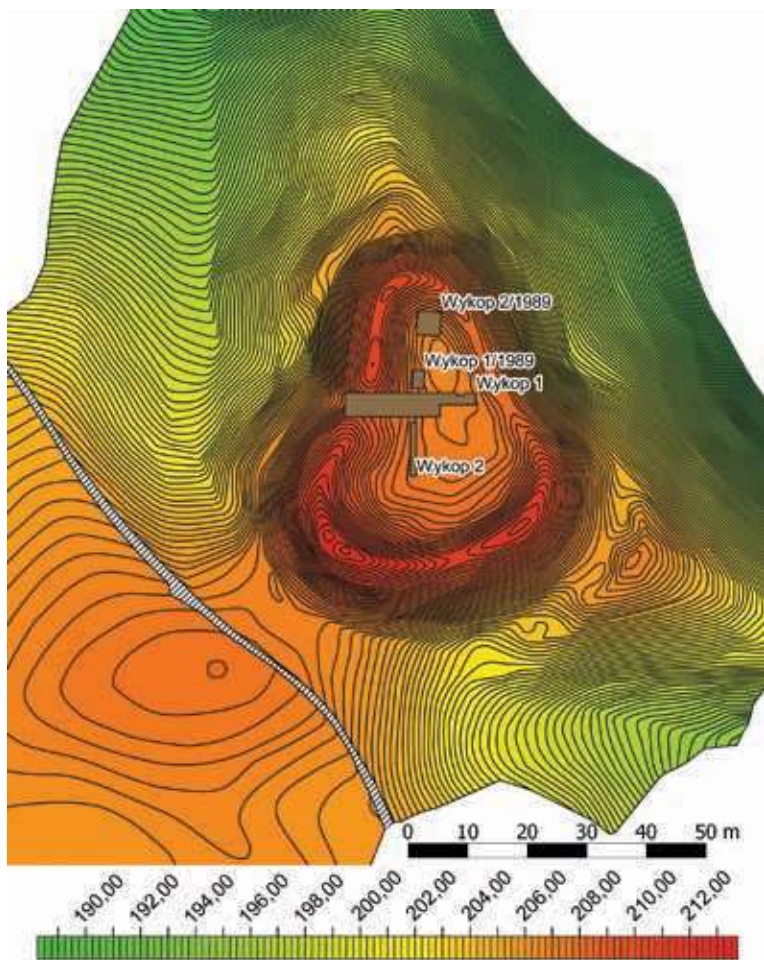

Ryc. 9. Przekrój geologiczny grodziska w Zajączkach, st. 1: 1 - piaski drobnoziarniste, kemowe, 2 - piaski różnoziarniste, 3 - warstwa kulturowa (archeologiczna) (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

na 1 m) wykop 2, o dłuższym boku wzdłuż osi N-S, usytuowany we wnętrzu majdanu. Łącznie przebadany obszar obu wykopów wynosił 84,5 m kw. (ryc. 10).

Przebadana stratyfikacja jednoznacznie wskazuje (przede wszystkim w obszarze wykopu 1), że grodzisko w Zajączkach, st. 1 – wbrew ustaleniom z wcześniejszych badań – było kilkufazowe (ryc. 11).

Ryc. 10. Plan sytuacyjno-wysokościowy grodziska w Zajączkach, st. 1 z rozmieszczeniem wykopów z roku 1989 i 2015 (na podstawie pomiarów J. Błaszczyka, oprac. R. Solecki)

Ryc. 11. Zajączki, st. 1. Ogólny widok poziomego całca w wykopie 1 wraz z przekrojem wału starożytnego i wałów wczesnośredniowiecznych - ukazują wielofazowość nawarstwień grodziska (fot. D. Wach)

Stratygrafia stanowiska (ryc. 12-17)

Warstwy naturalne

Podłożem naturalnym grodziska w Zajączkach, st. 1 jest – w zależności od miejsca – czysty, jasny piasek drobnoziarnisty (na większości powierzchni), miejscowo z płatami gliny oraz żwirów i piasków. W zależności od rodzaju i miejsca występowania wyróżniono siedem jednostek stratygraficznych (38, 82, 99, 109, 133, 153 i 163), które uznano za warstwy naturalne.

Wczesna epoka żelaza

Faza IA

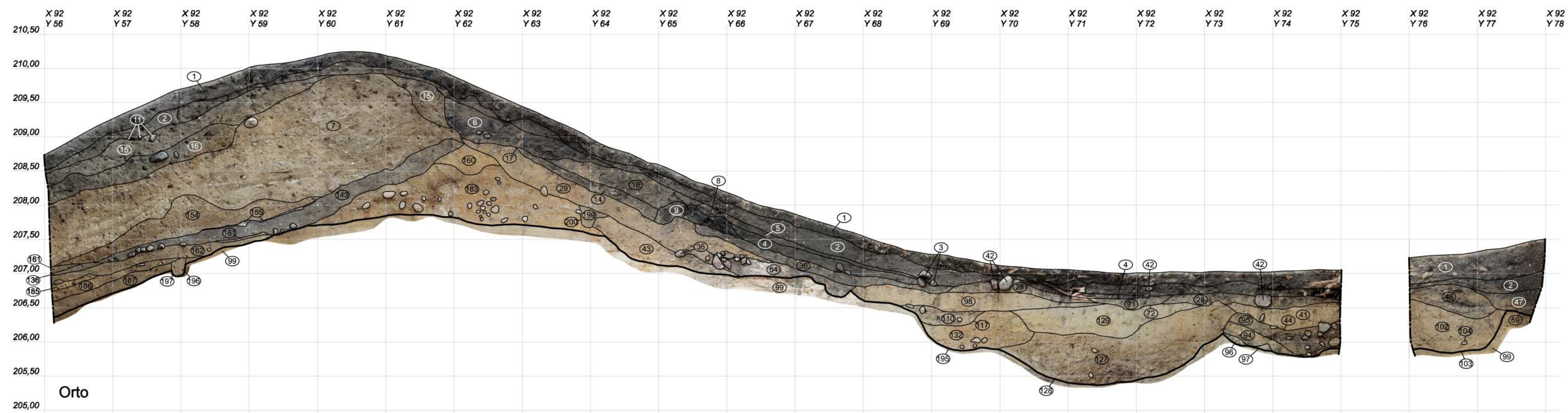
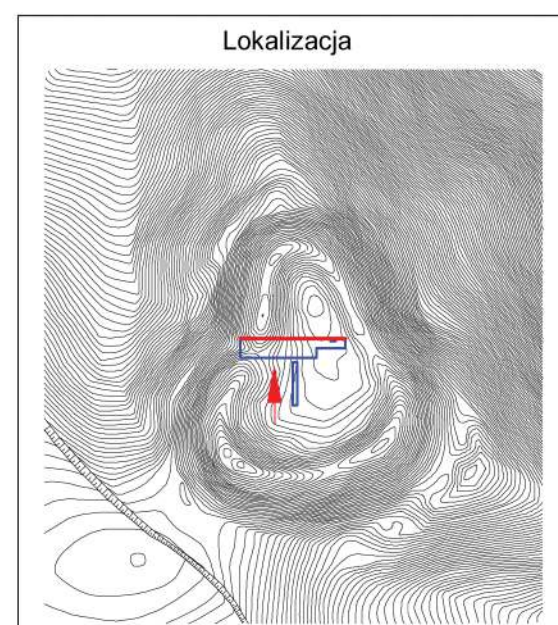
We wschodniej części wzgórza, na krawędzi którego nie było zapewne jeszcze żadnej konstrukcji wałowej (przez analogię do sytuacji z W części grodziska), wykopano pięć dużych, nieckowatych, w niektórych przypadkach na siebie zachodzących jam: 97 (z wypełniskami 96, 94 i 95), 103 (z wypełniskami 102, 104 i 48), 131 (z wypełniskiem 130), 111 (z wypełniskami 108 i 112) oraz 128 (z wypełniskiem 127). Wszystkie one miały niejednorodny, przemieszany kolorystycznie i materiałowo (piaszczysto-gliniasty, gliniasto-żwirowy, piaszczysto-żwirowy) wypełniska. Fakt wkopywania jednych obiektów w wypełniska drugich sugeruje, że ta aktywność mogła trwać dość długo.

Prawdopodobnie z tego samego czasu pochodzą zidentyfikowane po zachodniej stronie wzgórza, w obszarze jego krawędzi i częściowo stoku, ślady dość intensywnego użytkowania tego obszaru (obserwowalne w W części wykopu 1). W odległości kilku metrów od krawędzi grodziska w żwirowy całec 153 wkopana została nieckowata w przekroju płytka jama 142 (z wypełniskiem 139). Natomiast w obszarze krawędzi i stoku zalegały warstwy starożytne – stopniowo zwiększające swoją miąższość ku stokom zewnętrznym grodziska, a zanikające w kierunku jego krawędzi. Najstarszą warstwą w tym miejscu była spoczywająca na rudawym calcu piaszczystym 163, stromo opadająca w dół początku stoku, piaszczysta warstwa 187. W jej E krawędź (od strony wnętrza grodziska) wkopana była duża jama cylindryczna 189 wypełniona (od dołu) warstwą piasku z węgielkami drzewnymi 194, warstwą bruku 193 oraz leżącą na nim warstwą zbitego popiołu 192 oraz piaszczystym stropem 188. Ponieważ częściowo jama ta wkopana była także w całec 163, można ją uznać za jeden z najstarszych znalezionych obiektów na terenie grodziska. W strop warstwy 187 wkopany był także (czytelny w N ścianie wykopu 1) dół postłupowy 197 (z wypełniskiem 196). W kierunku W, z kolei, leżała na niej (oraz częściowo na stropie wypełniska wspomnianego dołu 197), cienka (do 5 cm miąższości), ciemniejsza, warstwa 186, stanowiąca jeden z kilku poziomów użytkowych tego miejsca. W narożniku

Zajęczki, st. 1
gm. Ostróda
- 1 m -

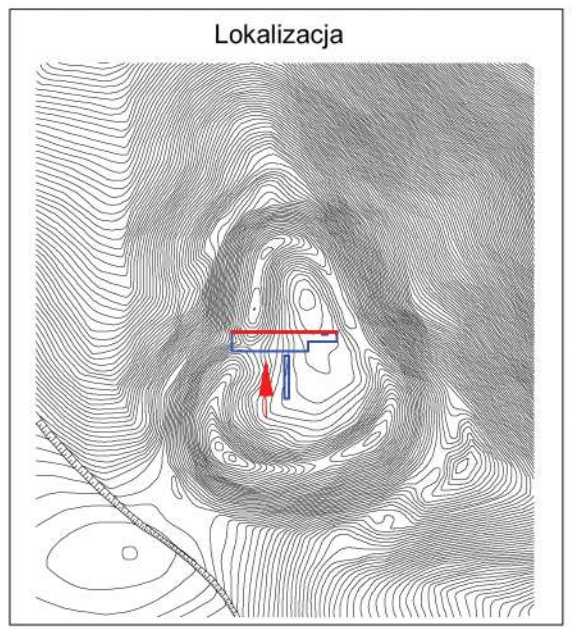
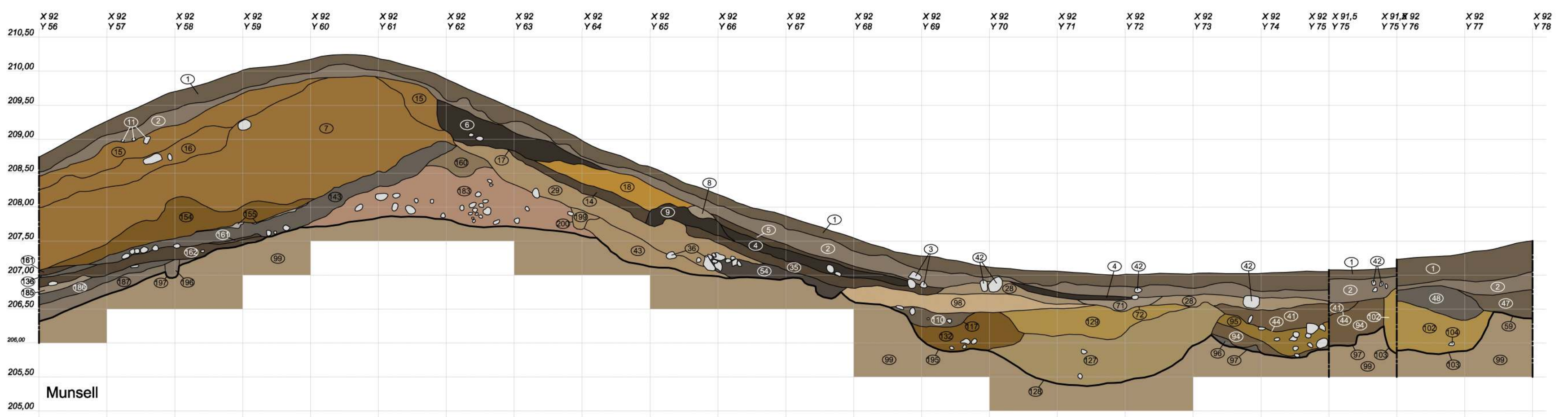
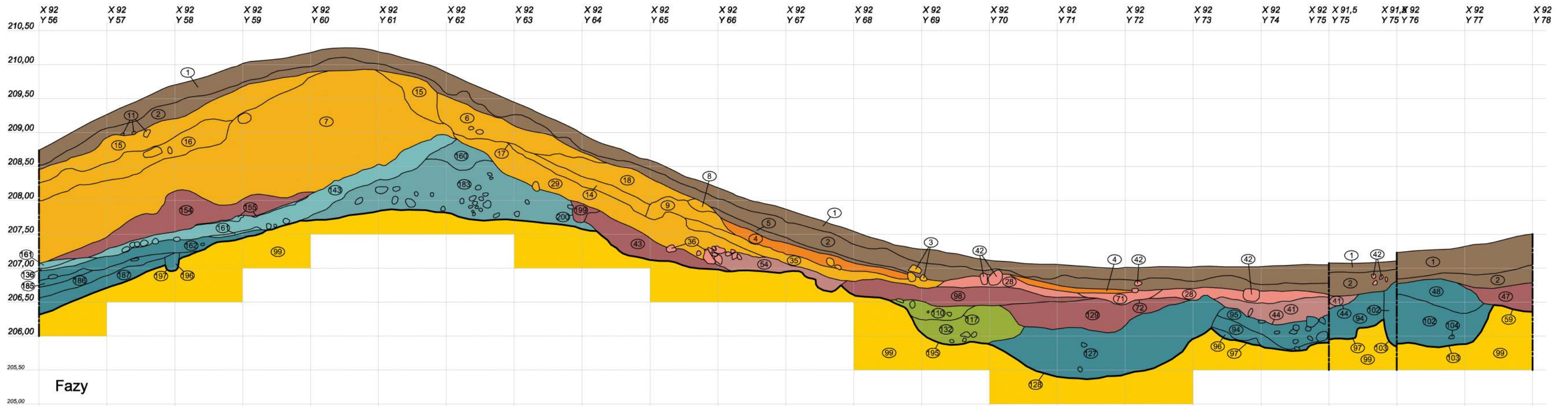

Ryc. 13. Zajęczki, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna w północnej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

Zajęczi, st. 1
gm. Ostróda
-1 m-

- Faza III
- Faza II H
- Faza II G
- Faza II F
- Faza II E
- Faza II D
- Faza II C
- Faza II B
- Faza II A
- Faza I C
- Faza I B
- Faza I A
- Warstwy naturalne

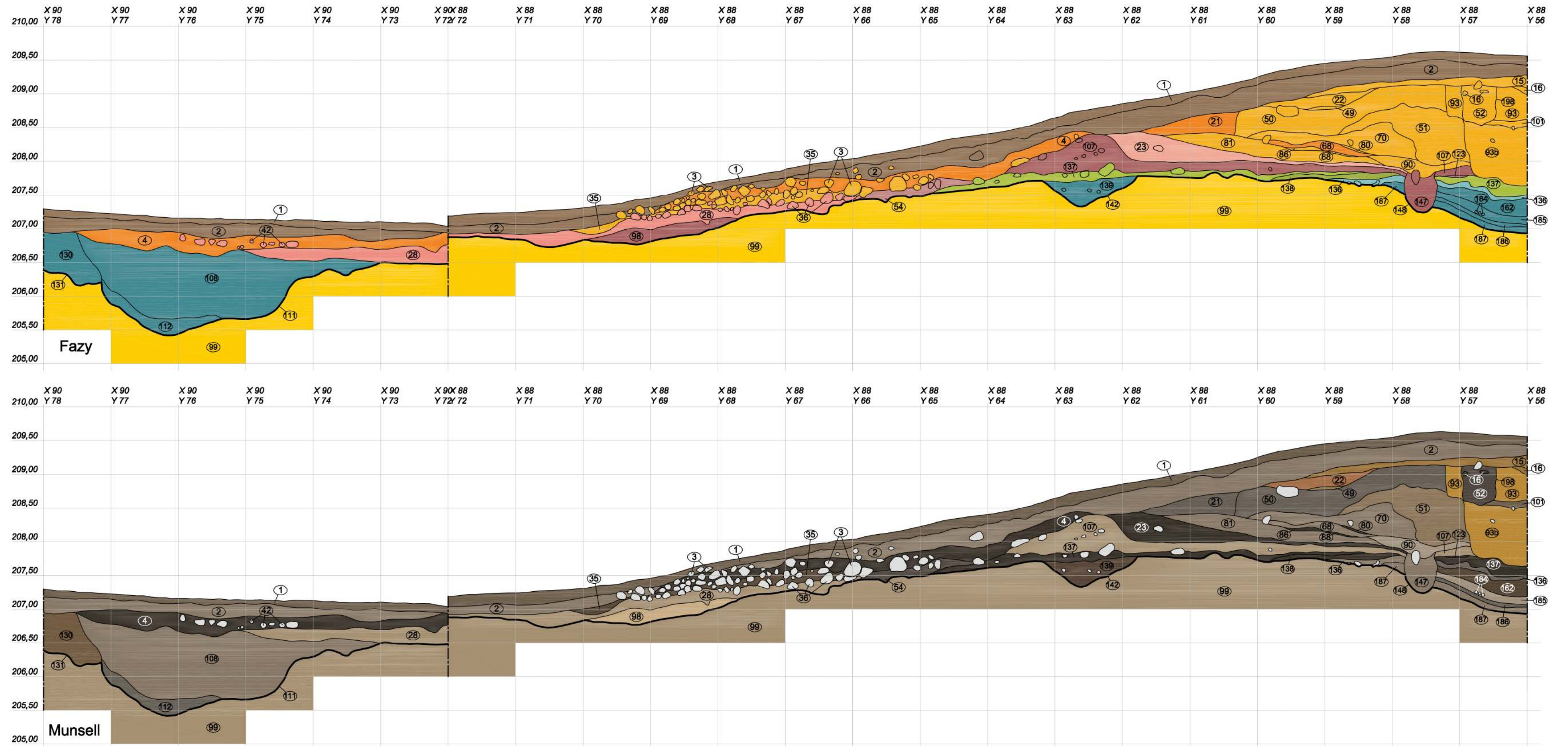
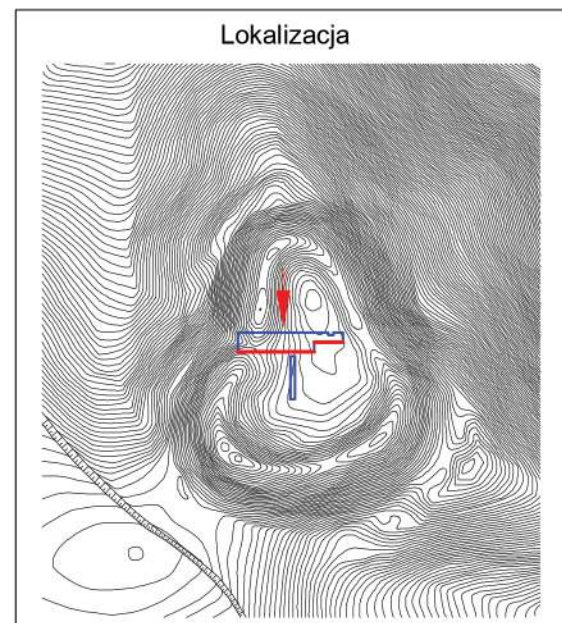

Ryc. 14. Zajęczi, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna w północnej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

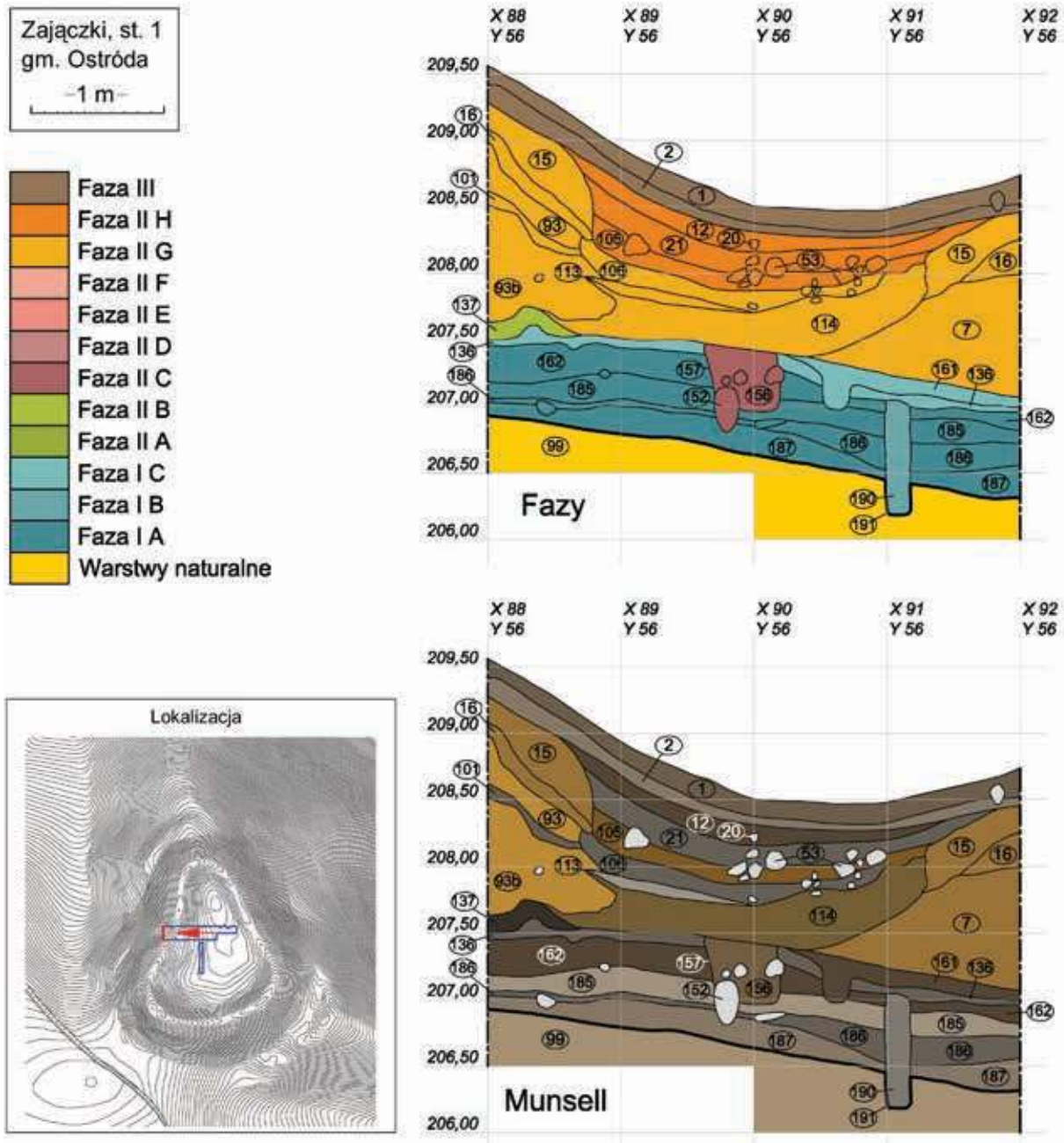
Zajęczki, st. 1
gm. Ostróda
- 1 m -

- Faza III
- Faza II H
- Faza II G
- Faza II F
- Faza II E
- Faza II D
- Faza II C
- Faza II B
- Faza II A
- Faza I C
- Faza I B
- Faza I A
- Warstwy naturalne

Ryc. 15. Zajęczki, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna w południowej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

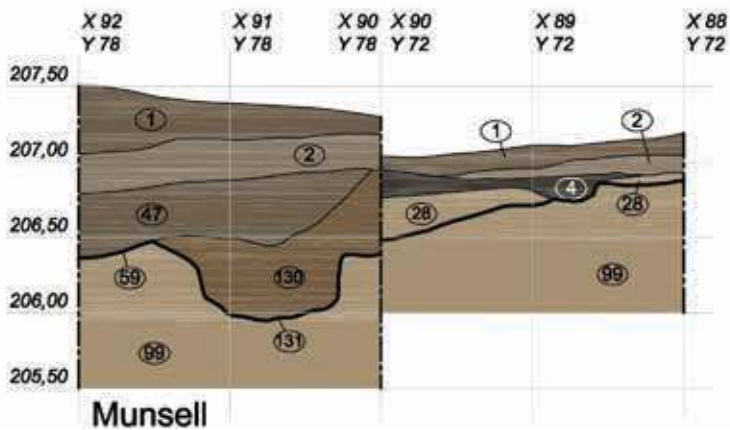
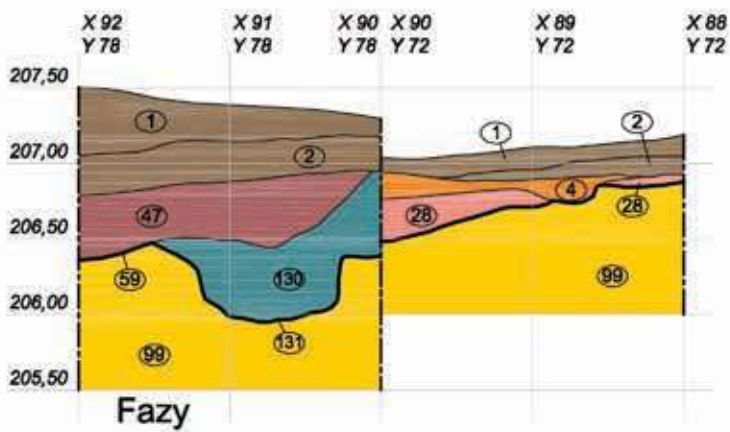
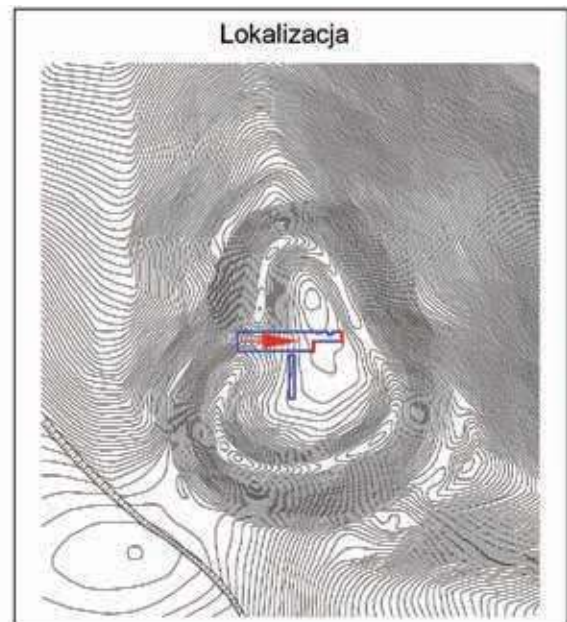
Ryc. 16. Zajączki, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna w zachodniej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

NW wykopu warstwa ta zwiększała swoją miąższość i można było wydzielić dwa jej poziomy, rozdzielone jaśniejszym piaszczystym zsuwem, bądź warstwą niwelacyjną. Na stropie warstwy 186 spoczywał wąski pas niedużych kamieni 184 (o co najmniej 1,5 m długości – kontynuował się poza S granicę wykopu), sprawiający wrażenie dolnej części wąskiego muru oporowego. Zarówno mur ten, jak i warstwa 186, przykryte były kolejną jasną warstwą krawędziowo-stokową – niejednorodną, piaszczysto kamienistą warstwą 185. Na niej z kolei leżała grubsza (do 0,25 m

miąższości) piaszczysta warstwa 162, która częściowo niwelowała stromiznę stoku na krawędzi grodziska.

Warstwa 162 była poziomem użytkowym, w którym – w czasie kiedy zapewne nie było jeszcze usypanego wału starożytnego – wkopanych zostało kilka obiektów. Były to: na krawędzi stoku – podłużna jama wannowata 141 (z wypełniskiem 140) o regularnym kształcie i płaskim dnie (długości co najmniej 1 m i głębokości do 0,3 m); mniejsza, podłużnie nieckowata i płytsza jama 166 (z wypełniskiem 144) i podobna, ale nieco większa, płytka jama 170 (z kamieniami

Zajączki, st. 1
gm. Ostróda
— 1 m —

Ryc. 17. Zajączki, st. 1. Stratygrafia nawarstwień grodziska widoczna we wschodniej ścianie wykopu 1 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

171 na dnie i wypełniskiem górnym 169). Wszystkie te obiekty wskazują, że w zachodniej strefie krawędziowej grodziska trwała przez zauważalnie długi czas intensywna ludzka aktywność. Prawdopodobnie profil zbocza od tej strony grodziska mógł mieć pierwotnie nieco inny kształt, niż nadany mu później (we wczesnym średniowieczu). Obiekty te sugerują też, że w czasie ich funkcjonowania wejście na teren grodu musiało znajdować się w innym miejscu.

Faza IB – usypanie wału starożytnego

Najstarszym reliktem pierwszego, starożytnego umocnienia grodziska były nawarstwienia 183, usytuowane po N stronie późniejszego korytarza bramnego grodziska. W górnej partii była to ziemia piaszczysta i piaszczysto-żwirowa, w dolnej partii przechodząca w żwirowo-piaszczystą z licznymi, różnej wielkości kamieniami. Warstwa ta stanowiła zasadnicze jądro ówczesnego wału.

Na zachodnim stoku i na bliskim przedpolu jądra wału znajdowała się grupa kilku skupionych blisko siebie, niedużych (średnicy od kilkunastu do 20 cm), ale głębokich (nawet do 1 m głębokości) dołów postępowych, częściowo wypełnionych popiołem (powstałym podczas pożaru grodu). Obiekty te miały pionowe ściany i płaskie dna: obiekt 168 (z wypełniskiem 167), obiekt 180 (z wypełniskiem 179) i obiekt 182 (z wypełniskiem 181).

Wydaje się, że słupy stojące w tych dołach stanowiły element wzmocnienia konstrukcji wału lub też były głęboko posadowionymi elementami konstrukcji drewnianej stojącej na wale.

U stóp zachodniego stoku tych nawarstwień wału znajdował się większy (średnicy do 0,65 m), ale płytszy (głębokość do 0,4 m), owalny dół postępowy 176 (z wypełniskiem 175) oraz usytuowany tuż obok mniejszy, płytki (głębokości do 0,2 m) dół 178 (z wypełniskiem 177).

W odległości około 2 m na zachód od tej pary dołów postępowych, już w obszarze lekkiego zachylenia powierzchni grodziska w zbocze, znajdowała się kolejna para dołów postępowych tworzących z poprzednią ewentualną linię o przybliżonym przebiegu W–E. Parę tę tworzyły doły o średnicy około 0,3 m, lecz o różnej głębokości, wynikającej zapewne z różnicy położenia względem stoku. Dół 173 (z wypełniskiem piaszczysto-popiołowym 172 i 174) miał średnicę 0,3 m i głębokość do 0,4 m, zaś niżej (już częściowo na stoku) położony dół 191 (z wypełniskiem 190), przy podobnej średnicy, równie pionowych ścianach oraz płaskim dnie, miał aż 0,9 m głębokości.

Razem z opisanymi wcześniej dołami ze stoku wału, powyższe cztery doły usytuowane poza nim mogły tworzyć elementy jakiejś konstrukcji (ściany?) schodzącej z wału w kierunku zbocza grodziska.

Prawdopodobnie równocześnie z ustawianiem słupów na stoku wału, na jego szczycie usypano pylastą jednorodną warstwę ziemi 160, tworzącą niemal płą-

ską półkę. Tym samym wał przybrał swój ostateczny kształt (nie biorąc pod uwagę ewentualnych przekształceń zbocza wewnętrznego w fazie wczesnośredniowiecznej nadbudowy), uzyskując u podstawy szerokość 4 m oraz wysokość warstw ziemnych wynoszącą 1 m. W przekroju jego zewnętrzne zbocze miało łagodny (około 35–40°) kąt nachylenia; co do zbocza wewnętrznego, można domniemywać, że wyglądało podobnie.

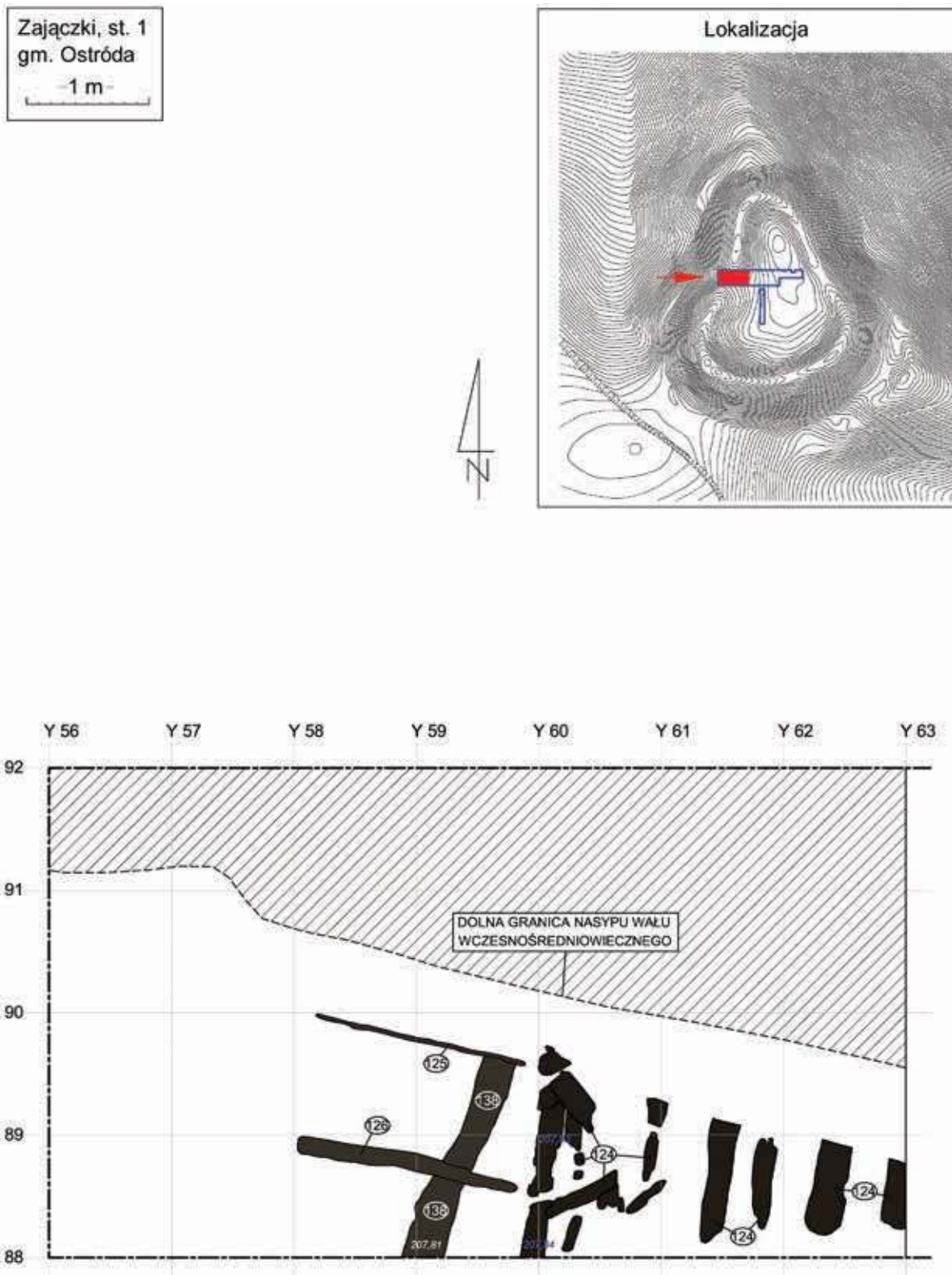
Od strony późniejszego przekopu bramnego (od S) w szczyt wału wkopana była wannowata w przekroju jama 159 (z piaszczysto-popiołowym wypełniskiem 158), niszczona od S przez wspomniany przekop.

Faza IC – ślady użytkowania i pożaru konstrukcji wału i przestrzeni na jego przedpolu

Ponieważ podczas pożaru konstrukcji wału, jego zbocza i przedpole zostały pokryte dość jednolitymi warstwami popiołów i warstw przesyconych popiołem. W praktyce trudno rozgraniczyć ewentualną warstwę użytkową (z natury raczej ciemnego koloru wskutek zawartości organicznych substancji) od identycznych lub podobnych kolorystycznie warstw stanowiących wynik pożaru. Można chyba jednak przyjąć, że lokalna warstwa i płyty ziemi 136 oraz podobna warstwa 161 (obie zalegające na przedpolu wału i ograniczone w obszarze późniejszej bramy zniszczeniami związanymi z jej budową) odpowiadają poziomowi użytkowania grodu w czasie istnienia wału starożytnego, jak też – przesycone popiołami po pożarze – miejscami stanowią świadectwo destrukcji grodu. Wspomniane warstwy przechodziły płynnie od strony północnej w grubą (maksymalnie do 0,3 m miąższości) warstwę

Ryc. 18. Zajączki, st. 1. Ogólny widok wału starożytnego (Faza IB) ze zboczem pokrytym warstwą popiołu 143 oraz przekopem korytarza bramnego (fot. D. Wach)

Ryc. 19. Zajączki, st. 1. Plan spalonych elementów drewnianych z Fazy IIA (oprac. D. Wach i R. Solecki)

szarych popiołów 143 z drobnymi bryłkami popiołów jasnoszarych (niemal białych) w całej swej objętości, a na stropie w podobnie jasną, nieregularną i nieciągłą cienką, twardą warstwę popiołów 155 (ryc. 18). Biorąc pod uwagę grubość tych nawarstwień popiołu można założyć, że musiał on powstać na skutek spalenia bardzo dużej ilości drewna. Sugeruje to, iż na stosunkowo niskim (1 m wysokości) wale ziemnym istnieć musiały jakieś solidne, rozbudowane konstrukcje drewniane i dopiero one stanowiłyby najistotniejszy element obronny grodu w opisywanej fazie jego istnienia. Oprócz warstwy popiołu śladami tych konstrukcji byłyby opisane wcześniej doły posłupowe.

Wczesne średniowiecze

Faza IIA – konstrukcja pomostu drewnianego w korytarzu bramnym

Wydaje się, że w zachodniej, przykrawędziowej partii grodziska pierwszym obserwowalnym przejawem ponownej (po hiatusie osadniczym trwającym od epoki wczesnego żelaza) działalności we wczesnym średniowieczu było przekopanie lub obcięcie części wału starożytnego tak, że powstało w nim szerokie na co najmniej 2,5 m przejście. Z zachowanych nawarstwień wynika, że dno tego przejścia tworzyła konstrukcja drewniana (pomost), na którą składały się poprzeczne belki lub dranice 124 (zachowane w formie zarówno spalonych fragmentów drewna, jak i pasów spalenizny) i 138 (zachowane w formie brązowych pasów ziemi – zapewne powstałych z rozłożonych, niespalonych elementów drewnianych) (ryc. 19). Na nich, równoległe do osi pomostu i do siebie, leżały dłuższe i większe, spalone, częściowo spalone, częściowo rozłożone, jak również zachowane w postaci odcisków w warstwach niższych, relikty spalonych elementów drewnianych 125 i 126 (ryc. 20). Widoczne były one na odcinku około 3,4 m i kończyły od strony zachodniej w miejscu, gdzie w tym czasie rozpoczynała się krawędź stoku grodziska (2 m przed W ścianą wykopu 1). W przekroju poprzecznym ich zachowane spągi miały do 0,3 m szerokości.

Prawdopodobnie w tym też czasie w obrębie majdanu grodziska powstały dwie (wchodzące w N ścianę wykopu) jamy: większa (co najmniej 1,5 m długości i 1,2 szerokości oraz do 0,45 m głębokości), starsza jama 195 (z wypełniskiem 132) oraz wkopana w jej wypełnisko mniejsza jama 117 z piaszczysto-żwirowym przepalonym wypełniskiem 110.

Faza IIB – pożar drewnianego pomostu w korytarzu bramnym

Opisana wcześniej konstrukcja drewnianego pomostu w przejściu bramnym w pewnym momencie uległa spaleni, czego śladem jest warstwa przepalonej ziemi i spalenizny 137.

Ryc. 20. Zajączki, st. 1. Ogólny widok spalonych konstrukcji pomostu z dna przejścia bramnego z fazy wczesnośredniowiecznej IIA oraz północnej ściany nasypu wału wczesnośredniowiecznego z Fazy IIG – widok od południowego zachodu (fot. D. Wach)

Ryc. 21. Zajączki, st. 1. Doły posłupowe z fazy wczesnośredniowiecznej widoczne na tle poziomów zniszczeniowych fazy starożytnej – widok od zachodu (fot. D. Wach)

Faza IIC – niwelacja zniszczonego przejścia bramnego i usypanie pierwszego wału wczesnośredniowiecznego oraz konstrukcje pomostu i ścian w korytarzu bramnym, a w rejonie majdanu niwelacja terenu

Zapewne niezbyt długo po opisanym zniszczeniu pierwszego pomostu drewnianego, jego pozostałości zostały częściowo zniwelowane i jednocześnie usypano pierwszy niski wał wczesnośredniowieczny, którego pozostałościami w przestrzeni (powstałego już wówczas na pewno) przejścia bramnego (szczególnie widocznymi w ścianie S wykopu), była głównie piaszczysta, jasna, bladobrazowa warstwa 107. Warstwa ta tworzyła jednocześnie nasyp wału. Jego rozmiary nie były imponujące – zachowane nawarstwienia widoczne są na odcinku 2 m i mają wysokość do 0,6 m. Po północnej stronie przejścia bramnego pozostałościami wału były nawarstwienia 154, na które składał się kompleks niejednorodnie żółtawo-brązowych, miejscami przebarwionych na szaro, warstw piaszczysto-żwirowych i żwirowo-kamienistych. Warstwy te były (jako relikty wału) przesunięte na zachód w stosunku do pozostałości ze ściany południowej przejścia. Miały podobną wysokość (niespełna 60 cm) lecz zachowane były na odcinku 4 m. Przesunięcie to może wskazywać na nieco inny przebieg pierwszego nasypu wałowego w stosunku do późniejszego, o wiele większego, masywnego nasypu wału z następnej fazy. Tezę tę potwierdzałoby, na pierwszy rzut oka niezrozumiałe, rozmieszczenie

Ryc. 22. Zajączki, st. 1. Zbliżenie widoku spalonych konstrukcji 124 pomostu z dna przejścia bramnego z fazy wczesnośredniowiecznej IIA i IIB oraz spalonych podłużnych elementów 123 z Fazy IIC – widok od zachodu (fot. D. Wach)

kilku dużych dołów postłupowych, widocznych w NW części korytarza bramnego, których linia przebiega ukośnie przez ten obszar (ryc. 21). Wyjaśnieniem tego faktu jest (jak się wydaje uprawomocnione) założenie, że przejście przez ówczesny nasyp wału miało nieco inaczej skierowaną główną oś. W stosunku do późniejszego korytarza bramnego skręcałoby o około 30 stopni na S. Wymienione wyżej doły postłupowe to: obiekt 146 (z piaszczystym wypełniskiem 145 oraz obstawą słupa kamieniami 115); odległy od niego o około 0,2 m obiekt 150 (z piaszczystym wypełniskiem 149 oraz obstawą słupa kamieniami 151), oraz, odsunięty od tego ostatniego o około 0,6 m, obiekt 157 (z piaszczystym wypełniskiem 156 oraz obstawą słupa kamieniami 152).

Odpowiednikiem ewentualnej ściany od strony północnej, tworzonej przez linię wspomnianych dołów postłupowych, byłby po stronie południowej ówczesnego przejścia bramnego dół postłupowy 148 (z piaszczystym wypełniskiem 147 oraz obstawą słupa kamieniami 116).

Na przedłużeniu tak ukształtowanego przejścia przez wał ułożono kolejną konstrukcję drewnianą (zapewne rodzaj pomostu), którego pozostałościami były ślady co najmniej trzech, długich (ponad 4,5 m) i szerokich (0,3 m) spalonych kłód lub belek 123, widocznych wzdłuż N ściany i w obrębie korytarza bramnego na poziomie warstwy 107 (ryc. 22). Pozostałości te zachowały się w formie pasów spalenizny oraz pasów częściowo rozłożonego drewna (brązowawe odcienie ziemi) biegnących (przy N ścianie wykopu) od dołu postłupowego 146 (czyli początku opisanego linii ewentualnej ściany prowadzącej na zewnątrz grodziska) aż do miejsca, gdzie kończył się wewnętrzny stok wału, czyli ówczesnej granicy obszaru majdanu. Późniejsze przebudowy nie pozwalają stwierdzić czy była to rzeczywista granica wspomnianej konstrukcji.

W obszarze majdanu, zapewne podczas prac związanych z wznoszeniem wału i budową pomostu w przejściu bramnym, w zagłębieniach i przekształceniach powierzchni pozostałych po obiektach z Fazy IIA, usypano warstwy niwelacyjne: 129 (jednorodna, jasna, piaszczysto-pylasta, ścisła, średnio twarda ziemia, o miąższości do 0,4 m) oraz leżącą wyżej warstwę jednorodnego piasku 98, z obszaru u podnóża wewnętrznego stoku wału grodziska i jego przejścia w majdan. Tworzyła ona równoległą do osi wału pas o szerokości od 2,3 do ponad 4 m i miąższości warstwy wynoszącej 0,2–0,25 m.

Podobną pasową (w planie stropu) strukturę miała warstwa 43, która zdaje się być kontynuacją wewnętrznego stoku pierwszego wału wczesnośredniowiecznego lub osuwiskami powstałymi podczas jego użytkowania. Warstwę tę tworzyła jasna ziemia piaszczysto-żwirowa, a w spągu żwirowa (o miąższości do 0,4 m), która na odcinku około 2,2 m wypełniała przestrzeń między wałem, a opisanym wcześniej pasem warstwy niwelacyjnej 89. Jej strop został zapewne

częściowo przynajmniej zniszczony przez obiekty i przekonstruowanie wału w następnych fazach. W pobliżu podnóża wału w strop tej warstwy wkopany został także (widoczny jedynie w ścianie N wykopu) nieduży (średnicy do 0,35 m i głębokości do 0,3 m) dół posłupowy 200 z jasnym, piaszczysto-żwirowym wypełniskiem 199.

Po drugiej stronie majdanu (E koniec wykopu 1), na obszarze jego przejścia w wewnętrzny stok wału grodziska, powstało zagłębienie przywałowe 59 z ciemnym piaszczystym wypełniskiem 103. Było ono obserwowalne na całej, 2-metrowej szerokości wykopu i miało miąższość co najmniej 0,5 m. Zagłębienie to wkopane było w wypełniska 48 jamy 103 pochodzącej z wczesnej epoki żelaza.

Faza IID

Faza ta obejmuje nawarstwienia i obiekty związane z użytkowaniem grodziska i rozbudowywaniem jego konstrukcji w obrębie przejścia przez wał i majdanu. W rejonie wschodniej części majdanu wykopana została duża (głęboka do 0,4 m i mająca średnicę co najmniej 2 m – wykraczała poza granice wykopu), dość płytka jama nieckowata 44, ze znajdującym się pośrodku i pogłębiającym ją do 0,7 m cylindrycznym obiektem 85 (o średnicy do 0,9 m). Wypełniona była ona ziemią pylastą z drobinami pyłu polepowego 41 i brązową ziemią 33, w obrębie których to wypełnisk i na ich stropie leżały liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (skupiska 19, 34 i 65).

W rejonie zachodnim majdanu u podnóża stoku wewnętrznego wału zakumulowała się warstwa ciemnej, szarej piaszczystej ziemi 54. Miała ona postać nieregularnie podłużnego płata ziemi (wykraczała poza granice wykopu) o przebiegu w przybliżeniu równoległym do linii przebiegu wału. Jej szerokość dochodziła do 2 m, a miąższość – do 0,3 m. Tworzyła ona poziom użytkowy, w który wkopane były doły posłupowe 76, 78 i 61 oraz jama 58. Nieduży (średnicy do 0,35 m i 0,5 m głębokości), okrągły w planie stropu dół posłupowy 76 wypełniony był piaszczystym i piaszczysto-żwirowym wypełniskiem 75, z kilkoma kamieniami (do 0,1 m) w swej objętości. Około 0,75 m ku SW, jakby tworząc parę z dołem 76, znajdował się podobny dół posłupowy 78, z piaszczysto-żwirowo-kamienistym wypełniskiem 77. Był on okrągły w planie stropu, cylindryczny w przekroju, miał średnicę do 0,28 m i głębokość do 0,15 m. Większym obiektem był położony w pobliżu dołu 78 obiekt 61 (bardzo duży dół posłupowy lub mała jama) z piaszczystym wypełniskiem 60 i kamienistym 63 oraz piaszczystym spągowym 67. Ten nieckowaty obiekt miał 0,8 m średnicy i do 0,6 m głębokości. Stropy wspomnianych obiektów niszczyła wkopana w nie duża (1,25–2 m średnicy), płytka (do 0,3 m głębokości), nieckowata w przekroju, a owalna w planie jama 58 z piaszczy-

stym, częściowo przepalonym, ziemno-popiołowym wypełniskiem 57.

Na S krawędzi warstwy 43, przy N ścianie wykopu, wykopany został duży, owalny (o średnicy do 0,54 m i głębokości do 0,3 m), cylindryczny dół posłupowy 46 (z czarnym przepalonym i wysyconym drobinami węgla drzewnych piaszczystym wypełniskiem 45). W stropie częściowo wypełniony był kamieniami (być może pochodzącymi z późniejszego płaszczka kamiennego 36).

Największym obiektem wykopany w tej fazie użytkowania majdanu grodziska była duża (1,5–2 m średnicy i 1,3 m głębokości), owalna w planie, a cylindryczna w przekroju jama 40. Leżała ona tuż na zewnątrz krawędzi progów u wyjścia w przestrzeń bramy grodziska, na obszarze stoku wału przechodzącego w majdan. Wypełniona była przesyconą węglami drzewnymi ciemną warstwą piaszczystą 39, z kamieniami 62 w całej objętości i częściowo wyżej (te mogły pochodzić z późniejszego płaszczka kamiennego 36). Dno obiektu pokrywała warstwa ziemi częściowo popiołowej 69. Od NW i N na jamę tę częściowo zachodził jasny zsuw piaszczysty 29 z kolejnej fazy późniejszego nasypu wału wczesnośredniowiecznego. Jama 40 wkopana była w stok skarpy, utworzony od N przez piaszczysto-żwirową warstwę 43. Tuż przy NE krawędzi tej jamy wykopany został duży (o średnicy ok. 0,45 m i głębokości do 0,6 m), cylindryczny dół posłupowy 56 z bardzo ciemnym szaro-brązowym piaszczystym, przepalonym, częściowo popiołowym wypełniskiem 55, z licznymi kamieniami (do 0,15 m średnicy) w swej miąższości. Wypełnisko to w stropie było częściowo przykryte kamieniami 36 z późniejszego płaszczka kamiennego oraz warstwą zsuwową 29.

Faza IIE

Faza ta obejmuje zapewne okres użytkowania poprzednio zbudowanych konstrukcji i obiektów związanych z pierwszym wałem wczesnośredniowiecznym oraz pokrycie jego stoku (i być może części majdanu) płaszczem kamiennym.

W E części wykopu 1 zakumulowała się jasna, niejednorodna kolorystycznie, piaszczysta warstwa 28. Rozpościerała się ona pasem o szerokości 9 m. Miała miąższość do 0,25 m. W jej stropie znaleziono skupisko fragmentów ceramiki 66. W powierzchni warstwy 28 wkopana została, przekraczająca N ścianę wykopu 1 i wypływająca się w stronę S, podłużna jama 72. Miała ona co najmniej 1,4 m długości, 1,1 m szerokości i około 0,2 m głębokości. Jej wypełnisko stanowiła piaszczysta ziemia 71 z drobnymi kamieniami. Strop tego wypełniska był częściowo zniszczony przez wkopany weń nieduży (średnicy 0,32–0,4 m i głębokości do 0,3 m) dół posłupowy 74. Miał on owalny kształt w planie stropu i cylindryczny prze-

Ryc. 23. Zajączki, st. 1. Ogólny widok płaszczka kamiennego 36 i skupisk kamieni 42 z podnóża stoku wału wczesnośredniowiecznego i z majdanu (z Fazy IIE) oraz przejścia bramnego i pozostałości spalonych drewnianych konstrukcji wału wczesnośredniowiecznego z Fazy IIG – widok od wschodu (fot. D. Wach)

kroj. Jego wypełniskiem była warstwa ciemnej, zbitej ziemi 73 z małymi kamieniami.

Na obszarze wykopu 2 odpowiednikiem warstwy 28 była brązowa, piaszczysta ziemia 31 z ciemniejszymi przebarwieniami (pochodzącymi z zalegającej wyżej warstwy spalenizny). Znajdowała się ona w N końcu wykopu 2, w dolnej partii wewnętrznego E stoku wału grodziska. W jej obrębie znajdowały się kamienie (odpowiadające kamieniom 36 z wykopu 1).

W S części wykopu 2, w obszarze wnętrza grodziska, leżała piaszczysta, niejednorodna ciemna ziemia 32. Od N graniczyła z późniejszym nawarstwieniem 27, który ją przykrywał i rozdzielał od późniejszej warstwy 4. Poniżej warstwy 32 leżała warstwa jasnej, miejscami przepalanej, niejednorodnej ziemi piaszczystej, o miąższości 5–7 cm.

W Fazy IIE w obrębie wykopu 1 ułożono na wewnętrznym stoku zachodniej części wału grodziska płaszcz kamienny 36. Tworzyły go kamienie o różnej wielkości (z reguły od 0,1 do 0,3 m), które zajmowały niemal całą szerokość wykopu na odcinku co najmniej 5 m, z tym, że w obszarze bliskim ścianie N było ich

zdecydowanie mniej, co może się wiązać z późniejszymi przekonstruowaniami stoku wału w tym miejscu (por. opis warstwy stokowej 29). Kamienie te tworzyły na tym obszarze (dolna część stoku wału i przestrzeni przed korytarzem bramnym) zwarty depozyt (ryc. 23). Leżały bezpośrednio pod warstwą ziemi 35 (która wypełniała też przestrzeń między nimi), a od W częściowo bezpośrednio pod kamieniami późniejszego płaszczka kamiennego 3 i pod warstwą spalenizny 4. Wydaje się, że w strefie majdanu odpowiednikami kamieni 36 były luźne skupiska kamieni 42 (częściowo przepalonych i o różnej wielkości – od 5 cm do 0,2 m, a wyjątkowo do 0,35 m). Od E leżały one na przedłużeniu zwartego depozytu kamieni 36 (z którymi są pewnie tożsame lub pełniły podobną funkcję), ale oddzielone były od nich wąskim (ok. 0,4–0,5 m) pasem ziemi ich pozbawionym. W SE partii wykopu 1 było ich zdecydowanie mniej. W obrębie majdanu leżały nad warstwą 28, a pod 35, a w swej części E pod warstwą 2. Skupiska te świadczą mogą o ewentualnym istnieniu luźnego bruku w E części majdanu, bądź o istnieniu pozostałości rozsypanego, analogicznego do kamieni 36, płaszczka kamiennego z wewnętrznego stoku wału we wschodniej części grodziska.

Faza IIF

Faza ta obejmuje nawarstwienia będące pozostałościami destrukcji (pożaru) konstrukcji pierwszego, niskiego wału wczesnośredniowiecznego. Świadectwem zniszczeń pożarowych była widoczna w N ścianie wykopu 1 oraz w przestrzeni przejścia bramnego warstwa 23. Była to ciemna ziemia piaszczysta, wysycona na czarno drobinami węgla drzewnych, zajmująca całą szerokość przejścia bramnego na odcinku niemal 4,5 m. Pokrywała ona (osiągając miąższość do 0,4 m) zachodni, zewnętrzny stok wału i stopniowo cieniejąc i zanikając aż do linii ówczesnej krawędzi grodziska. Leżała ona pod spalonymi belkami 86, 88, 89 i warstwą częściowo popiołową 81, należącymi do późniejszej fazy przebudowy i nadbudowy większego wału.

Faza IIG

Faza ta to nawarstwienia stanowiące świadectwo przekonstruowania i podwyższenia nasypu wału wczesnośredniowiecznego oraz wzniesienie konstrukcji bramy i korytarza bramnego, przy zmianie orientacji jego osi. Po stronie północnej korytarza bramnego w zachodnim wale grodziska usypano kompleks warstw 7 stanowiących podstawę i jądro nowego wału. Był to zespół warstw piaszczystych i pylasto-piaszczystych (jaśniejszych i ciemniejszych, żółtawo-brązowych). W ścianie N wykopu widoczne były one na odcinku 6 m i osiągały miąższość do 1,8 m (ryc. 24). W zewnętrznym stoku tego wału wykopany został – jak się wydaje – rowek 135, który razem z dołami posłupowymi 120 i 122 stanowił fragment

konstrukcji ściany (obronnej lub tylko wzmacniającej konstrukcję wału – prawdopodobnie faszynowej) opartej na słupach. Ściana ta była usytuowana mniej więcej w połowie stoku zewnętrznego wału, przy czym znamienne jest, że znajdowała się bezpośrednio ponad kulminacją nawarstwień starszego wału wczesnośredniowiecznego, świadcząc o jego przebudowie w tej fazie.

Rowek 135 zachowany był jedynie częściowo i w słabo czytelnej formie. Widoczny na odcinku 1,3 m, biegł od N ściany nowopowstałego korytarza bramnego i miał zachowaną szerokość (dolnej części) wynoszącą 0,1–0,15 m, przy zachowanej głębokości wynoszącej 0,4–0,5 m. Jego wypełniskiem była ziemia 134 (ciemnoszaro-brązowa ze śladami podłużnych przepaleń – śladów faszyny? oraz drobinami węgla). W rowek ten wkopana była para dołów postłupowych: okrągły w planie stropu dół postłupowy 120 o średnicy do 0,45 m i głębokości około 0,5–0,6 m (z szaro-brązowym wypełniskiem 119), oraz odległy od niego o kilkanaście cm ku N dół postłupowy 122, o podobnej średnicy i głębokości oraz identycznym wypełniskiem 121.

W nasypie wału po S stronie korytarza bramnego podstawę nowego nasypu wału stanowiła warstwa 70 (szaro-brązowa piaszczysta ziemia) o miąższości do 0,5 m. Ponieważ fizycznie częściowo pokrywała spalone belki ściany korytarza bramnego, warstwa ta mogła być częściowo na nie zsunięta (co wyjaśnia pozorną niezgodność zależności stratygraficznej). Wyższą partię nasypu wału stanowiły jasne, jednorodne, piaszczyste warstwy 51, o zasadniczej miąższości do 0,4 m, których dolne partie (widoczne w ścianie S zagłębienie), mogły być wypełniskiem ewentualnego, bardzo dużego dołu postłupowego). W połowie wewnętrznego stoku nasypu wału na wspomnianej warstwie 51 spoczywał mały (cienki na około 0,1–0,15 m), lokalny płat (zsuw?) jasnej piaszczystej ziemi 49. Ponad nim, na odcinku ok. 2 m, zalegał depozyt rozdrobnionej (małe luźne grudki) polepy 22, barwy żółto-czerwonej, o miąższości wynoszącej około 0,2 m. Depozyt ten mógł być pozostałością warstwy gliny wylepiającej tę część ściany wału.

Narożnik SW nasypu wału uformowany został przez skomplikowany, kilkustopniowy układ bardzo dużych dołów postłupowych (198 i 92), przesuniętych w pionie i poziomie względem siebie i rozdzielanych poziomą cienką warstwą 101, która zapewne jest reliktem spalonego poziomu faszyn lub innych poziomych konstrukcji drewnianych. W dolnej części tego narożnika wału usypana była gruba na 0,9 m warstwa brązowo-żółtego piasku 93b. W tę warstwę wkopany został dół postłupowy 92 oraz tkwiły w niej, poprzecznie do osi korytarza bramnego, resztki spalonych belek 100. Dół postłupowy 92 wypełniony był czarno-szarą i czarną ziemią 91. W przekroju miał płaskie dno i pionowe ściany. Kwadratowy (o boku co najmniej 0,3 m) był także jego przekrój poziomy

Ryc. 24. Zajączki, st. 1. Ogólny widok wału starożytnego (Faza IB) z poziomem jego usypania oraz przekopem korytarza bramnego (widok od południowego wschodu) oraz przekrój przez wał wczesnośredniowieczny z Fazy IIG i ślady pożaru z Fazy IIIH (fot. D. Wach)

(widoczny jako ślad po spalonym słupie). Od S i od W do dołu tego przylegały pozostałości jednej lub kilku pionowo (z pewnym przesunięciem w poziomie) na sobie leżących, krótkich (do 0,3 m długości i około 0,1 m szerokości) fragmentów spalonych belek lub bierwion 100, które mogły być niższymi elementami wyżej leżącego ciemnego pasa ziemi i belki 52.

Na stropie opisanej wyżej warstwy 93b znajdowała się (zalegająca poziomo w ścianie S, a nachylona w ścianie W wykopu 1) ciemna szaro-brązowa warstwa spalonej bądź rozłożonej roślinności, faszyn (?) 101, o miąższości do 0,15 m. Być może jest to relikwit jakiegoś rodzaju wzmocnienia nasypu narożnika wału. Powyżej tej warstwy spoczywał kompleks brązowo-żółtych piaszczystych, jasnych warstw 93 (prawdopodobnie stanowiących wypełnisko dużego wkopu pod potężny dół postłupowy 198). Warstwa ta miała do 0,5 m miąższości. W kompleks warstw 93 wkopany był bardzo duży słupek 198 (z ciemnoszarym, piaszczystym, wysyconym drobinami węgla drzewnych wypełniskiem 52). W przekroju pionowym obiekt ten miał kształt cylindryczno-workowaty, co najmniej 0,5 m średnicy, 0,45 m głębokości, pionowe ściany i nieregularnie płaskie dno. Leżał poniżej ciemnej ziemi i reliktyw spalonych belek 16.

Pozostałością drewnianych konstrukcji umacniających stropowe partie narożnika SW (wału i bramy) była warstwa spalenizny i ślady czterech spalonych belek 16. Zalegały one w jednej, horyzontalnej płaszczyźnie, odległe od siebie o 0,2–0,25 m. Miały średnicę w przybliżeniu 0,15 m. Belki te leżały poprzecznie do osi dłuższej korytarza bramnego, na stropie wypełnisko dołu narożnego 198 i – podobnie jak inne warstwy

tego narożnika – były nachylone ku wnętrzu korytarza bramy. Widoczna na poziomie spalonych belek i utożsamiona z nimi stratygraficznie szara warstwa stokowa, widoczna po obu stronach bramy, wyznaczała zapewne poziom tworzenia tej konstrukcji.

Strop wału tworzyła jasna, piaszczysta warstwa 15, o miąższości od kilkunastu cm do 0,3–0,4 m. W swej objętości zawierała ona różnej wielkości kamienie 11. Rozpoznano ją po obu stronach korytarza bramnego, przy czym po jego N stronie w ścianie N wykopu widać, że pokrywała zarówno zewnętrzny jak i wewnętrzny stok wału.

W rejonie wewnętrznego stoku wału (po N stronie korytarza bramnego), w jego środkowej i dolnej partii (na odcinku niemal 5 m) zalegała gruba na 0,3–0,4 m warstwa piaszczysto-żwirowej ziemi 29 z pojedynczymi (także dużymi) kamieniami. Prawdopodobnie powstała ona jako zsuw części stoku wału lub celowe nadsypanie stoku wału w tym miejscu. Na warstwę 29 od strony majdanu i częściowo na stoku wewnętrznym wału nachodziła warstwa bardzo ciemnej szaro-brązowej i miejscami brązowej, piaszczystej ziemi 35 (sprawiającej wrażenie, że jest pozostałością rozłożonego drewna), która bardziej ku S i E leżała bezpośrednio nad i między kamieniami starszego płaszczka kamiennego 36. Miała ona do 0,2 m miąższości i widoczna była w pasie około 4 m, w całej szerokości wykopu 1. Znalezione w niej liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej, co sugeruje, iż mogła zakumulować się jako poziom użytkowy.

Kolejną przebudową, reperacją lub ulepszeniem konstrukcji stoku wewnętrznego wału w zachodniej części grodziska było ułożenie (mniej więcej w tym samym miejscu, co wcześniejszy płaszcz kamienny 36) warstwy kolejnego płaszczka kamiennego (3). Stanowił on zwarty depozyt ściśle lecz nieregularnie ułożonych kamieni różnej wielkości (średnicy 5–30 cm), częściowo (wskutek późniejszego pożaru) przepalonych. Rozciągał się on w dół stoku od krawędzi wyjścia korytarza bramnego aż po majdan, na odcinku około 5 m. Przylegał i sięgał do drewnianych konstrukcji (wcięcie 17 pod konstrukcje 6), ułożonych na tymże stoku (na N od korytarza bramnego). Między kamieniami 3 i na nich tkwiły relikty spalonych później drewnianych elementów (konstrukcji pomostów dookólnych ?) – belek 9 i 30.

Zapewne w ramach tej samej akcji ostatecznego formowania stoku wewnętrznego wspomnianego wału w jego górnej partii wykonano wcięcie widoczne w N ścianie wykopu 1 na odcinku 2,4 m. W planie stropu obiekt miał częściowo trójkątny (wychodził poza N ścianę wykopu) kształt dna; miał poziome dno i pionową ścianę W. Wkopany został w warstwę wału 7 i 15, a wypełniony spalenizną i fragmentami spalonego drewna 6. Wypełnisko to stanowi – jak się wydaje – pozostałość po drewnianych konstruk-

cjach ewentualnego pomostu dookólnego (co sugeruje płaskie dno wkopu 17) lub skrzyni. Tworzyło mały obszar przepalony na czarno, jednolitej ziemi pylasto-piaszczystej z fragmentami spalonego drewna. Miało miąższość do 0,45 m.

Nieco niżej, w środkowej części wewnętrznego stoku wału, zachowały się liczne fragmenty spalonych (w późniejszej fazie) belek 9 i 30. Część z nich leżała równolegle do siebie i (najczęściej) w przybliżeniu równolegle do osi wału. Belki 9 mogły pochodzić z pionowej (przewróconej ku E) ściany drewnianej, usytuowanej w połowie stoku. Belki 30, pojedynczo i w grupach leżały w całej szerokości wykopu, także na przedłużeniu korytarza bramnego. Między relikdami spalonych konstrukcji drewnianych 6 a relikdami spalonej ściany 9 znajdował się depozyt przepalonyj ziemi szaro-brązowej 14 o miąższości 0,1 m. W tym samym obszarze, ponad tym depozytem, leżała piaszczysta lokalna warstwa 18 – płat szaro-brązowej i brązowo-żółtej piaszczystej ziemi o miąższości do 0,35 m – wypełnisko między dwiema strukturami drewnianych konstrukcji na stoku wału: pomostu 6 i pionowej ściany 9. Zapewne jego częścią był też lokalny depozyt sypkiej, piaszczystej ziemi 8.

Jednocześnie – jak się wydaje – z sypaniem nowego, większego wału w zachodniej części grodziska, wznoszeniem różnorodnych konstrukcji na jego stokach wewnętrznych (pomosty i ściany drewniane) oraz licowaniem tych stoków płaszczami kamiennymi, w strefie przejścia przez wał konstruowano korytarz bramny z być może flankującymi go pionowymi ścianami i opisanymi wcześniej konstrukcjami narożników bramy i wału zarazem. Pierwszą warstwą w tej fazie w korytarzu bramnym było usypanie na podłożu warstwy pożarowiskowej 23, niwelacyjnej warstwy 81 o miąższości około 0,2 m, która widoczna była w pasie korytarza na odcinku 3,4 m. Ich przedłużeniem – w obszarze krawędzi zewnętrznej korytarza bramnego i jego przejścia w zewnętrzny stok grodziska – był kompleks piaszczystych warstw 114 – cienkich warstw niwelacyjnych lub zsuwów z obu stron wału w czasie użytkowania przejścia bramnego. Łącznie miały one miąższość do 0,45 m.

W tym samym obszarze przejścia korytarza bramy w krawędź stoku grodziska, powyżej warstw 114, znajdował się także cienki (do 0,1 m miąższości), piaszczysty płat przepalonyj ziemi jasnoszarej pylasto-gliniastej 113.

Ostatnią warstwą niwelacyjną w korytarzu bramnym była lokalna warstwa piaszczysta 90, z przestrzeni między dwoma głównymi spalonymi belkami ściany północnej i południowej bramy. Warstwa ta (miąższości do 0,2 m) leżała w płytkim zagłębieniu między nimi i tworzyła nieregularny pas o szerokości do 1,5 m. Częściowo przykrywała warstwę 81, a od W zachodziła na nią warstwa 106. Wspomniane spalone belki północnej ściany

bramy to: długi fragment belki 79 (o zachowanej długości 1,8 m i szerokości około 0,12 m) oraz krótsze, mniej więcej równoległe do belki 79 fragmenty spalonych belek 84 i 87. Wszystkie one były – jak się wydaje – zachowanymi po pożarze częściami poziomo leżących na sobie elementów konstrukcyjnych tworzących ścianę bramy. Podobnie, po stronie południowej korytarza bramnego ścianę bramy tworzyły belki 80, 88 i 89.

Reliktami konstrukcji podłogi drewnianej lub (co bardziej prawdopodobne) ściany z pionowych elementów w S ścianie korytarza bramy, było kilka nachodzących częściowo na siebie, spalonych belek (nr 83 i 86) – poprzecznych do osi przejścia bramnego grodziska i do równoległych do tej osi belek 80 i 88. Miały one długość co najmniej 0,4 m, szerokość około 0,1–0,12 m i grubość kilku cm. Prawdopodobnie stanowiły fragment drewnianej ściany i przewróciły się do wnętrza bramy po jej spaleniu.

Z zachowanych nawarstwień i spalonych elementów drewnianych konstrukcji ścian wynika, że korytarz bramny wczesnośredniowiecznego grodu w Zajączkach, st. 1 miał 2,2 m szerokości i 8 m długości. Narożniki wału i bramy wzmocnione były potężnymi słupami i poziomami i ścianami faszynowymi.

Ostatnim poziomem użytkowym w przestrzeni bramy grodziska była lokalna warstwa 106 – odpowiada ona zapewne czasowo funkcjonowaniu głównych belek 79 i 80 ze ścian bramy grodu. Częściowo popiołowa, ciemnoszara, piaszczysta ziemia – tworzyła płat (miąższości do kilkunastu cm) o wydłużonym kształcie, wykraczający poza zachodnią granicę wykopu.

Faza IIH – nawarstwienia związane z pożarem i zniszczeniem konstrukcji grodu

Śladem gwałtownego pożaru – spalenia drewnianej konstrukcji bramy – była lokalna warstwa przepalona na różne kolory ziemi piaszczystej 68, o miąższości do kilkunastu cm, zachowana w środkowej części korytarza bramnego; zalegała ona nad i między spalonymi belkami 83, 86, 88 i 89 (ryc. 25).

W obszarze przejścia korytarza bramnego w krawędź stoku zewnętrznego wału leżał jasny, lokalny depozyt ciemnożółtawo-brązowej, piaszczystej ziemi 105 (o miąższości do 0,2 m) – prawdopodobnie podestrukcyjna warstwa zsuwowa ze ściany wału. Na jej stropie i częściowo w jej objętości znajdowały się kamienie 53 (o średnicy 0,2–0,35 m), tworzące nieregularne skupiska. Nieregularnie rozrzucone w korytarzu bramnym grodziska, pochodziły prawdopodobnie (przed zsunieniem) z ewentualnych stropowych umocnień skraju wału i bramy w ich narożnikowych partiach.

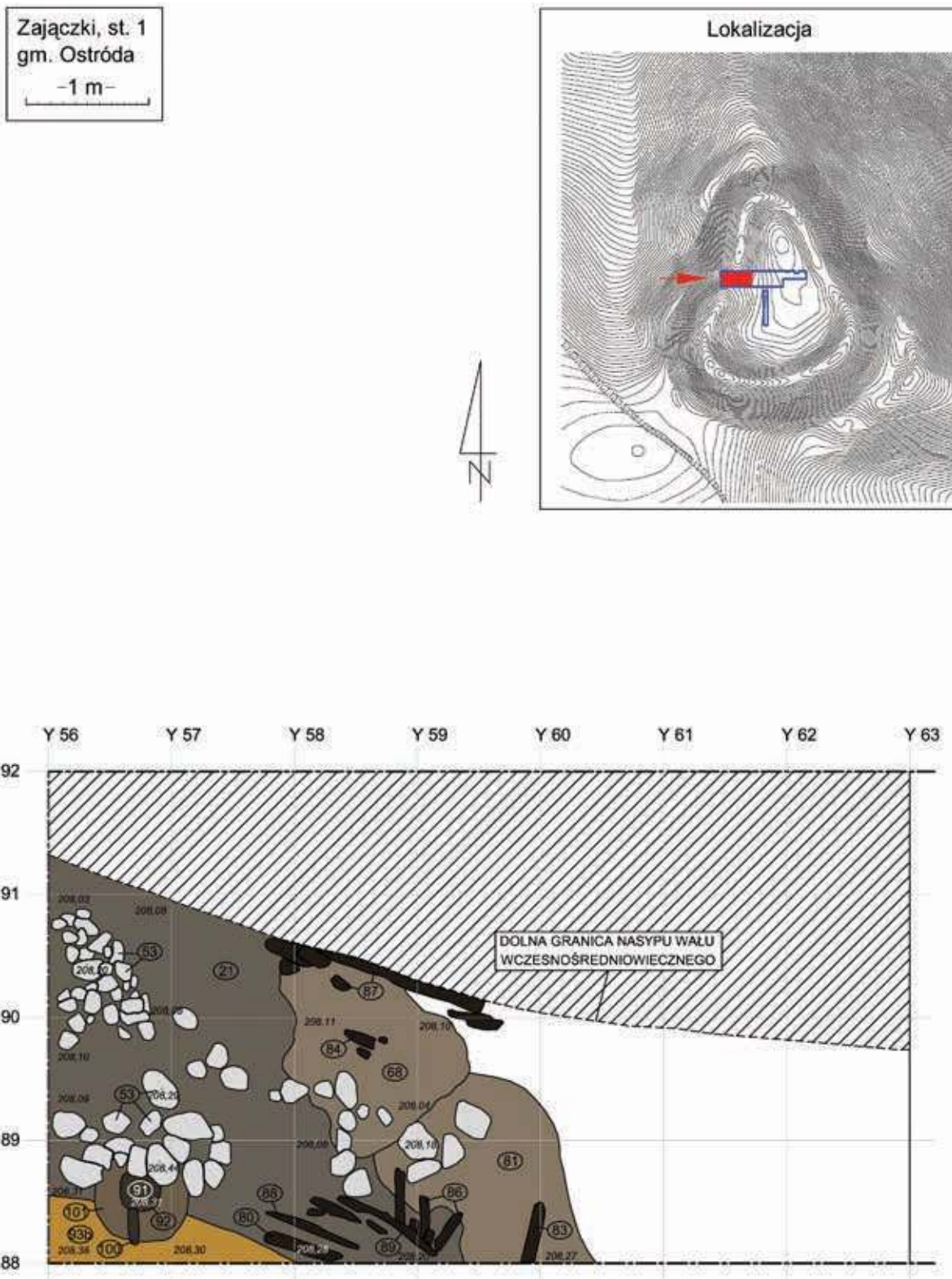
Bardzo czytelną warstwą podestrukcyjną w obrębie całego korytarza bramnego była wyrazista, gruba na co najmniej 0,2 m, warstwa ciemnoszarej, przepalanej ziemi 21 – pozostałość po spalonych i rozłożonych elementach drewnianych jego konstrukcji. Płynnie przechodziła ona w spaleniskową warstwę 4 z wewnętrznego stoku wału. Na stropie warstwy 21, w jego płytkim, lokalnym zagłębieniu 26, leżały zsuwowe depozyty ziemi piaszczystej 24 i 25. Na stropie warstwy 21 zalegały w nieregularnym skupisku kamienie 20, które zapewne zsunęły się ze skraju wału w narożnikowych partiach bramy (z warstwy 15 – zawierającej takie kamienie). Skupisko to tworzył rząd średniej wielkości kamieni o średnicy do 0,15 m, układający się w pas o długości ok. 1,60 m i szerokości do 0,70 m. Kamienie 20 oraz leżącą niżej warstwę 21 przykrywała w obszarze dawnego korytarza bramnego warstwa 12 – zakumulowany konglomerat spalonych i rozłożonych elementów konstrukcji bramy grodziska i kolejnych zsuwów ziemi z wału. Tworzyła ona pas ciemnej ziemi, który od E łączył się z ciemną, przepaloną ziemią 4 z wewnętrznego stoku wału.

W obszarze zboczy wewnętrznych grodziska śladem pożaru i destrukcji drewnianych umocnień i konstrukcji była gruba (miąższości około 0,2 m), bardzo wyrazista, przepalona i wysycona drobinami węgla drzewnych oraz ich fragmentami warstwa spalenizny 4 i 10, tworząca obszar ciemnej ziemi leżący nad i między kamieniami 3 na wewnętrznym E stoku wału grodziska na wykopie 1 i częściowo na N skraju obszaru wykopu 2. Śladami pożaru w tej części grodziska były oczywiście także opisane wcześniej spalone elementy drewniane stanowiące jednak stratygraficznie elementy konstrukcji z Fazy IIG (ryc. 26).

Faza III – nawarstwienia związane z ewentualną aktywnością ludzką po zniszczeniu grodu

W obrębie dolnej partii stoku wewnętrznego wału z części zachodniej grodziska leżał lokalny depozyt sypkiej, próchnicznej ziemi 5, wypełniającej nieregularne zagłębienie w spaleniznach 4, a pod podhumusową warstwą 2. Warstwa podhumusowa pokrywająca całą przestrzeń grodziska zawierała świadectwa epizodycznego przebywania i ewentualnej aktywności ludzkiej na grodzisku. Warstwa podhumusowa 27 tworzyła pas niejednorodnej, luźnej, szarej ziemi pylastej, układający się poprzecznie w stosunku do osi dłuższej wykopu 2. Przykrywała (od N) skraj ciemnej warstwy 4 (pożarowiskowej) z wykopu 1.

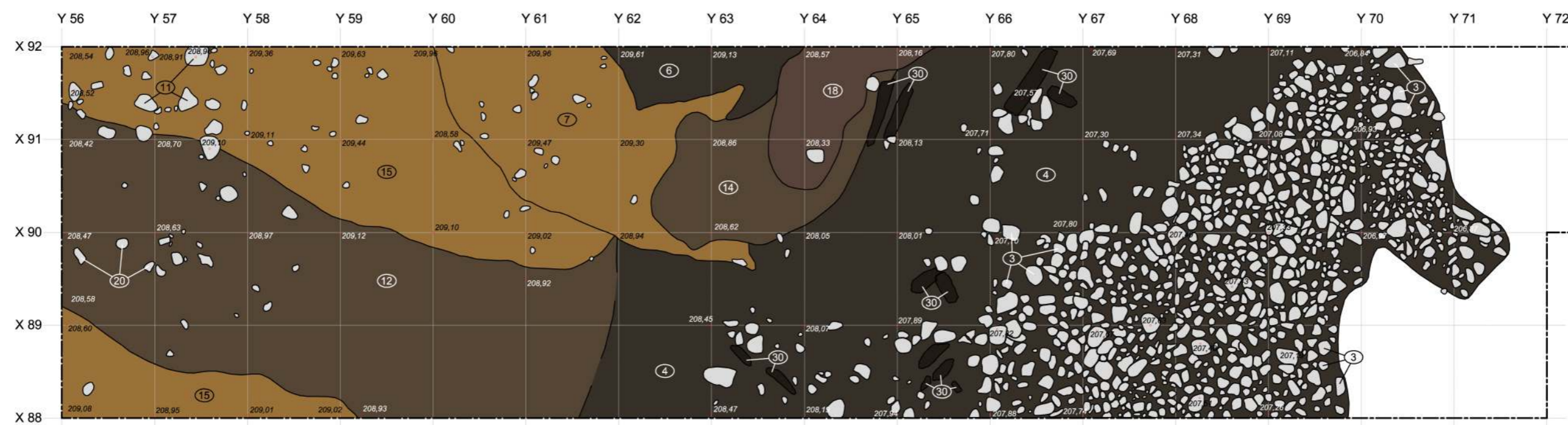
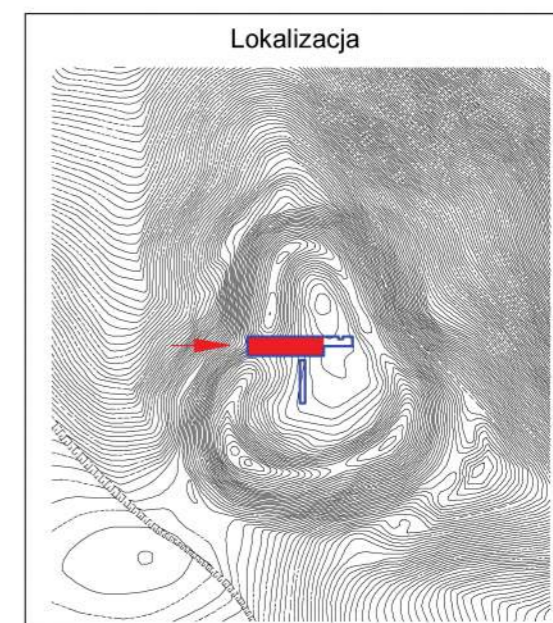
Ostatnim wydarzeniem na terenie grodziska było utworzenie się warstwy współczesnego humusu 1, który pokrywa całą powierzchnię grodziska.

Ryc. 25. Zajączki, st. 1. Warstwy pożarowe i relikty destrukcji belek ścian korytarza bramy i południowo-zachodniego narożnika wału wczesnośredniowiecznego (oprac. D. Wach i R. Solecki)

Zajęczki, st. 1
gm. Ostróda
-1 m-

Ryc. 26. Zajęczki, st.1. Warstwy podstrukturalne w korytarzu bramnym oraz na stoku wału - spalone konstrukcje drewniane (z Fazy IIG) przykrywające częściowo płaszcz kamienny 3 (oprac. D. Wach i R. Solecki)

Tabela 1. Katalog warstw z opisem poszczególnych jednostek stratygraficznych grodziska w Zajęczkach, st. 1 (oprac. D. Wach)

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
1		1	Całe stanowisko	Faza III. Humus – leśny, bardzo próchniczny	10YR4/2		2, 12, 27
2		1	X=88-92; Y=69-72	Faza III. Warstwa podhumusowa; miąższość do 0,2 m; na całej powierzchni wału i części majdanu; sypki piasek	10YR 5/2	1	4, 3, 12, 15
3		1	X=88-92; Y=63-72	Faza IIG. Warstwa kamieni oblicowująca i wzmacniająca powierzchnię wału od strony majdanu; pokład ściśle lecz nieregularnie ułożonych kamieni różnej wielkości (śr. 5–30 cm), częściowo przepalonych, leżąca na wewnętrznym stoku zachodniego wału grodziska; rozciągała się od linii przejścia korytarza bramnego w majdan; przylegała i sięgała do drewnianych konstrukcji (wcięcie 17 pod konstrukcję 6), ułożonych na tymże stoku; w niej ułożone były reliktki spalonych drewnianych elementów (konstrukcji pomostów dookólnych?) – spalone belki 9 i 30		4	35
4		1, 2	X=89,20-91,40; Y=56-67,20	Faza IIH. Warstwa spalenizny z destrukcji drewnianych konstrukcji z obszaru wału młodszej (wczesnośredniowiecznej) fazy funkcjonowania grodu; obszar ciemnej ziemi leżący nad i między kamieniami 3, na wewnętrznym stoku zachodniego wału grodziska i częściowo na N skraju obszaru Wykopu 2; miąższość co najmniej 0,2 m; przepalona ziemia wysycona drobinami węgla drzewnych i pyłem węglowym; w jej objętości i pod nią leżały fragmenty spalonych belek 30	10Y 2/1	1, 5, 27	3, 30, 31
5		1	X=90,9-92; Y=66,2-69,5	Faza III. Warstwa sypkiej, próchnicznej ziemi wypełniająca nieregularne zagłębienie w spaleniznach 4; miąższość 0,25–0,45 m; sypka ziemia w dolnej partii wewnętrznego stoku wału	10YR 3/2	1,2	4, 8, 3
6		1	X=91,32-92; Y=61,84-64,2	Faza IIG. Spalone belki i spalenizna – pozostałości drewnianych konstrukcji (pomostu dookólnego lub skrzyni) z obiektu 17, w górnej części stoku wewnętrznego wału grodziska; tworzyły mały obszar przepalonej, jednolitej ziemi pylasto-piaszczystej z fragmentami spalonego drewna; miąższość do 0,45 m	10YR 2/1	2, 1	7
7		1	X=89,64-92; Y=56-62,1	Faza IIG. Kompleks warstw piaszczystych i pylasto-piaszczystych, tworzących główny nasyp wału na N od korytarza bramnego; widoczne na odcinku 6 m; miąższość do 1,8 m	10YR 5/6	15, 17, 6	21, 154, 143
8		1	X=90,55-92; Y=65,6-67,2	Faza IIG. Prawdopodobnie część piaszczystej warstwy 18 ze środkowej partii wewnętrznego stoku zachodniego wału grodziska; jasny obszar sypkiej, piaszczystej ziemi przy N ścianie wykopu; od E przecięty zagłębieniem z młodszą warstwą 5	10YR 6/2	18, 5, 2	30, 9
9		1	X=91,12-91,32; Y=65,10-65,30	Faza IIG. Liczne fragmenty spalonych belek z obszaru wewnętrznego stoku zachodniego wału grodziska, zaczynające się od krawędzi wyjścia korytarza bramnego w przestrzeń stoku wału; część leżała równoległe do siebie i (najczęściej) w przybliżeniu równoległe do osi wału; część z nich mogła pochodzić z pionowej (przewróconej ku E) ściany, usytuowanej w połowie stoku (belki 9 widoczne w ścianie N Wykopu 1); miały zazwyczaj orientację S-N i S-SW / N-NE	10YR 2/1	18, 10, 4	29
10		1	X=90,60-91,72; Y=64,78-66,02	Faza IIH. Lokalny, wypukły depozyt bardzo ciemnej szarej, przepalonej częściowo ziemi – pozostałość po spalonych i przemieszanych elementach konstrukcji drewnianej, ewentualnej, pionowej ściany 9 (spalone belki 9 i 30/3, 4, 5), ze środkowej części stoku wewnętrznego wału W grodziska	5YR 3/1	5, 2	9
11		1	X=90,75-92; Y=56,7-57,85	Faza IIG. Duże kamienie widoczne w górnej części stoku zewnętrznego wału grodziska (od W); w przybliżeniu układały się na osi N-S na zewnątrz od prawdopodobnego wzmocnienia słupowo-faszynowego zbocza wału (patrz opisy jednostek 134 i 135)		15, 1	2, 7
12		1	X=88-91,4; Y=56-62	Faza IIH. Warstwa powstała w wyniku zniszczenia spalonych i rozłożonych elementów konstrukcji bramy grodziska i ziemi zsuniętej z wału w obszarze korytarza bramnego; pas ziemi piaszczystej szer. 1,75 m, od E łączył się z ciemną, przepaloną ziemią 4 z wewnętrznego stoku wału	10YR 3/2	2	7, 15
13		1	X=89,86-90,98; Y=62,5-63,5	Faza IIG. Skupisko kamieni na wewnętrznym stoku zachodniego wału grodziska; znajdowało się nieco na S od ciemnego płatu przepalonej ziemi 14, którym było częściowo przykryte		14	29
14		1	X=89,86-91,28; Y=62,57-65,1	Faza IIG. Płat przepalonej ziemi z wewnętrznego stoku wału w zachodniej części grodziska, pomiędzy relikiami „pomostu” 6 a spaloną ścianą belek 9	10YR 3/2	18, 6	13, 29
15		1	X=88-92; Y=56-60,75	Faza IIG. Górne warstwy nasypu wału wczesnośredniowiecznego; warstwy piaszczyste (z różnej wielkości kamieniami 11 w swej objętości); przykrywały częściowo niższe warstwy jądra wału (warstwy 7)	10YR 5/6	1, 2, 12	11, 7, 15

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
16	17	1	X=88-88,8; Y=56-57,1	Faza IIG. Spalenizna i belki poprzeczne do osi dłuższej korytarza bramnego – konstrukcja z górnej części narożnika SW bramy – ślady czterech spalonych belek widocznych w S ścianie wykopu; widoczne były w jednej, horyzontalnej płaszczyźnie, odległe od siebie o 0,2-0,25 m; miały średnicę ok. 0,15 m; widoczna na ich poziomie stokowa warstwa (po obu stronach bramy) wyznacza zapewne poziom tworzenia tej konstrukcji	10YR 5/6	15, 2	52, 51, 93
17		1	X=91,32-92; Y=61,84-64,2	Faza IIG. Prawdopodobnie wkop pod konstrukcję drewnianego pomostu dookólnego w zachodniej partii wału (po N stronie korytarza bramnego); tworzyło go wcięcie w górnej części stoku wewnętrznego wału; w planie stropu trójkątny (wychodził poza N ścianę wykopu); dno poziome, ściana W pionowa; wkopany w warstwę wału 7 i 15; wypełniony spalenizną i fragmentami spalonego drewna 6		6	15, 7
18		1	X=91,2-92; Y=63,15-65,65	Faza IIG. Piaszczysta warstwa ze środkowej partii stoku wewnętrznego wału w zachodniej części grodziska; depozyt jasnej, piaszczystej ziemi o miąższości do 0,35 m – zapewne pierwotnie wypełniko przestrzeni między dwoma strukturami drewnianych konstrukcji stoku wału: „pomostu” 6 i pionowej ściany 9	10YR 5/2; 10YR 6/8; 10YR 3/2	6, 2	14, 8, 30
19	44	1	X=90,6-91,3; Y=73,3-74,1	Faza IID. Skupisko dużych fragmentów ceramiki; górne wypełniko jamy 44	7,5YR 5/6	28, 3	41
20		1	X=89,40-90,04; Y=56-57,9	Faza IIIH. Nieregularne skupisko kamieni w korytarzu bramnym grodziska; pochodziły zapewne ze stropowej warstwy 15 (zawierającej takie kamienie); zsunęły się zapewne ze skraju wału w narożnikowych partiach bramy; tworzyły rząd średniej wielkości kamieni (o śr. do 0,15 m), układający się w pas o dł. ok. 1,9 m i szer. do 0,70 m		12	21
21		1	X=88-92; Y=56-63	Faza IIIH. Podestrukcyjna warstwa przepalanej ziemi z obszaru korytarza bramnego grodziska; pozostałość po spalonych i rozłożonych elementach drewnianych jego konstrukcji; płynnie przechodziła w spaleniskową warstwę 4 z wewnętrznego stoku wału	10YR 4/1	12, 20	53, 15, 50
22		1	X=88-89; Y=56,9-59,9	Faza IIG. Pas rozdrobnionej (małe, luźne grudki w objętości szarej, jednorodnej ziemi) polepy; widoczny na stoku wału, w S ścianie przejścia bramnego, na odcinku ok 2 m; prawdopodobnie pozostałość wylepienia ściany korytarza bramy	5YR 5/6; 7,5YR 5/1	2	49, 50, 51
23		1	X=88-90; Y=56-63,7	Faza IID. Warstwa z wnętrza korytarza bramnego grodziska; piaszczysta ziemia wysycona drobinami węgli drzewnych; leżała pod popiołami i spalonymi belkami ścian bramy	10YR 2/1	86, 88, 89, 81, 21, 90	107
24	26	1	X=89,80; Y=59,20	Faza IIIH. Zsuwy podestrukcyjne w korytarzu bramnym; płat leżący w płytkim zagłębieniu terenu; kolisty kształt o śr. 0,15-0,18 m	10YR 3/3	12	25, 26
25	26	1	X=99,80; Y=53,20	Faza IIIH. Zsuwy podestrukcyjne na stropie warstwy 21 w korytarzu bramnym; nieregularne koło o śr. ok. 0,5 m	10YR 3/2	12	26
26		1	X=89,84-90,06; Y=58,06-58,30	Faza IIIH. Płytkie zagłębienie w warstwie 21 widoczne w obszarze przejścia bramnego	10YR 3/3	24, 25	21
27		2	X=81-84,20; Y=67-68	Faza III. Pas ziemi pylastej, luźnej, układający się poprzecznie w stosunku do osi dłuższej wykopu w jego połowie; przykrywał od N skraj warstwy 4 (pożarowiskowej), a od S podobną warstwę 32; w swej objętości zawierał pojedyncze kamienie	10YR 4/1; 10YR 3/1	1	1, 4, 31, 32
28		1	X=88-92; Y=67,6-75	Faza IIIE. Piaszczysta ziemia z E części wykopu (obszar końca stoku i wewnątrz grodziska); częściowo przepalona i zmieszana z późniejszymi nawarstwieniami; rozpościerała się w pasie o szer. 9 m; miała miąższość do 0,25 m	10YR 6/3; 10YR 4/1	36, 42, 3, 4, 2	33, 19, 34,
29		1	X=89,25-92; Y=62-67	Faza IIG. Gruba warstwa piaszczysto-żwirowej ziemi z pojedynczymi (także dużymi) kamieniami, tworząca fragment stoku wewnętrznego wału grodziska; prawdopodobny zsuw części stoku wału lub celowe nadsypanie stoku wału w tym miejscu; leżała pod spalonymi belkami 30 oraz warstwą spalenizny 4; przykrywała obiekt z Fazy IID; częściowo na stoku tej warstwy widoczne była warstwa 35 (rozłożone drewno faszyn? i ślady późniejszych konstrukcji wału (wkop 17 pod drewniane konstrukcje 6)	10YR 6/4	30, 4, 14	54
30		1	X=88-92; Y=63,2-66,95	Faza IIG. Liczne fragmenty spalonych belek z obszaru stoku wewnętrznego wału, leżące w obszarze krawędzi wyjścia korytarza bramnego w przestrzeni stoku wału i na tym stoku; część leżała równoległe do siebie i (najczęściej) w przybliżeniu równoległe do osi wału; część z nich mogła pochodzić z pionowej (przewróconej ku E) ściany usytuowanej w połowie stoku (belki 9 widoczne w ścianie N wykopu 1)	10YR 2/1	4	3

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
31		2	X=84-87; Y=67-68	Faza IIE. Piaszczysta ziemia z ciemniejszymi przebarwieniami (z wyższej w-wy spalenizny); znajdowała się w N końcu wykopu, w dolnej partii wewnętrznego stoku wału; w jej obrębie znajdowały się kamienie (odpowiadające kamieniom 36 z wykopu 1); odpowiada prawdopodobnie warstwie 28 z wykopu 1	10YR 4/3; 2,5Y 4/1	36, 37, 4, 27	38 calec
32		2	X=78-80,3; Y=67-68	Faza IIE. Piaszczysta, niejednorodna ziemia; widoczna w S części wykopu, w obszarze wnętrza grodziska; od N graniczyła z pasem ziemi 27, który ją przykrywał i rozdzielał od późniejszej warstwy 4	10YR 4/1; 10YR 3/1; 10YR 7/3	27, 1	37
33		1	X=90-92; Y=70-73,85	Faza IID. Górne wypełnisko jamy 44 z E końca wykopu (obszar E partii wnętrza grodziska); próchniczna, sypka ziemia; leżała częściowo pod przemieszaną jasną ziemią 28, a częściowo pod spągami warstwy 4 i kamieniami 42; zawierała liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (skupiska 19, 34 i 65)	10YR 3/4	28, 42, 4	19, 34, 65, 41, 44
34		1	X=90-92; Y=74,94	Faza IID. Skupisko fragmentów ceramiki ze stropu wypełniska jamy 44, z E końca wykopu; leżało w objętości warstwy 33; odpowiada mu także skupisko ceramiki 65 i 19		33, 42	41
35		1	X=88-91,8; Y=65,56-72	Faza IIG. Pozostałość akumulacji materii organicznej nad płaszczem kamiennym 36 i zsuwem piaszczystym 29 z wału lub relikty rozłożonych konstrukcji drewnianych (faszyn?) z ewentualnego płaszcza drewniano-ziemnego pokrywającego wcześniejszy płaszcz kamienny 36 i kamienie 42; znaleziono w tej warstwie liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej; warstwa piaszczystej ziemi; miała do 0,2 m miąższości i widoczna była w pasie ok. 4 m, w całej szerokości wykopu	10YR 3/2	3	36
36		1	X=88-91,9; Y=65,7-69,9	Faza IIE. Niższa warstwa płaszcza kamiennego leżąca na wewnętrznym stoku wału grodziska w jego W części; leżała pod warstwą ziemi 35 (która wypełniała też przestrzeń między kamieniami), a od W także bezpośrednio pod kamieniami późniejszego płaszcza kamiennego 3		35, 3, 4, 29	28
37		2	X=78,5-84,2; Y=67-68	Faza IIE. Warstwa przepalona, niejednorodnej ziemi piaszczystej leżącej w obrębie obszaru majdanu grodziska; miała od 5 do 7 cm miąższości	10YR 5/8; 10YR 5/1; 10YR 4/2	32, 27	31, 38 calec
38 calec		2	X=78-87; Y=67-68	Calec; jasna, jednorodna, piaszczysta ziemia; widoczny w obrębie majdanu grodziska na całej długości Wykopu 2	10YR 6/4	31, 27	99 calec
39		1	X=89-90,45; Y=63,8-65,4	Faza IID. Wypełnisko górne jamy 40; przepalona ziemia piaszczysta, w stropie wysycona drobinami węgla drzewnych; częściowo w jej W partii i w centrum w objętości warstwy leżały kamienie 62	10YR 2/1; 10YR 4/1	62, 29	69, 40
40		1	X=88,7-90,6; Y=63,4-64,9	Faza IID. Duża jama leżąca tuż na zewnątrz krawędzi „progu” wyjścia w przestrzeń majdanu grodziska; na obszarze podnóża stoku wału; owalny (1,5-2 m śr. i 1,3 m gł.) obiekt o pionowych ścianach i płaskim dnie Wypełniony warstwą piaszczystą 39 z kamieniami 62 w całej objętości i częściowo wyżej (te mogły pochodzić z późniejszego płaszcza kamiennego 36). Od NW i N na jamę częściowo zachodził jasny zsuw piaszczysty 29 z wału wczesnośredniowiecznego. Wkopana była w stok skarpy utworzonej od N przez piaszczysto-żwirową warstwę 43.		69, 39, 62, 29	43
41	44, 85	1	X=90-92; Y=73,8-76	Faza IID. Wypełnisko zagłębienia 44 i 85 w E części wykopu 1; piaszczysto-pylasta ziemia z dodatkiem drobin pyłu polepowego; w warstwie tej oraz w przykrywającej ją warstwie 33 znajdowały się liczne fragmenty ceramiki (skupiska 19, 34 i 65)	10YR 4/3	34, 65, 19, 33	44, 85
42		1	X=89,85-92; Y=71,2-76	Faza IIE. Luźne skupiska częściowo przepalonych kamieni (wielkości od 5 cm do 0,35 m), znajdujące się w obrębie majdanu grodziska od strony stoku wewnętrznego wału; od E leżały na przedłużeniu zwartego depozytu kamieni niższych 36 (z którymi są pewnie tożsame lub pełniły podobną funkcję)		35, 2	28, 33
43		1	X=90-92; Y=63,3-67	Faza IIC. Warstwa bardzo jasnego piasku i żwiru; przy N ścianie wykopu, u podnóża wewnętrznego stoku wału grodziska; tworzyła poziom, w który wkopane były jamy 40 i dół posłupowy 56	10YR 6/4	54, 62, 29	183, 99 calec
44		1	X=90-92; Y=73,8-76	Faza IID. Jama nieckowata z dodatkowym obiektem cylindrycznym 85 w centrum dna; znajdowała się w E części wykopu (blisko wschodniego wału grodziska); wypełniona była warstwami ziemi 41 i 33, w obrębie których i na których stropie leżały liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (skupiska 19, 34 i 65); miała 2 m dł. (częściowo wychodziła poza N ścianę wykopu) i 0,4 m gł.		28, 2	129, 95, 94
45	46	1	X=91,15-91,7; Y=67,7-68,25	Faza IID. Wypełnisko dołu posłupowego 46; ziemia piaszczysta, wysycona drobinami węgla drzewnych i pyłem węglowym	10YR 2/1	4	46

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
46		1	X=91,15-91,7; Y=67,7-68,25	Faza IID. Duży cylindryczny dół posłupowy (wypełnisko 45), przy N ścianie Wykopu 1, na skraju podnóża wewnętrznego stoku wału grodziska; wypełniony przepaloną ziemią 45; owalny o śr. do 0,54 m i gł. do 0,3 m; ściany pionowe, dno płaskie; wkopany w warstwę 98		45, 4	98, 43
47	59	1	X=90-92; Y=77,25-78	Faza IIC. Wypełnisko zagłębienia przywałowego 59; ziemia piaszczysto-próchniczna	10YR 4/2	2	59, 48
48	103	1	X=90,94-92; Y=75,7-77,4	Faza IA. Kompleks warstw piaszczystych i żwirowych z kamieniami, tworzący wypełnisko jamy 103 z wczesnej epoki żelaza; górne wypełnisko stanowiła jednorodna ziemia piaszczysta z nielicznymi kamykami	10YR 4/1	59, 47	103
49		1	X=88-88,64; Y=58,4-59,6	Faza IIG. Mały (do około 1 m średnicy), lokalny płat (zsuw?) piaszczystej ziemi, na południowej ścianie wału w przejściu bramnym; miąższość ok. 0,1-0,15 m	2,5Y 5/4; 10YR 5/3	22, 15	50
50		1	X=88-88,93; Y=56-60,3	Faza IIG. Pas ziemi w S ścianie skarpy przejścia bramnego grodziska; relikty słabo zachowanej pionowej ściany (obecność drobin węgla drzewnych), ograniczającej piaszczyste jądro wału; wcinął się w piaszczystą ścianę skarpy wału	10YR 4/1	49	51, 70
51		1	X=88-88,65; Y=56,7-58,75	Faza IIG. Jasna, dość jednorodna, piaszczysta ziemia ze skarpy S części bramnej grodziska; stanowiła część jądra wału; dolne partie (widoczne w profilu S zagłębienie osiagające dodatkowe przegłębienie do 0,5 m) mogły być wypełniskiem ewentualnego bardzo dużego dołu posłupowego; od N wcinął się w nią i przykrywał pas ziemi 50, który stanowił zapewne relikty spalanej części rozłożonej ściany bramy; miąższość do 0,4 m; widoczna na odcinku około 3 m; jej partię W częściowo przykrywał zsuw piaszczysty 49	104R 5/3	50, 22, 49	70
52		1	X=88-88,7; Y=56,4-56,9	Faza IIG. Wypełnisko dużego dołu posłupowego 198 z górnej części narożnika SW wału grodziska; piaszczysta ziemia, wysycona drobinami węgla drzewnych; pas o dł. ok. 0,7 m; w spągu zachowało się jako fragmenty spalanej belki	10YR 3/1; 10YR 2/1	16	198, 93
53		1	X=88,64-91,24; Y=56-59,6	Faza IIH. Nieregularne skupiska różnej wielkości (głównie dużych - średnicy 0,2-0,35 m) kamieni w korytarzu bramnym grodziska; pochodziły zapewne (były zsunięte) z ewentualnych stropowych umocnień skraju wału w narożnikowych partiach bramy; mogły też być rozsypanymi elementami kamiennych wzmocnień obu narożników		21, 22	105
54		1	X=90,7-92; Y=65,8-67,9	Faza IID. Warstwa piaszczystej ziemi, tworzącej poziom u podnóża stoku wewnętrznego wału; w warstwę tę wkopane były doły posłupowe 76, 78 i 61; nieregularnie podłużny płat ziemi (wchodziła w N ścianę wykopu 1) o przebiegu w przybliżeniu równoległym do linii przebiegu wału; szer. do 2 m, miąższość do 0,3 m	10YR 3/1; 10YR 4/1	29, 58, 76, 78	98, 43
55	56	1	X=90,15-90,97; Y=64,7-65,5	Faza IID. Wypełnisko dołu posłupowego 56; ziemia piaszczysta, przepalona, częściowo popiołowa, z licznymi kamieniami (do 0,15 m średnicy) w swej objętości	10YR 3/1	29	56
56	-	1	X=90,15-90,97; Y=64,7-65,5	Faza IID. Duży, cylindryczny dół posłupowy (z wypełniskiem 55) z obszaru dolnej partii stoku wewnętrznego E wału grodziska - na przedłużeniu przejścia bramnego; śr. ok. 0,45 m, gł. do 0,6 m, niemal płaskie dno		55	43
57	58	1	X=88,9-90,65; Y=65,25-67,35	Faza IID. Wypełnisko jamy 58; piaszczysta, przepalona i częściowo popiołowa ziemia z kamieniami różnej wielkości (0,05-0,15 m śr.)	10YR3/1	36	58
58		1	X=88,9-90,65; Y=65,25-67,35	Faza IID. Duża (1,25-2 m), płytka (do 0,3 m) jama (z wypełniskiem 57); owalny w planie stropu obiekt z dolnej części stoku wewnętrznego E wału grodziska, na przedłużeniu przejścia bramnego; od W stykał się z podobnym obiektem 40		57	77, 60, 54
59		1	X=90-92; Y=77-78	Faza IIC. Zagłębienie przywałowe przy wewnętrznym stoku E wału grodziska (E koniec wykopu 1); wypełniskiem była warstwa 47; obserwowalne na całej szerokości wykopu; miąższość co najmniej 0,5 m; wkopane w wypełniska 48 starożytnej jamy 103		47, 2	48
60	61	1	X=89,55-90,4; Y=67-67,84	Faza IID. Wypełnisko jamy lub dużego dołu posłupowego 61; piaszczysta ziemia z kamieniami 63 w objętości i spągu	10YR 3/2	58, 28	63, 67, 61
61		1	X=89,55-90,4; Y=67-67,84	Faza IID. Mała jama lub duży dół posłupowy z obszaru przejścia stoku wewnętrznego zachodniego wału grodziska w majdan; wypełniona była od dołu: ziemią 67, kamieniami 63 i ziemnym wypełniskiem stropowym 60; miała 0,8 m śr. i do 0,6 m gł.; ściany średnio strome zbiegały się w małe, niemal płaskie dno		67, 63, 60	54, 98

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
62	40	1	X=88,7-90,6; Y=63,4-64,9	Faza IID. Wypełnisko jamy 40; kamienie wypełniające strop i wnętrze niższego wypełniska 39; mogą odpowiadać kamieniom niższego płaszczka kamiennego 36		29	39, 69, 40
63	61	1	X=89,55-90,4; Y=67-67,84	Faza IID. Kamienie leżące w wypełnisku 60 obiektu 61; śr. od 0,05 do 0,20 m		60, 58	67, 61
64		1	X=91-91,2; Y=72,8-73	Faza III. Małe skupisko fragmentów ceramiki w objętości warstwy 2	7,5YR 5/6	2	28
65		1	X=90,5; Y=74,8	Faza IID. Skupisko fragmentów ceramiki z wypełniska obiektu 44	7,5YR 5/6	33	41
66		1	X=90,15; Y=73,5	Faza IIE. Skupisko fragmentów ceramiki leżących na stropie warstwy 28	7,5YR 5/6	2	28
67	61	1	X=89,55-90,4; Y=67-67,84	Faza IID. Wypełnisko niższe jamy lub dołu postłupowego 61; jednorodna, piaszczysto-żwirowa ziemia z małymi kamyczkami; leżała pod kamieniami 63 oraz warstwą 60; w jej objętości znaleziono kilka popękanych (przepalonych) kamieni; prawdopodobnie obsypka dołu postłupowego	10YR 5/4	63, 60	61
68		1	X=88,8-90,15; Y=59-60	Faza IIH. Lokalna warstwa przepalanej ziemi w korytarzu bramnym – ślad spalania drewnianej konstrukcji bramy; cienka warstwa ziemi piaszczystej, widoczna w obszarze przejścia bramnego grodziska; leżała nad i między spalonymi belkami: 83, 86, 88 i 89	10YR 5/2; 7,5YR 5/8; 2,5Y 7/1; 7,5YR 2,5/1	21, 70	Belki: 83, 86, 88, 89 w. 81, 106
69	40	1	X=88,7-90,3; Y=63,55-64,8	Faza IID. Przydenne wypełnisko jamy 40; lekko popiołowa, shumusowana, ziemia piaszczysta, leżąca głównie przy ścianie NW jamy, pod kamieniami 62 i górnym wypełniskiem 39	10YR 3/1; 10YR 2/1; 10YR 3/3	39, 62	40
70		1	X=88-89; Y=57,4-60	Faza IIG. Warstwa ze ściany S przejścia bramnego grodziska; ziemia z nielicznymi drobinami węgla, tworząca płaską (obszar w przybliżeniu trójkątnego kształtu) „półkę” przylegającą do S ściany wykopu w pobliżu SW narożnika wykopu; miąższość do 0,5 m	10YR 5/2	51, 21	80
71	72	1	X=90,60-92; Y=71,20-72,30	Faza IIE. Wypełnisko jamy 72; ziemia piaszczystą z drobnymi kamieniami; strop warstwy był częściowo zniszczony przez dół postłupowy 74	10YR 6/2	74, 73	72
72		1	X=90,60-92; Y=71,20-72,30	Faza IIE. Podłużna jama przylegająca do N ściany wykopu i wypływająca się ku S; od strony W ograniczona kilkunastoma kamieniami; wypełniskiem była piaszczysta ziemia 71 z drobnymi kamieniami; miała co najmniej 1,4 m dł. (wykraczała poza N ścianę wykopu 1), 1,1 m szer. i ok. 0,2 m gł.		71	28
73	74	1	X=91,60-92; Y=71,55-71,90	Faza IIE. Wypełnisko dołu postłupowego 74; warstwa ciemnej zbitej, piaszczystej ziemi z małymi kamieniami	7,5YR 3/3	42	74
74		1	X=91,60-92; Y=71,55-71,90	Faza IIE. Nieduży (śr. 0,32-0,4 m i gł. do 0,3 m) dół postłupowy przylegający do ściany N wykopu; owalny kształt w planie stropu i cylindryczny przekrój; wypełniony warstwą ciemnej, zbitej ziemi 73 z małymi kamieniami		73, 4	71
75	76	1	X=89,16-89,45; Y=65,35-65,68	Faza IID. Wypełnisko dołu postłupowego 76; niejednorodna, przemieszana ziemia piaszczysta i piaszczysto-żwirowa z kilkoma kamieniami (do 0,1 m średnicy)	10YR 5/1; 10YR 4/1; 10YR 5/3	58	76
76		1	X=89,16-89,45; Y=65,35-65,68	Faza IID. Dół postłupowy (z wypełniskiem 75); mały, śr. do 0,35 m, okrągły w planie stropu; miał pionowe ściany i 0,5 m gł.; dno U-kształtne; widoczny z poziomu dna jamy 58		75	54
77	78	1	X=89,90-90,22; Y=66,25-66,58	Faza IID. Wypełnisko dołu postłupowego 78; przemieszana, niejednorodna kolorystycznie ziemia piaszczysta i piaszczysto-żwirowa z kamieniami	7,5 YR 5/6; 10YR 5/1; 10YR 5/3	58	78
78		1	X=89,90-90,22; Y=66,25-66,58	Faza IID. Dół postłupowy (z wypełniskiem 77); okrągły, o śr. do 0,28 m i gł. do 0,15 m; ściany pionowe, płaskie dno; widoczny z poziomu dna jamy 58		77	54
79		1	X=89,9-90,6; Y=57,8-59,65	Faza IIG. Spalona belka (o zachowanej dł. 1,8 m i szer. 0,12 m), leżąca w linii N ściany przejścia bramnego grodziska; relikty konstrukcji ściany w korytarzu bramy; leżała u podnóża i wzdłuż (równolegle do) pionowej ściany przejścia w wale	10YR 2/1	68, 21	90
80		1	X=88-88,3; Y=57-58,5	Faza IIG. Relikty konstrukcji ściany w korytarzu bramy wyznaczających linię jej S ściany; pozostałości spalonej belki tworzącej układ z podobnymi belkami 88 i 89 (usytuowana była lekko skośnie i wyżej w stosunku do nich i – tak jak one – wykraczała poza S ścianę wykopu); leżała równolegle do (oddalonej o 2,25 m ku N/NE) głównej belki 79, 87 ze ściany N bramy	10YR 2/1	70, 68	81
81		1	X=88-89,6; Y=58,1-61,4	Faza IIG. Warstwa niwelacyjna po pożarze z Fazy IID w korytarzu bramy	10YR 5/1; 10YR 5/2	90, 68, 70, belki: 83, 86, 88, 89	23

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
82		1	X=88,7-92; Y=70,5-73,4	Calec; lokalny płat ścisłej, gliniastej, jednorodnej ziemi z E końca wykopu	5YR 4/4	111, 128, 98	99 calec
83		1	X=88-88,5; Y=59,85-60,05	Faza IIG. Fragment spalonej belki (patrz też 86) z konstrukcji podłogi drewnianej lub (bardziej prawdopodobne) ściany pionowej w korytarzu bramy grodziska; sterzał poprzecznie z S ściany wykopu; usytuowany był poprzecznie do osi dłuższej bramy i belek głównych (79 i 80) wyznaczających jej ściany; miał przebieg po linii S-N; miał co najmniej 0,4 m dł., do 0,1 m szer. i do 5 cm grubości	10YR 2/1	70, 68	81
84		1	X=89,7-89,9; Y=58,45-59	Faza IIG. Relikty konstrukcji ściany N w korytarzu bramy (krótki fragment jednej ze spalonych, głównych belek wyznaczających jej linię); leżał ok. 0,5 m na S od długiej belki 79 (równoległe do niego); miał około 0,3 m dł. i 0,15 m szer.; odpowiada czasowo belce 79 ze ściany N bramy	10YR 2/1	68, 21	90
85	44	1	X=90,4-91,3; Y=74,4-75,3	Faza IID. Kolisto-owalny w planie stropu, cylindryczny dół widoczny w dnie jamy 44 (prawdopodobnie część tej jamy); śr. 0,75-0,9 m, gł. do 0,3 m, pionowe ściany i płaskie dno; wypełniskiem w jego stropie była warstwa 41 (z dużą liczbą fragmentów ceramiki w całej swej objętości)		41	44
86		1	X=88-88,75; Y=58,85-59,35	Faza IIG. Relikty konstrukcji podłogi drewnianej lub (bardziej prawdopodobne) ściany pionowej w korytarzu bramy; ślady kilku nachodzących częściowo na siebie spalonych belek (patrz też także: 83) – poprzecznych do osi przejścia bramnego grodziska i do równoległych do tej osi śladów spalonej belki 80 i sąsiedniej 88; miały dł. co najmniej 0,4 m, szer. ok. 0,1-0,12 m i grubość kilku cm; prawdopodobnie stanowiły fragment drewnianej ściany i przewróciły się do wnętrza bramy po spaleniu	10YR 2/1	68, 70, 80	81
87		1	X=90,2-90,55; Y=57,8-58,35	Faza IIG. Relikty konstrukcji ściany N w korytarzu bramy (krótki fragment jednej z głównych, spalonych belek wyznaczających linię jej N ściany); zorientowany był (w przybliżeniu) równoległe do leżącej 0,15 cm ku NE od niego spalonej belki 79, której był częścią lub której odpowiada czasowo; miał 0,15 m dł. i 0,19 m szer., przy kilku cm grubości	10YR 2/1	68, 21	90, 7
88		1	X=88-88,55; Y=57,8-59,2	Faza IIG. Relikty konstrukcji ściany S w korytarzu bramy (główne belki ściany pionowej, wyznaczającej jej linię); krótki fragment spalonego bierwiona lub belki; zorientowany był w osi SE-NW; tworzył układ z nieco wyżej leżącą, podobną belką 80 (główną, wyznaczającą linię ściany) i – tak jak ona – wykraczał poza S ścianę wykopu; miał 0,6 m długości, do 0,8 m szer. oraz kilka cm grubości	10YR 2/1	68	81
89		1	X=88-88,35; Y=58,8-59,2	Faza IIG. Relikty konstrukcji ściany S w korytarzu bramy (krótki fragment jednej z głównych, spalonych belek wyznaczających linię jej linii); leżał (w przybliżeniu) w osi SE-NW; tworzył układ z podobnymi belkami 80 i 88 (usytuowany był lekko skośnie w stosunku do nich) i – tak jak one – wykraczał poza S ścianę wykopu; miał do 0,4 m dł., 8 cm szer. i do kilku cm grubości	10YR 2/1	68	81
90		1	X=88,4-90,3; Y=57,6-59,2	Faza IIG. Płat warstwy (niwelacyjnej?) w korytarzu bramnym; lokalna warstwa gruboziarnistego piasku w przestrzeni między dwoma głównymi spalonymi belkami ściany N (belka 79) i S (belka 80); warstwa ta leżała w płytkim zagłębieniu między nimi i tworzyła nieregularny pas o szerokości do 1,5 m (od N)	10YR 6/2	68, 106	81, 23
91	92	1	X=88,32-88,58; Y=56,6-56,85	Faza IIG. Wypełnisko dołu posłupowego 92 (zachowane tylko częściowo); ziemia piaszczysta z fragmentami spalonego drewna w stropie (wyżej stanowiły one ciemny pas 52, niżej zaś zachowany ślad po spalonym słupie o dł. boku co najmniej 0,3 m)	10YR 2/1	53, 21	92, 101
92		1	X=88,32-88,58; Y=56,6-56,85	Faza IIG. Jeden z dołów posłupowych (dolny) wyznaczających na różnych wysokościach SW narożnik bramy grodziska; słabo czytelny – rozpoznany jedynie w przekroju części jego spągu; wypełniony był ziemią 91; w przekroju miał płaskie dno i pionowe ściany; kwadratowy był także jego przekrój poziomy (widoczny jako ślad po spalonym słupie o dł. boku co najmniej 0,3 m)		91	101, 93
93		1	X=88-89; Y=56-57	Faza IIG. Kompleks warstw z narożnika SW bramy grodziska (narożna część nasypu wału); w nie był wkopane były na różnych wysokościach doły posłupowe 92 i 198 oraz tkwiły w nich, poprzeczne do osi korytarza belki (spalone) 100 i 16; warstwy te w ścianie N wykopu wyglądały na wypełniska szeregu wkopów pod duże doły posłupowe w warstwach narożnika nasypu wału	10YR 6/8	16, 52, 91, 92	101
93b		1	X=88-89; Y=56-57	Faza IIG. Niższa część kompleksu warstw z narożnika SW bramy grodziska, z wnętrza nasypu wału w części przybramnej	10YR 6/8	101	70, 90

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
94	97	1	X=90-91; Y=73-78	Faza IA. Wypełnisko dużej jamy 97; piaszczysto-żwirowa i żwirowa ziemia z pojedynczymi kamieniami; leżała pod wypełniskiem 95 a nad 96; od E przecięta była przez starożytną jamę 103	10YR 4/3; 10YR 4/2	95, 103	96, 97
95	97	1	X=91-92; Y=74-75,20	Faza IA. Wypełnisko dużej jamy 97; piaszczysto-żwirowa i żwirowa ziemia; strop zniszczony był od E przez jamę 103, od W przez jamę 128, a w centrum przez jamę 44; leżała nad wypełniskami niższymi 94 i 96	2,5Y 5/6; 2,5Y 3/2	103, 128 44	94, 96
96	97	1	X=91,80-92; Y=73,30-74	Faza IA. Denne wypełnisko jamy 97; cienka warstewka widoczna przy dnie obiektu, przechodząca na stoku E jamy w grubszą, przemieszaną ziemię	10YR 4/1; 10YR 2,5/1; 10YR 4/2	94, 96	97
97		1	X=91-92; Y=73,3-75,8	Faza IA. Duża jama starożytna z E części wykopu 1 – z obszaru, gdzie znajdował się zespół kilku blisko położonych i częściowo się przecinających jam z wczesnej epoki żelaza (97, 103, 111, 128 i 131); widoczna przy N ścianie wykopu; jej wypełniska (od dołu patrząc: 96, 94, 95) stanowiły kompleks żwirowych i żwirowo-piaszczystych warstw (miejscowo z kamieniami, a przy dnie ze spalenizną)		96, 94, 95	82, 99
98		1	X=88-92; Y=67,7-71,55	Faza IIC. Nivelacyjna warstwa jednorodnego piasku, z obszaru u podnóża wewnętrznego (E) stoku wału grodziska i jego przejścia w majdan; wypełniała zagłębienia po obiektach z fazy poprzedniej i pokrywała leżącą niżej, podobną warstwę ziemi 129; miąższość 0,2-0,25 m; tworzyła pas równoległy do osi wału; widoczna na odcinku ponad 4 m w ścianie N wykopu 1 i na odcinku 2,3 m w ścianie S	10YR 7/4	28, 72,	129, 54 109, 82
99		1	X=88-92; Y=63-78	Calec; jednorodny piasek w obszarze przejścia obszaru bramy grodziska w majdan i w całej przestrzeni majdanu	10YR 6/3	128, 109 calec, 82 calec	
100		1	X=88,2-88,6; Y=56,5-56,85	Faza IIG. Pozostałości jednej lub kilku pionowo (z pewnym przesunięciem w poziomie) na sobie leżących, krótkich (do 0,3 m dł. i ok. 0,1 m szer.) spalonych belek lub bierwion z narożnika SW wykopu 1 (obszar granicy S bramy grodziska w pobliżu jej końca); mogły być niższymi elementami wyższego, ciemnego pasa ziemi i belki 52	10YR 2/1	101, 93 B	70
101		1	X=88,25-88,40; Y=56,20-57	Faza IIG. Warstwa rozłożonej lub spalonej substancji organicznej (?) z SW narożnika korytarza bramnego – pod dużym dołem narożnym 198 – pozostałość poziomu wzmocnienia nasypu i stoku wału faszyną (?); pas ziemi piaszczystej opadający łagodnie w dół ku bramie grodziska; ograniczał od S wypełnisko 91 dołu 92; przecięty był lub stykał się z leżącym prostopadle do niego spalonym elementem drewnianym 100; miał co najmniej 0,4 m dł., kilkanaście cm szer. oraz ok. 0,15 m miąższości	10YR 4/2	92	93 B
102	103	1	X=90,94-92; Y=75,7-77,4	Faza IA. Dolne wypełnisko jamy 103. Jednorodna ziemia oliwkowo żółta i jasno oliwkowo brązowa, pylasta z nielicznymi małymkami drobinami węglieków drzewnych. Miała miąższość do 0,3 m.	2,5Y 6/6; 2,5Y 5/4	104, 48	103
103		1	X=90,94-92; Y=75,7-77,4	Faza IA. Duża jama wypełniona wieloma depozytami w złożonych wzajemnych układach; górne wypełnisko stanowiła ziemia piaszczysta 48, dolne kamienie 104 i ziemia 102; znajdowała się w E końcu wykopu 1, w obszarze przejścia powierzchni majdanu grodziska w podnóże wewnętrznego stoku wschodniego wału; miała co najmniej 1,7 m dł. (wykraczała poza N ścianę wykopu) i 1 m gł.; ściany strome, dno nieregularne; wkopana od W w jamę 97		102, 104, 48	97, 99 calec
104	103	1	X=91-92; Y=76-78	Faza IA. Jedno z dolnych wypełnisk jamy 103; liczne małe (śr. od kilku do 10 cm) kamienie leżące w żwirowo-kamienistej ziemi oraz nad i w objętości wypełniska 102		48	102
105		1	X=89,90-91,30; Y=56,20-57,75	Faza IIH. Jasny, lokalny depozyt piaszczystej ziemi (z NW partii obszaru przejścia korytarza bramnego w krawędź stoku zewnętrznego zachodniego wału grodziska); zapewne zsuw ze ściany wału	10YR 4/6	53, 21	106
106		1	X=89-90,56; Y=56,30-57,90	Faza IIG. Lokalna warstwa (użytkowa?) w obszarze przejścia korytarza bramnego w jego W części i w krawędzi stoku zewnętrznego zachodniego wału grodziska – odpowiada zapewne czasowo funkcjonowaniu głównych belek 79 i 80 ścian bramy grodu; częściowo popiołowa, piaszczysta ziemia – tworzyła płat o wydłużonym kształcie, wykraczający poza W granice wykopu	10YR 4/1	105, 53, 68	113, 90
107		1	X=88-90,5; Y=56-63,7	Faza IIC. Warstwa nasypu starszego wału wczesnośredniowiecznego i jednocześnie warstwa niwelacji powierzchni nad wczesniejszymi spalonymi konstrukcjami drewnianymi, w korytarzu przejścia bramnego grodziska; od N przylegała do starszego (starożytnego) wału piaszczystego 160; niejednorodna ziemia piaszczysta; w stropie liczne kawałki spalonego drewna oraz pasy i plamy spalenizny 123 – pozostałości spalonych elementów drewnianych	10YR 6/3	123, 23, 114	125, 126, 124

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
108	111	1	X=73-77,45; Y=90-91	Faza IA. Wypełniska górne jamy 111; w górnej partii piaszczysta ziemia z drobinami węgla drzewnych; niżej przechodziła w warstwę żwirowo-piaszczyste i żwirowo-gliniaste	10YR 2/1; 10YR 5/2	28, 42	112, 111
109		1	X=66,2-71; Y=88-92	Calec żwirowy w części środkowej wykopu 1, u podnóża wewnętrznego stoku wału grodziska, w obszarze jego przejścia w majdan	5YR 4/6	110, 128, 43	99
110		1	X=69,2-69,7; Y=91,1-92	Faza IIA. Wypełnisko obiektu 117; mały płat ciemnej piaszczystej i piaszczysto-żwirowej ziemi z węgielkami	10YR 2/1; 10YR 4/2; 10YR 3/1	98	117, 132, 109
111		1	X=73-77,45; Y=90-91	Faza IA. Duża jama (z wypełniskami 108 i 112) z podnóża wewnętrznego stoku wschodniego wału grodziska, z obszaru, gdzie znajdował się zespół kilku blisko siebie położonych i częściowo się przecinających się jam starożytnych; wypełniona w górnej partii piaszczystą ziemią z drobinami węgla drzewnych, która niżej przechodziła w warstwę żwirowo-piaszczyste i żwirowo-gliniaste, a jeszcze niżej w ciemną warstwę 112; miała co najmniej 4,5 m dł. (wykraczała poza S granicę wykopu) i do 1,3 m gł.; ściany średnio strome, dno nieregularnie zagłębione; od E przecinała wypełnisko 130 jamy 131		112, 108, 28	130, 82, 99
112	111	1	X=90-90,7; Y=75,4-77,1	Faza IA. Jedno z dolnych wypełnień jamy 111; cienka (do 0,15 m) warstwa spalenizn i ciemnej ziemi, układająca się w kształt łagodnej niecki	2,5Y 4/1; 2,5Y 3/2	108	111
113		1	X=88,6-90,2; Y=56-57,3	Faza IIG. Piaszczysty depozyt z W części korytarza bramy; płat przepalanej pylasto-gliniastej ziemi	10YR 6/1; 10YR 7/1	106	114
114		1	X=88-90; Y=57,2-58,3	Faza IIG. Pas ziemi tworzącej kompleks piaszczystych warstw z obszaru przejścia bramnego grodziska w jego zewnętrzny stok – niwelacyjnych lub zsuwów z wału; łącznie miały miąższość do 0,45 m	2,5Y 4/4	113, 148	107, 123,
115	146	1	X=90-90,62; Y=57,8-58,56	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 146; skupisko kamieni; miało postać dwóch równoległych rzędów kamieni leżących po E i W stronie wypełniska ziemnego 145 słupa 146		90, 87	145, 146,
116		1	X=88-88,65; Y=57,4-57,85	Faza IIC. Wypełnisko dołu 148; skupisko (rząd) kilku dużych (0,2-0,25 m średnicy) kamieni, częściowo otaczających płamę ciemniejszej niż otoczenie ziemi 147	10YR 5/2	90	147, 148, 140
117		1	X=91-92; Y=69-70	Faza IIA. Nieduży, podłużny obiekt (z wypełniskiem 110) z obszaru przejścia stoku wewnętrznego wału zachodniego w majdan; wypełniony piaszczystą i piaszczysto-żwirową ziemią zmieszaną z drobinami węgla drzewnych oraz pojedynczymi kamieniami; miał co najmniej 1 m dł. (wchodził w ścianę N wykopu 1), szer. 80 cm i gł. 0,23 m		110	132, 109
118 =137		1	X=88-89,7; Y=59,5-64	Faza IIB. Obszar przepalanej ziemi (spalonej konstrukcji ?), widoczny w E części korytarza bramy grodziska; tworzył czarny prostokąt oddzielony od ściany bramy jaśniejszą ziemią; był częścią spalenizn 137 (patrz opis 137=118)	10YR 2/1		
119	120	1	X=90,8-91,28; Y=57,5-57,96	Faza IIG. Wypełnisko dołu posłupowego 120; piaszczysta ziemia	10YR 5/2	135	120, 7
120		1	X=90,8-91,28; Y=57,5-57,96	Faza IIG. Dół posłupowy (z wypełniskiem 119) tworzący parę z dołem 122; obydwie stanowiły zapewne element pionowej ściany faszynowej lub drewnianej ustawionej w stropie warstwy 7 (jądro i stok wału po N stronie przejścia bramnego); linię tej ściany tworzyło wypełnisko 134 w rowku 135; obiekt miał śr. do 0,45 m i gł. ok. 0,5-0,6 m		119	7
121	122	1	X=91,38-91,77; Y=57,64-58,06	Faza IIG. Wypełnisko dołu posłupowego 122; piaszczysta ziemia	10YR 5/2	135	122, 7
122		1	X=91,38-91,77; Y=57,64-58,06	Faza IIG. Dół posłupowy (z wypełniskiem 121) tworzący parę z dołem 120; obydwie stanowiły zapewne element pionowej ściany faszynowej lub drewnianej ustawionej w stropie warstwy 7 (jądro i stok wału po N stronie przejścia bramnego); linię tej ściany tworzyło wypełnisko 134 w rowku 135; obiekt miał śr. do 0,45 m i gł. ok. 0,5-0,6 m		121, 12	7
123		1	X=88,8-90,4; Y=58,9-63	Faza IIC. Relikty spalonego pomostu w przejściu bramnym grodziska; ślady długich (ponad 4,5 m) i szerokich (0,3 m) spalonych kłód lub belek widocznych wzdłuż N ściany i w obrębie korytarza na poziomie warstwy 107; przykryte spaleniznami pożarowymi 23	10YR 2/1; 10YR 3/1	23	107, 125, 126, 124, 153

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
124		1	X=88-89,8; Y=59,9-63	Faza IIA. Poziom spalonych konstrukcji drewnianych pod nasypem starszego wału wczesnośredniowiecznego 107; pozostałości co najmniej 8 spalonych belek lub dranic leżących w strefie korytarza bramy grodziska; składały się z równoległe do siebie leżących depozytów spalonego drewna lub ich śladów, usytuowanych w osi poprzecznej do osi dłuższej bramy (orientacja S-N); produktem ich destrukcji była także przykrywająca je warstwa spalenizny 137	10YR 2/1	137, 126, 125, 107, 123	139, 186, 133
125		1	X=89,6-89,9; Y=58-60	Faza IIA. Ślady spalonej i częściowo spopielonej belki z obszaru N części korytarza bramy grodziska; miały przebieg równoległy do osi dłuższej korytarza bramnego; odpowiadały podobnemu, równoległemu śladowi spalonej belki 126; leżały nad warstwą spalenizny 137 i poprzecznymi do nich spalonymi belkami (dranicami ?) 124	10YR 2/1	107, 123	137, 124
126		1	X=88,45-88; Y=58-60	Faza IIA. Ślady spalonej i częściowo spopielonej belki z obszaru S części korytarza bramy grodziska; miały przebieg równoległy do osi dłuższej korytarza bramnego i leżały nad warstwą spalenizny 137 i poprzecznymi do nich, spalonymi belkami (dranicami ?) 124	10YR 2/1	107, 123	137, 124
127	128	1	X=90,8-92; Y=69,9-73,45	Faza IA. Wypełnisko jamy 128 – kompleks warstw piaszczystych i żwirowo-piaszczystych – jasnych, przedzielonych cienkimi (do 0,1 m miąższości) warstwami ciemnymi (przepalenia?); od W przecięte przez jamę 195	2,5Y 6/4 – 60%; 2,5Y 5/4 – 40%	195, 132, 129	128
128		1	X=90,8-92; Y=69,9-73,45	Faza IA. Bardzo duża jama z E części wykopu – z obszaru, gdzie znajdował się zespół kilku blisko położonych i częściowo się przecinających jam starożytnych (97, 103, 111, 128 i 131); wypełniska stanowił (od dołu patrząc) kompleks warstw 127 – piaszczystych i żwirowo-piaszczystych warstw jasnych przedzielonych cienkimi (do 0,1 m miąższości) warstwami ciemnymi (przepalenia?); obiekt miał co najmniej 4,5 m dł. (przekraczał granicę N wykopu) i 1,1 m gł.; dno niemal płaskie, ściany średnio strome		127	82, 99
129	128	1	X=91-92; Y=71-72,3	Faza IIC. Wypełnisko zagłębienia terenu lub warstwa niwelacyjna z E części wykopu; jednorodna piaszczysto-pylasta, ścisła, średnio twarda ziemia, gruba na 0,4 m; od W niszczone przez obiekt 117; przykryta bardzo podobną grubą warstwą jasnego czystego, pseudocalcowego piasku 98	2,5Y 6/6	117, 110 98	127, 132,
130	131	1	X=90,3-91,6; Y=77,25-78	Faza IA. Wypełnisko jamy 131 (piaszczysta i piaszczysto-żwirowa ziemia z ciemniejszymi przebarwieniami) z podnóża wewnętrznego stoku wschodniego wału grodziska; od E przecięte przez wczesnośredniowieczne zagłębienie przywałowe 59, od E i S zaś przecięta przez skraj jamy starożytnej 111	10YR 4/3; 10YR 4/2	111	131
131		1	X=90,3-91,6; Y=77,25-78	Faza IA. Nieduża, cylindryczno-workowata w przekroju jama (wypełnisko 130) z podnóża wewnętrznego stoku wschodniego wału grodziska, z obszaru gdzie znajdował się zespół kilku blisko położonych i częściowo się przecinających jam starożytnych (97, 103, 111, 128 i 131); miała co najmniej 1,6 m śr. (wykraczała poza ściany E i S wykopu), w górnej części rozchylone ściany a w dolnej niemal pionowe oraz lekko zagłębione dno; wypełniona była piaszczystą i piaszczysto-żwirową ziemią z kamykami i glazkami	10YR 5/3	130	99
132	128	1	X=89,9-92; Y=68,8-71,5	Faza IIA. Wypełnisko dużej jamy 195 z obszaru majdanu; gruboziarnista, piaszczysto-żwirowa ziemia z kamieniami w spągu; jej strop przecinała jama 117	10YR 4/6	117, 98	195, 127, 128
133		1	X=88-90; Y=59-61,5	Calec; piaszczysta ziemia w obszarze korytarza bramy grodziska	10YR 4/6; 10YR 6/6	124, 163	
134	135	1	X=90,6-91,95; Y=57,65-58,05	Faza IIG. Wypełnisko rowka 135 – ślad po ewentualnej ścianie faszynowej w zewnętrznym stoku wału zachodniego, po N stronie korytarza bramnego; ściana ta oparta była o dwa słupy (120 i 122) wkopane w jej linii; ziemia ze śladami podłużnych przepaleń oraz drobinami węgla i wtrętami żwirowymi	10YR 4/2	15	135, 119, 121, 7
135		1	X=90,6-91,95; Y=57,65-58,05	Faza IIG. Rowek (wypełnisko 134) – prawdopodobny ślad ściany faszynowej; wkopany w zewnętrzny stok wału po N stronie korytarza bramnego grodziska; zachowany jedynie częściowo i w słabo czytelnej formie na odcinku 1,3 m; miał zachowaną szer. 0,1-0,15 m, przy gł. do 0,4-0,5 m; w jego linii tkwiły dwa słupy (120 i 122)		134	7
136		1	X=88-91; Y=56-59,5	Faza IC. Warstwa związana z użytkowaniem i z destrukcją wału starożytnego oraz obszaru jego przedpola, zmieszana częściowo z popiołami z wału; jej odpowiednikiem w obszarze wału (jego W stoku) jest jednorodna warstwa popiołów 143 (po N stronie korytarza bramnego); w W części korytarza bramnego na ostatnich jego 2 metrach warstwa stromo opadała w dół	2,5Y 4/1; 2,5Y 4/2; 2,5Y 3/2	143, 114, 81	162

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
137=118		1	X=88-89,1; Y=76,3-78	Faza IIB. Obszar piaszczystej ziemi, usytuowany w środkowej i E części korytarza bramnego; w swej NW części miał nieco ponad 1 m dł. i 1,6 m szer.; od E sięgał progu wyjścia w obszar majdanu, gdzie stykał się z bardzo podobną lecz starszą warstwą 136 (spalenizny i popioły – destrukty znad starszego wału); powstała zapewne jako rezultat wypełniania spalonym materiałem przestrzeni między i pod lepiej zachowanymi, mniej spalonymi elementami konstrukcji pomostu; leżała między i częściowo pod spalonymi belkami 124 (lecz chronologicznie była od nich młodsza), a także pod belkami 125, 126 oraz wyżej leżącą warstwą 107	10YR 2/1	125, 126, 107	124, 186, 133
138		1	X=88-90; Y=73,9-75	Faza IIA. Część konstrukcji korytarza bramy grodziska – nieregularny, podłużny pas jednorodnej ziemi piaszczystej – ślad rozłożonej belki z przestrzeni korytarza bramy grodziska, przechodzący w spąg w częściowo zachowane, spalone drewno; biegł poprzecznie do osi wzdłużnej bramy (w osi SSW-NNE) oraz poprzecznie do leżących nad nimi smug spalonego drewna 125 i 126; miał średnio 0,3 m szer. i co najmniej 2 m dł.	10YR 2/1	125, 126	169, 163, 133
139	142	1	X=88-88,8; Y=61,9-62,9	Faza IA. Wypełnisko jamy 142; zespół piaszczystych warstwek przykrytych poziomem spalonych belek 124 i spalenizną 137	7,5YR 3/2; 10YR 5/2	124, 137	142, 153
140	141	1	X=88,4-89,5; Y=57,4-58,1	Faza IA. Wypełnisko obiektu 141; pas jednorodnej piaszczystej ziemi zwięzający się ku N; przy S ścianie wykopu przecięty był przez dół posłupowy 148	10YR 4/3	148	141
141		1	X=88,4-89,5; Y=57,4-58,1	Faza IA. Jama (z wypełniskiem 140) z S części przejścia bramnego grodziska; wannowaty w przekroju obiekt o przebiegu SW-NE, stromych ścianach bocznych i regularnym, niemal płaskim dnie; miał co najmniej 1,1 m dł., 0,55 m szer. i do 0,3 m gł.		140	162
142		1	X=88-88,8; Y=61,7-63,15	Faza IA. Jama 142 (z wypełniskiem 139) – obiekt z dna przejścia bramnego grodziska w części jego wyjścia na majdan; nieckowata w przekroju, ze średnio stromymi ścianami, płynnie przechodzącymi w słabo wyodrębnione dno; miał co najmniej 1,45 m śr. (wykraczał poza S ścianę wykopu) i do 0,4 m gł.		139	153
143		1	X=90,3-92; Y=56-62,7	Faza IC. Destrukty konstrukcji drewnianych wału starożytnego; gruba warstwa popiołu na szczycie i na zachodnim, zewnętrznym zboczu starszego wału, zachowanego po N stronie przejścia bramnego Ciemnoszara, częściowo przepalona warstwa piaszczysta z drobinami jasnoszarego popiołu. Opadała dość gwałtownie ku W (wyjście z bramy poza grodzisko). W obrębie przedpoła wału i korytarza bramy jej przedłużeniem jest (zapewne starsza jako poziom użytkowy) warstwa 136.	10YR 4/1	114	136, 161, 160, 183
144	166	1	X=88,41-89,30; Y=58,14-58,77	Faza IA. Wypełnisko jamy 166; podłużny owalny depozyt piaszczysto-żwirowej ziemi; strop naruszony był przez spaloną belkę 126	10YR 4/2	126, 137	166
145	146	1	X=90,05-90,6; Y=57,9-58,55	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 146; piaszczysta ziemia	10YR 6/3 ; 10YR 5/2	115, 90	146
146		1	X=90,05-90,6; Y=57,9-58,55	Faza IIC. Dół posłupowy (z wypełniskami 145 i 115) z N ściany (granicy) korytarza przejścia bramnego grodziska; miał owalny w planie stropu kształt, cylindryczny przekrój boczny i niemal płaskie dno; jego śr. wynosiła 0,5-0,6 m, a gł. dochodziła do 0,4 m; posiadał częściowo dookólną obstawę z różnej wielkości kamieni (115); leżał ok. 0,3 m na ENE od podobnego dołu posłupowego 150 oraz kolejnego dołu 157; wszystkie trzy leżały w jednej linii		145, 115	136
147	148	1	X=88-88,55; Y=57,2-57,84	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 148 w obstawie kamiennej 116; w planie miało postać okrągłej plamy piaszczystej ziemi, ograniczonej od E i NE kamieniami 116	10YR 5/2	116	148
148		1	X=88-88,55; Y=57,2-57,84	Faza IIC. Dół posłupowy (z wypełniskiem piaszczystym 147 i obstawą słupa kamieniami 116 – po jego wschodniej stronie); na granicy korytarza bramnego grodziska; miał cylindryczno-workowaty w przekroju kształt, prawdopodobnie okrągły lub owalny kształt stropu i U-kształtne dno; jego śr. wynosiła do 0,65 m, a gł. do 0,5 m; wkopany z poziomu warstwy 137		147, 116	140, 137
149=164	150	1	X=89,95-90,5; Y=57,34-57,9	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 150=165; piaszczysta ziemia; ograniczone od S i W kamieniami obstawy 151	10YR 5/2	151	150

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
150=165		1	X=89,95–90,5; Y=57,34–57,9	Faza IIC. Dół posłupowy (z wypełniskiem 149=164 i obstawą kamienną 151) z N części przestrzeni korytarza bramnego grodziska; leżał ok. 0,2 m na WSW od podobnego dołu posłupowego 146 i w jednej linii z kolejnym podobnym dołem posłupowym (157) leżącym ok. 0,6 m ku WSW; miał szerszą część górną (śr. do 0,6 m) i węższą dolną (śr. do 0,3 m); jego gł. wynosiła do 0,75 m; kamienie 151 usytuowane były w górnej części dołu i częściowo na jego obrzeżach		149, 151	136
151	150	1	X=89,94–90,5; Y=57,18–57,8	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 150; skupisko kilku dużych kamieni o śr. do 0,25 m i mniejszych o śr. do 0,1m, obramowujących od S i od W stropowe wypełnisko 149		114	149, 150
152	157	1	X=89,69–90,5; Y=56,3–56,7	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 157; skupisko kamieni (obstawa wokół śladu po słupie)		114	156, 157
153		1	X=88–90; Y=61,3–63,5	Calec; warstwa piaszczystej i piaszczysto-żwirowej niejednorodnej ziemi z E przestrzeni korytarza bramnego grodziska	5YR 4/4; 10YR 5/6	142, 124, 125, 137	133 calec
154		1	X=90,4–92; Y=56,5–58	Faza IIC. Kompleks piaszczysto-żwirowych i żwirowo-kamienistych warstw z NW krawędzi korytarza bramnego grodziska i podstawy W stoku młodszego wału; ciągnęły się na dł. ok. 1,5 m w osi S–N i 2 m w osi W–E; warstwy te (z nasypu wału) leżały na styku z warstwami wypełniającymi przestrzeń wspomnianego korytarza	10YR 4/6; 10YR 6/4; 10YR 5/1	114, 7	143
155		1	X=91,1–92; Y=58,95–59,95	Faza IC. Cienka warstwa tworzona przez twarde płyty popiołów (stwardniałych prawdopodobnie po deszczu, po pożarze grodziska); usytuowana na W (zewnątrznym) stoku wału starożytnego; miała miąższość do kilku cm	10YR 7/1	154, 7	143
156	157	1	X=89,69–90,45; Y=56,3–56,75	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 157; strop wypełniska był przykryty kamieniami 152, które znajdowały się w jego objętości; jednorodna piaszczysta ziemia	10YR 4/3	152, 114	157
157		1	X=89,69–90,45; Y=56,3–56,75	Faza IIC. Dół posłupowy (z wypełniskiem piaszczystym 156 i kamieniami obstawy 152) z W części przestrzeni bramy grodziska; leżał w jednej linii z podobnymi dołami 150 i 146, które łącznie tworzyły linię o orientacji W–E, z lekkim odchyleniem ku N i S; częściowo wychodził poza W ścianę wykopu 1; miał prawdopodobnie owalny w planie stropu kształt i cylindryczny przekrój boczny, z płaskim dnem; śr. dołu wynosiła około 0,6 m, gł. zaś do 0,6 m		156, 152	136
158	159	1	X=90,1–91,35; Y=60,95–61,7	Faza IB. Wypełnisko podłużnego, nieckowatego obiektu 159; ziemia piaszczysta z popiołami i kamykami	10YR 5/2	143	159
159		1	X=90,1–91,35; Y=60,95–61,7	Faza IB. Podłużny obiekt (z wypełniskiem 158) z W, zewnętrznego stoku starszego wału, leżący poprzecznie do osi dłuższej korytarza bramnego z młodziej fazy, który go przecinał; miał 1,3 m dł., do 0,8 m szer. i do 0,45 m gł.; wkopany był w warstwę 160 i 183		158	160, 183
160		1	X=90–92; Y=60–62,8	Faza IB. Warstwa szczytowa starszego, starożytnego wału widoczna po N stronie przejścia bramnego oraz w S ścianie wykopu; pylasto-piaszczysta ziemia; leżała pod warstwą spalenizn i popiołów (pożarowiskową) 143, a na niższej, bardziej żwirowej warstwie wału 183	10YR 5/3	159, 143	183
161		1	X=88,2–92; Y=56–59	Faza IC. Warstwa z W stoku starszego wału i częściowo z wnętrza korytarza bramnego w jego narożnej, NW partii; ziemia piaszczysta o miąższości do kilkunastu cm; opadała ku NW; leżała pod popiołową, pożarowiskową warstwą 143	10YR 3/2	143	162, 136
162		1	X=88–92; Y=56–59	Faza IA. Warstwa starożytna z W krawędzi grodziska; sytuowała się na stoku W za „progiem” (linia Y=58–59), za którym zaczynał się stok zewnętrzny grodziska (na przedłużeniu korytarza bramnego); stromo opadała w dół tego stoku; cienka od strony progu, zwiększała miąższość do 0,25 m od strony zachodniej; jednorodna, piaszczysta ziemia; na jej stropie leżały różnej wielkości kamienie; leżała pod warstwami popiołów 143, 161 i 136, a nad – również stokową – warstwą 185	10YR 3/2; 7,5Y 5/4	136, 143,	185
163		1	X=88–92; Y=56–59,5	Calec; jednorodny piasek występujący w W części korytarza bramnego, tuż przed i na stoku zewnętrznym grodziska	7,5YR 5/4	187, 186	133
166		1	X=88,58–89,5; Y=58,25–58,82	Faza IA. Jama (z wypełniskiem 144); podłużna, owalna jama z dna przejścia bramnego grodziska – z fazy przed usypaniem pierwszego wału 160; miała niemal 1 m dł., do 0,6 m szer. i do 0,17 m gł.; kształt owalny, dno płynnie przechodziło w łagodne ściany; wkopana bezpośrednio w calec		144	163
167	168	1	X=91,45–91,65; Y=60,15–60,66	Faza IB. Wypełnisko małego dołu posłupowego 168; piaszczysta ziemia z drobinami popiołu, w spągu przechodząca w popiół czysty	10YR 5/1; 10YR 4/2	143	168, 183

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
168		1	X=91,45-91,65; Y=60,15-60,66	Faza IB. Mały lecz głęboki (do 1 m) dół postłupowy wkopany w W (zewnątrzny) stok wału starożytnego; miał śr. do 0,18 m, pionowe ściany i niemal płaskie dno		167, 143	183
169	170	1	X=68,75-90; Y=59-59,7	Faza IA. Wypełnisko obiektu 170; przemieszana, niejednorodna ziemia piaszczysta i piaszczysto-żwirowa, ciemniejąca w spągu; przykryta spaleniznami 137	10YR 6/6	138, 137, 125	171, 170
170		1	X=68,75-90; Y=59-59,7	Faza IA. Mała, owalna jama (z wypełniskami 169 i 171) z dna przestrzeni bramnej grodziska; miała do 1,4 m dł., 0,7 m szer. i do kilkunastu cm gł.; wypełniskiem była piaszczysta i piaszczysto-żwirowa ziemia 169, która w centrum i przy E ścianie obiektu leżała nad kilkoma kamieniami 171 tworzącymi nieregularną linię zgodną z jego osią dłuższą; niszczone w stropie przez wgłębienia po belce 138 i belkach 125 i 126; wkopana była bezpośrednio w calec		171, 169	133
171	170	1	X=89-89,7; Y=59,3-59,55	Faza IA. Dolne wypełnisko jamy 170; kilka kamieni leżących w centrum i przy E ścianie obiektu (kilka o 0,1 m śr. i jeden dł. do 0,35 m) tworzących nieregularną linię zgodną z jego osią dłuższą		169	170
172	173	1	X=91,08-91,33; Y=56,55-56,86	Faza IB. Wypełnisko górne dołu postłupowego 173; piaszczysta ziemia	10YR 5/1	136	174, 173
173		1	X=91,08-91,33; Y=56,55-56,86	Faza IB. Dół postłupowy (z wypełniskami 172 i 174) z W krawędzi przestrzeni bramnej grodziska i jego W stoku – z etapu usypania wału starożytnego; miał okrągły kształt stropu, śr. do 0,3 m i gł. do 0,4 m; ściany pionowe, dno płaskie; wkopany w warstwę stokową 162		174, 172	162
174	173		X=91,08-91,33; Y=56,55-56,86	Faza IB. Wypełnisko denne dołu postłupowego 173; piaszczysto-popiołowa ziemia	10YR 3/1	172	173, 162
175	176	1	X=91,2-91,7; Y=58,7-59,3	Faza IB. Wypełnisko dołu postłupowego 176; piaszczysta ziemia	10YR 6/6	161, 143	176
176		1	X=91,2-91,7; Y=58,7-59,3	Faza IB. Dół postłupowy (z wypełniskiem 175) z krawędzi stoku W grodziska, w N części dna korytarza bramnego – na przedpolu wału starożytnego; wkopany w warstwę stokową 162; miał owalny kształt stropu o śr. 0,4-0,65 m – zmniejszał się ku dnu do śr. 0,35 m; jego gł. wynosiła do 0,4 m		175	162
177	178	1	X=91,12-91,37; Y=59,2-59,46	Faza IB. Wypełnisko dołu postłupowego 178; piaszczysta ziemia	10YR 5/2	161, 143	178
178		1	X=91,12-91,37; Y=59,2-59,46	Faza IB. Dół postłupowy (z wypełniskiem 177) z krawędzi stoku W grodziska w N części dna korytarza bramnego – na przedpolu wału starożytnego; wkopany w warstwę stokową 162; miał okrągły kształt stropu o śr. do 0,26 m i gł. do 0,2 m; ściany strome, dno nieregularnie płaskie		177	162
179	180	1	X=91,5-91,7; Y=59,9-60,1	Faza IB. Wypełnisko małego dołu postłupowego 180; pylasta ziemia; leżała bezpośrednio pod pożarowiskową warstwą popiołów 143 i 161	10YR 5/2	161, 143	180
180		1	X=91,5-91,7; Y=59,9-60,1	Faza IB. Mały dół postłupowy wkopany w skraj zewnętrznego (zachodniego) stoku wału starożytnego; miał śr. do 0,18 m, strome ściany i niemal płaskie dno		179 143	183
181	182	1	X=91,24-91,46; Y=59,96-60,2	Faza IB. Wypełnisko małego dołu postłupowego 182; piaszczysta i piaszczysto-żwirowa ziemia; leżała bezpośrednio pod pożarowiskową warstwą popiołów 143 i 161	10YR 5/2	161, 143	182
182		1	X=91,24-91,46; Y=59,96-60,2	Faza IB. Mały dół postłupowy wkopany w skraj zewnętrznego (zachodniego) stoku wału starożytnego; miał śr. 0,18-0,25 m, gł. do kilkunastu cm, strome ściany i U-kształtne dno		181 143	183
183		1	X=90-92; Y=60,7-64	Faza IB. Niższe warstwy nasypu wału starożytnego; usytuowane po N stronie korytarza bramnego grodziska; w górnej partii ziemia piaszczysta i piaszczysto-żwirowa, w dolnej partii przechodząca w żwirowo-piaszczystą z licznymi, różnej wielkości kamieniami	5YR 6/4; 2,5YR 4/6	160, 161, 143	133
184		1	X=88-89,6; Y=56,5-58,8	Faza IA. Pas małych kamieni tworzący murek (dł. 1,2 m i szer. 0,15-0,2 m), biegnący od S ściany wykopu ku N (po osi S-N); sytuował się na stropie ciemnej warstwy 186 z zachodniego, zewnętrznego stoku grodziska, w obszarze wyjścia z korytarza bramnego; kamienie wielkości 0,1-0,15 m		185	186
185		1	X=88-92; Y=56-57,2	Faza IA. Warstwa z zachodniego, zewnętrznego stoku grodziska, w obszarze wyjścia z korytarza bramnego; niejednorodna, piaszczysta ziemia z kamykami, opadająca stromo ku W; miała miąższość do 0,2 m; przykrywała pas kamieni 184 oraz podobną, stokową warstwę 186	10YR 6/2	162	184, 186

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa w skali Munsella	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
186		1	X= 88-92; Y=56-57,45	Faza IA. Warstwa użytkowa – powstała przed usypaniem wału starożytnego; cienka (grubości około 5 cm) warstwa z krawędzi i z zachodniego, zewnętrznego stoku grodziska, w obszarze wyjścia z korytarza bramnego; niejednorodna, piaszczysta, lekko pylasta ziemia, opadająca stromo ku W pasem o szer. do 2 m; na jej stropie leżał pas kamieni 184 oraz warstwa stokowa 185; sama przykrywała najniższą warstwę stokową 187	10YR 4/1	184, 185	187, 163
187		1	X= 88-92; Y=56-58,25	Faza IA. Najniższa, nadcalcowa warstwa z krawędzi i z zachodniego, zewnętrznego stoku grodziska, w obszarze wyjścia z korytarza bramnego; grubości ok. 0,2 m; niejednorodna, piaszczysta, lekko pylasta ziemia, opadająca stromo ku W pasem o szer. do 2,2 m	10YR 5/2	186	163
188	189	1	X= 90,4-91,56; Y=57,6-58,9	Faza IA. Wypełnisko górne jamy 189; przemieszana pylasto-piaszczysta ziemia	10YR 5/4; 10YR 6/2	162	192, 193, 194
189		1	X= 90,4-91,56; Y=57,6-58,9	Faza IA. Duża okrągła jama (z wypełniskami 188, 192, 193 i 194) z obszaru przejścia części płaskiej przestrzeni korytarza bramnego w zewnętrzny, zachodni stok grodziska; miała do 1,3 m śr., pionowe ściany, płaskie dno i do ok. 0,7 m gł.; wypełniona była od dołu: warstwą drobnoziarnistego piasku 194 z drobinami węgla drzewnych i glazikami, wyższą warstwą wyścielającego obiekt bruku 193, wyżej leżącą warstwą twardego popiołu 192 oraz piaszczystą, stropową warstwą 188; wkopana była w warstwę 187		194, 193, 192, 188	187
190	191	1	X=89,92-91,24; Y=56,35-56,7	Faza IB. Wypełnisko dołu posłupowego 191; sypka, drobnoziarnista piaszczysta i pylasta ziemia z glazikami i drobinami węgla drzewnych oraz popiołami	10YR5/1	154	191
191		1	X=89,92-91,24; Y=56,35-56,7	Faza IB. Głęboki dół posłupowy (z wypełniskiem 190) w W części krawędzi przestrzeni bramy grodziska; wkopany z poziomu warstwy 162; miał do 0,32 m śr. w stropie, 0,2 m w niższej partii, pionowe ściany boczne, płaskie dno i gł. 0,9 m		190	162
192	189	1	X= 90,4-91,56; Y=57,6-58,9	Faza IA. Niższe wypełnisko okrągłej jamy 189; warstwa zbitego popiołu z nielicznymi kamieniami w swej objętości	10YR 4/2; 10YR 7/1	188	193, 194, 189
193	189	1	X= 90,5-91,4; Y=57,8-58,65	Faza IA. Wypełnisko (drugie od dołu) jamy 189; bruk złożony z otoczakowych kamieni o średnicy 0,1-0,2 m, wyścielający płasko obiekt pod warstwą zbitego popiołu 192, a nad piaszczystym wypełniskiem dennym 194		192, 188	194, 189
194	189	1	X= 90,4-91,45; Y=57,7-58,75	Faza IA. Wypełnisko dennie okrągłej jamy 189; piaszczysto-popiołowa ziemia, wyścielająca płasko dno obiektu pod warstwą kamieni 193	2,5Y 6/2	193, 192, 188	189
195		1	X=89,9-92; Y=68,8-71,5	Faza IIA. Duża, prawdopodobnie owalna jama (z wypełniskiem 132) z obszaru majdanu; wypełniona piaszczysto-żwirową ziemią, z kamieniami w spągu; miała co najmniej 1,5 m dł. (wychodziła poza N ścianę wykopu) i do 1,2 m szer. oraz do 0,45 m gł.; ściany średnio strome, łagodnie przechodzące w płaskie dno; wkopana była w wypełniska 127 jamy 128		132, 117	127
196	197	1	X=91,66-91,8; y=57,8-58,08	Faza IA. Wypełnisko dołu posłupowego 197; niejednorodna piaszczysta, lekko pylasta ziemia	10YR 5/2	186	197
197		1	X=91,66-91,8; Y=57,8-58,08	Faza IA. Dół posłupowy (z wypełniskiem 196) z krawędzi zachodniego zbocza grodziska; miał śr. co najmniej 0,3 m (wychodził poza N ścianę wykopu) i gł. 0,38 m; ściany pionowe, dno lekko wklęsłe; wkopany był w stokową warstwę 187		196	187
198		1	X=88-88,7; Y=56,4-56,9	Faza IIG. Jeden z dolów posłupowych (górny) wyznaczających na różnych wysokościach SW narożnik bramy grodziska; duży dół posłupowy (z wypełniskiem 52), cylindryczno-workowaty w przekroju pionowym, z górnej części narożnika SW wału grodziska, na S od korytarza bramnego; miał co najmniej 0,5 m śr. (wychodził poza S ścianę wykopu), 0,45 m gł., pionowe ściany i nieregularnie płaskie dno; wypełniskiem była ciemna ziemia, wysycona drobinami węgla drzewnych		52, 16	93
199	200	1	X=91,8-92; Y=63,8-64,15	Faza IIC. Wypełnisko dołu posłupowego 200; piaszczysto-żwirowa ziemia	10YR 6/4	29	200
200		1	X=91,8-92; Y=63,8-64,15	Faza IIC. Nieduży dół posłupowy (z wypełniskiem 199) w dolnej części stoku wewnętrznego zachodniego wału grodziska; wypełniskiem była piaszczysto-żwirowa ziemia; miał śr. co najmniej 0,35 m (wychodził poza N ścianę wykopu) w partiach górnych i ok. 0,2 m w partiach niższych; ściany rozchylone łagodnie w stropie, niżej strome; w przekroju U-kształtny; gł. obiektu wynosiła do 0,3 m		199	43

ZNALEZISKA

URSZULA KOBYLİŃSKA

Ceramika

Ogólna charakterystyka zbioru

Na przebadanym w roku 2015 obszarze grodziska znaleziono 2355 fragmentów ceramiki zabytkowej. Wśród nich zidentyfikowano 313 górnych części z wylewem, pochodzących z 226 różnych naczyń i stanowiących odpowiednik 1993% SEN⁵, a ponadto 1635 brzuśców, z których 964 są ornamentowane, 176 części przydennych, 111 fragmentów z zachowanym dnem, stanowiących odpowiednik 1801% SEN (w tym 36 fragmentów den wklęsłych, 34 – lekko wklęsłych oraz 11 fragmentów den płaskich (tab. 2).

Ponadto do analizy udostępniono zespołowi realizującemu projekt *Katalog grodzisk Warmii i Mazur* część zespołów ceramicznych pozyskanych w czasie badań w roku 1998⁶, w liczbie 340 fragmentów ceramiki, wśród których znajdują się 43 górne części naczyń z wylewem, 247 brzuśców, 27 części przydenne i 5 den wklęsłych i lekko wklęsłych.

Pod względem chronologicznym analizowany materiał reprezentuje trzy epoki: wczesną epokę żelaza, wczesne średniowiecze i późne średniowiecze. Znaczna liczba fragmentów ceramiki pochodzi z najstarszej fazy użytkowania tego stanowiska: 568 fragmentów z badań 2015 r. i 16 fragmentów z badań w 1998 r. Większość analizowanych fragmentów ceramiki pochodzi z okresu wczesnośredniowiecznego: 1700 fragmentów z badań w 2015 r. i 322 z badań w 1998 r. Okres późnego średniowiecza jest reprezentowany zaledwie marginalnie kilkoma fragmentami.

Ceramika

z wczesnej epoki żelaza

Ceramikę z wczesnej epoki żelaza znaleziono w wielu jednostkach stratygraficznych grodziska w Zajączkach, st. 1 jedynie jako domieszkę w postaci pojedynczych fragmentów, natomiast w jednostce 136 i 143 z Fazy IC, odpowiadającej destrukcji starszego grodu z wczesnej epoki żelaza, stanowiły one wyraźny i dość liczny element składowy. Ogółem znaleziono 65 części naczyń z zachowanym wylewem o różnym stopniu zniszczenia i wielkości, niekiedy bez możliwości pomiaru średnicy. Mierzalne fragmenty z wylewem stanowią łącznie odpowiednik ok. 482% SEN.

Naczynia o powierzchni gładkiej i wyświeconej

Najliczniejszą grupę ceramiki z wczesnej epoki żelaza z grodziska w Zajączkach, st. 1 stanowią fragmenty naczyń o powierzchni gładkiej i wyświeconej (tabl. 1:1, 3–5, 7–10; 2:1–7, 9–25; 3:1, 5–11; 4:1, 3–7; 5:3–4; 18:11; 19:1–2, 13; 23:1). Wśród fragmentów należących do tej grupy technologicznej zidentyfikowano 40 fragmentów naczyń z zachowanymi częściami brzegowymi. Są to przede wszystkim (ryc. 27:I):

- duże garnki o średnicy wylewu wynoszącej 22–30 cm, z pogrubionymi, zaokrąglonymi wylewami, o jajowatej lub baniastej formie;
- nieliczne, różnej wielkości esowate formy ze ściętym brzegiem;
- małe naczynka, czarki lub dzbanuszki o średnicy wylewu wynoszącej 10–16 cm, przeważnie o czarnej (5YR 2,5/1), rzadziej brązowej (5YR 4/3), wyświeconej powierzchni;
- misy zachylone i esowate o wypolerowanej i wyświeconej brązowej i czarnej powierzchni, o średnicy od 15 do 28 cm.

Rozłożyste, płytkie, półkuliste misy w analizowanym materiale reprezentowane są jedynie przez kilka egzemplarzy (tabl. 1:3; 2:15, 24; 19:13), częściej występują natomiast duże misy esowate z wydzielonym brzegiem o wypolerowanej powierzchni ścianek z obu stron (tabl. 1:8; 2:16, 21). Nieliczne zachowane ucha i cienkościenne fragmenty z wylewem wskazują na obecność w zestawie naczyń także czerpaków (tabl. 1:4, 7; 2:3, 5, 11, 13; 4:3), czy małych, delikatnych dzbanuszków (tabl. 2:1, 6, 9). Interesującą formą jest zachowana w całości mała czarka (tabl. 3:7) o powierzchni wypolerowanej, analogiczna do form określanych przez M. Hoffmanna jako typ V grupa III i wiązanych z II fazą kultury kurhanów zachodniobałtyjskich⁷.

Duże garnki z pogrubionym brzegiem od wewnątrz były wyłożone grubą warstwą czarnej gliny, a ich powierzchnie zostały wyświecone (tabl. 1:5). W materiale zabytkowym odkryto także dużą liczbę fragmentów naczyń cienkościennych, delikatnych, tzw. stołowych jak wspomniane wyżej dzbanuszki oraz małych rozmiarów naczyńka o powierzchni wypolerowanej (tabl. 2:14, 18, 20; 3:7).

Na ornamentykę naczyń o powierzchni gładkiej składają się karbowane brzegi w przypadkach dużych zasobowych naczyń (tabl. 1:5) lub drobne, wąskie, słabo widoczne rysy – żłobienia na powierzchniach wygładzonych szyjek i brzuśców (tabl. 2:1–2); niekiedy na brzuścach zaznaczają się płytkie owalne odciski palcowe (tabl. 2:4; 13:10).

W zespole ceramiki z Zajączków, st. 1 z Fazy IID znaleziono fragment naczynia o średnicy wylewu wynoszącej ok. 18 cm z łukowato wychylonym, ściętym, wąskim brzegiem z małym okapem. Wychylenie

⁵ W sprawie miary SEN zob. Kobylńska 2003: 7.

⁶ Realizatorzy projektu dziękują dr hab. Annie Marciniak-Kajzer z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.

⁷ Hoffmann 2000: ryc. 39.

Tabela 2. Zestawienie ilościowe fragmentów ceramiki z grodziska w Zajczkach, st. 1 (oprac. U. Kobylińska)

FAZA	Jednostka stratygraficzna	Liczba fragmentów łączne	Liczba różnych naczyń	Wylewy			Szyki	Brzusce					Ucha	Części przydne	Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Dna				Fragmenty przepalone	Fragmenty o wypłkanej powierzchni	Ornament				Chronologia								
				Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Ornamentowane		Liczba fr. ogółem	Chropowate	Rodzaj powierzchni							Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Włgście	Lekko włgście			Płaskie	Wątek dookoły	Podypka	Odcisk osi	Odcinanie	Złobki dookólne	Linia fałista	Ornament plastyczny	Odciski	Typu Menkendorf	Wczesna epoka żelaza	Wczesne średniowiecze	Późne średniowiecze
										Gładkie	Wysłicane	Szorstkie																							
IA	48	3	1	1	6	1	1	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	3											
IA	95	3	1	1	6	1	1	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	3											
IA	139	4						3	3														4	4											
IA	140	8	1	1	6	1	1	3	2	1													8	8											
IA	144	5	1	1	5			4	4														5	5											
IA	162	10						6	2	2	2												10	10											
IA	187	1						1															1	1											
IA	188	2						1															2	2											
IA	192	10	2	4	10			4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10	10												
IA	194	1																					1	1											
IB	158	3	1	1	5	1		2	1													1	3												
IB	190	1	1	1	5																		1	1											
IC	136	259	31	46	256	4	4	191	73	52	10											12	259												
IC	143	143	8	15	69	3		115	63	16	10											1	143												
IC	161	3	2	2	10	1		1	1														3	3											
IIA	132	6						4														1	1	1	1	4									
IIIB	137	3						3	1	2												1	1	1	1	4									
IIIC	43	47	3	7	55	2	35	3														2	2	2	2	2									
IIIC	107	1						1	1	1												3	31	31	47										
IIIC	145	1						1	1														1	1	1	1									
IIIC	154	3						1	1	1													3	3											
IIID	19	11	1	1	10			4														8	8	8	11										
IIID	33	167	13	20	138	5	123	122	1	94	5	2	4	5								106	7	8	10	1	166								
IIID	34	495	24	58	429	26	353	348	4	273	1	8	2	7	9	2						272	37	37	24	1	494								
IIID	39	11						1	7	6												6	3	3	1	1	11								
IIID	41	73	6	11	51	1	5	51		48	2	2										55	2	5	6	3	70								
IIID	54	13	1	1	7	1	8	8		6	1	1	1	1	1	1						8	2	5	6	1	13								
IIID	55	3	1	1	10			1														1	1	1	2	1									
IIID	57	31	8	8	81			13		8	5	5	142	2	1	2	3	4				12	2	3	2	1									
IIID	65	31	1	3	25			16		15	7	2	35	1								10	2	2	2		31								
IIIE	28	76	12	14	55	4	54	47	6	43	1	3	17	1	1	1	1	1				50	11	5	4	1	74								
IIIE	32	23	2	4	40	1	15	15		13	3	46	3	3	3	3						13	5	1	2		23								
IIIE	66	30	6	7	50			11		10	4	5	101	2	1	2	2					14	3	1	1	1	29								
IIIF	23	13	2	2	19			6	3	6	1	6	3	6	1							6	1	1	1	1	9								
IIIG	3	53	5	6	43	1	1	31	1	2	25	2	25	9	6	65	1	1				27	3	1	1	4	47								
IIIG	6	3	1	1	5			2		1	1	1	1	1	1	1	1	1				1	1	1	1	1	1								

Tabela 3. Fragmentacja i erozja fragmentów ceramiki z grodziska w Zajączkach, st. 1 (oprac. U. Kobylińska)

Faza	Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe [cm]																Stopień erozji			Suma	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	0	I	II		III
IA	48						1	2											1	1	1	3
IA	95				2		1													3		3
IA	139			3	1															3	1	4
IA	140				4	2	1		1										7	1		8
IA	144			2		2		1											5			5
IA	162			1	5		3	1											9	1		10
IA	187							1													1	1
IA	188			1	1														1	1		2
IA	192		1	2	4	1	1			1									8		2	10
IA	194									1									1			1
IB	158			1			2													2	1	3
IB	190					1														1		1
IC	136		1	59	59	64	25	28	11	11	1								98	122	39	259
IC	143			23	29	32	24	17	13	4	1								71	43	29	143
IC	161					1			1	1									2	1		3
IIA	132			1	1		3	1											3	2	1	6
IIB	137			2	1														2		1	3
IIC	43				6	12	11	1	3	2	5	6					1	7	35	2	3	47
IIC	107				1																1	1
IIC	145					1															1	1
IIC	154				1	1	1												1	2		3
IID	19				2	1	2	5		1									7	4		11
IID	33		1	22	43	40	24	17	8	5	4	1			1		1		122	40	5	167
IID	34		2	25	105	122	80	52	44	33	13	15	3	1					393	71	31	495
IID	39				7	2	2												10	1		11
IID	41			12	20	14	15	6	3	2	1							6	58	5	4	73
IID	54			3	3	3	4												12	1		13
IID	55			1	1				1									1		2		3
IID	57				2	10	5	5	4	2	3								28	3		31
IID	65			3	7	9	4	1	3	2	2								18	10	3	31
IIE	28		3	19	18	15	6	11	4										35	30	11	76
IIE	32		2	3	3	9	4	1	1										19	1	3	23
IIE	66			1	7	6	2	3	3	3	3	1	1					2	7	19	2	30
IIF	23			1	3	3	1	2	1	2									8	1	4	13
IIG	3			13	14	11	6	4	4	1									28	7	18	53
IIG	6			1	1	1													1	1	1	3
IIG	7			8	3	6	6	4	2									2	12	9	6	29
IIG	8				1					1									1	1		2
IIG	29			5	1	3	2		1	2	1				1	1		1	11	5		17
IIG	35			15	39	24	19	5	9	3	1							2	68	40	5	115
IIG	70					1				1									2			2
IIG	81				1															1		1
IIG	93				1					1								1	1			2
IIG	106				1														1			1
IIG	113						2	1													3	3
IIG	114			1			1												1	1		2
IIH	4		3	16	15	19	13	8	2	3	1							4	49	23	4	80
IIH	10				1																1	1
IIH	12					1													1			1
IIH	21				2			1											3			3
IIH	68					1														1		1
IIH	105			3	2	2	1													7	1	8
III	1		8	94	48	44	27	7	4	2	1							1	108	99	27	235
III	2			38	44	42	26	11	13	3									68	80	29	177
III	5		5	17	12	7	4	1	1										35	10	2	47

Tabela 3. Ciąg dalszy

Faza	Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe [cm]																Stopień erozji				Suma
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	0	I	II	III	
III	27		3	14	27	13	6	2											52	12	1	65
III	64			2		2	2	2	1												9	9
	Suma	0	29	412	549	528	337	201	138	87	37	23	4	1	2	1	2	28	1407	667	249	2351
Badania A. Marciniak-Kajzer w 1998 r.																						
	humus			10	7	4	5	1											11	14	2	27
	1		2	11	2	3	4	1											14	8	1	23
	2		5	27	62	49	21	16	4	3	2	1							116	71	3	190
	3			3	10	7	2	1	1				1					1	20	3	1	25
	4			6	2	6	5	1	1										12	9		21
	6A			3	1	3	2			1									8	2		10
	9		3	8	7	7	5	4	4	3		1	1				1		37	7		44
	Suma	0	10	68	91	79	44	24	10	7	2	2	2	0	0	0	1	1	218	114	7	340

brzegu jest nieregularne i nierówne. Jest to naczynie średniej wielkości, niestarannie opracowane, z licznymi zmarszczeniami gliny od wewnątrz, nierównościami i śladami po złączeniach wałków. Było to naczynie o powierzchni pierwotnie gładkiej, obecnie zniszczonej, zdartej, barwy brązowej, z mocnymi plamami okopcenia z zewnątrz. Masa ceramiczna tego naczynia zawiera domieszkę o różnicowanej granulacji, włącznie z bardzo grubymi ziarnami oraz minkę. Fragment z jednej strony ścianki ma półokrągłe wycięcie. Jest to ślad po osadzeniu ucha na czop lub otwór dla reperacji (tabl. 18:11). Analogiczne formy małych i dużych rozmiarów odkryto w czasie badań grodziska w Łodygowie, st. 2, gm. Kisielice, pow. iławski⁸.

Naczynia o powierzchni chropowatej

Rzadziej, choć dość licznie, wystąpiły także naczynia o powierzchni pokrytej chropowaceniem.

Warstewka glinki z ziarnami pokrywająca ściankę zewnętrzną ma zwykle odcienie barwy jasnobrazowej, czerwono-brązowej, do czerwono-żółtej (5YR 7/6, 5YR 6/6, 5YR 5/4, 5YR 5/6). Chropowacenie w postaci wyraźnie wydzielających się zgrubień i smug pokrywa całą powierzchnię od miejsca wydzielającego się wylewu. Rzadziej występuje krótka, wygładzona szyjka, poniżej której rozpoczyna się tzw. drobne chropowacenie powierzchni z niewielkimi zgrubieniami glinki i drobnymi ziarnami na powierzchni (tabl. 1:6). Wnętrza tego rodzaju naczyń zawsze są gładkie, a czasem nawet wyswiecone (tabl. 3:2-3; 4:2, 8; 5:1-2; 18:9; 20:1).

Naczynia reprezentujące tę grupę technologiczną w materiale zabytkowym z Zajączków, st. 1 to głównie naczynia średnicy wylewu wynoszącej od 16 do 30 cm, często (w przypadku 13 fragmentów) z wylewem

ozdobionym zaszczypywaniami. Garnki o ozdobnym brzegu mają formę lekko esowatą (tabl. 3:2-3; 4:2) lub zachyloną (tabl. 4:8; 5:1). Garnki o formie esowatej i powierzchni chropowatej z wylewem zaokrąglonym lub szerokim wydzielającym się, są głównie baniaste, o wyraźnie uwydatnionym brzuscu (tabl. 4:2; 5:2; 16:3; 18:9; 20:1).

Do grupy dużych naczyń z ozdobnymi wylewami zaliczono nielicznie występujące naczynia o powierzchni słabo górą wygładzonej, częściej szorstkiej, matowej z wgłębieniami paznokciowymi na całej powierzchni (tabl. 1:9; 3:8-11; 5:3; 18:10; 19:1-2). Naczynia te charakteryzowała spora ilość domieszki różnej granulacji i miki, barwa jasnobrazowo-ceglasto-żółta (7,5YR 6/4), przeważnie z obu stron. Zawsze ścianka wewnętrzna była mocno wypolerowana, niekiedy pokryta czarną gliną. Powierzchnia zewnętrzna była nierówna, ze śladami wgłębień po palcach, zagładzana przed wykonaniem paznokciowych wgłębień, głównie pod wylewem. Części przydenne cechowały wyrwy po ziarnach i większy stopień szorstkości. Jasne ścianki naczyń noszą ślady okopceń.

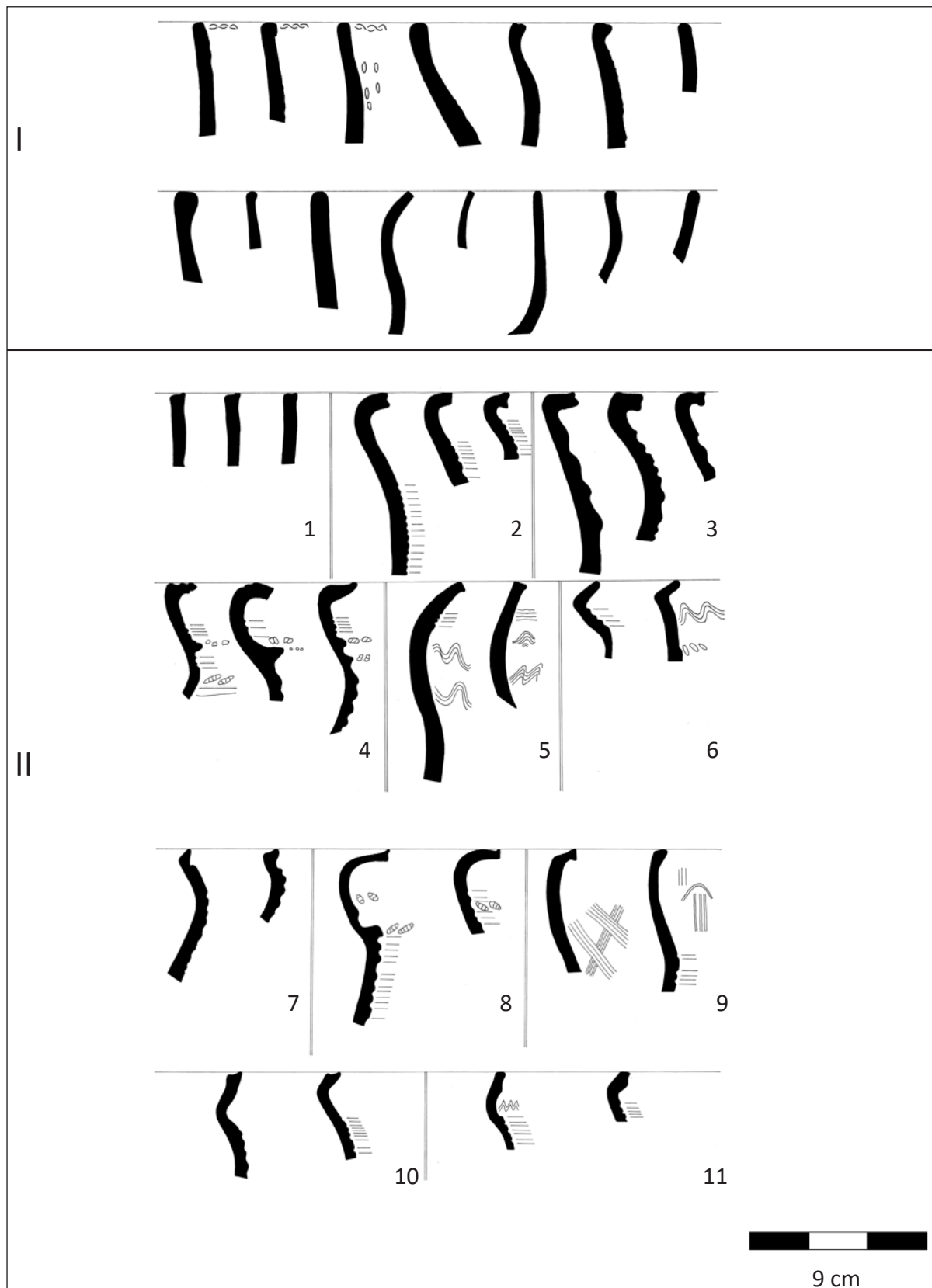
Poza ozdabianiem wgłębieniami paznokciowymi i zaszczypywaniem brzegów wylewów, naczynia chropowate są niezwykle rzadko pokrywane ornamentem. Naklejanych listew nie odnotowano. Wystąpiły owalne wgłębienia na części wygładzonej tuż powyżej chropowacenia (tabl. 1:2).

Analogie i chronologia

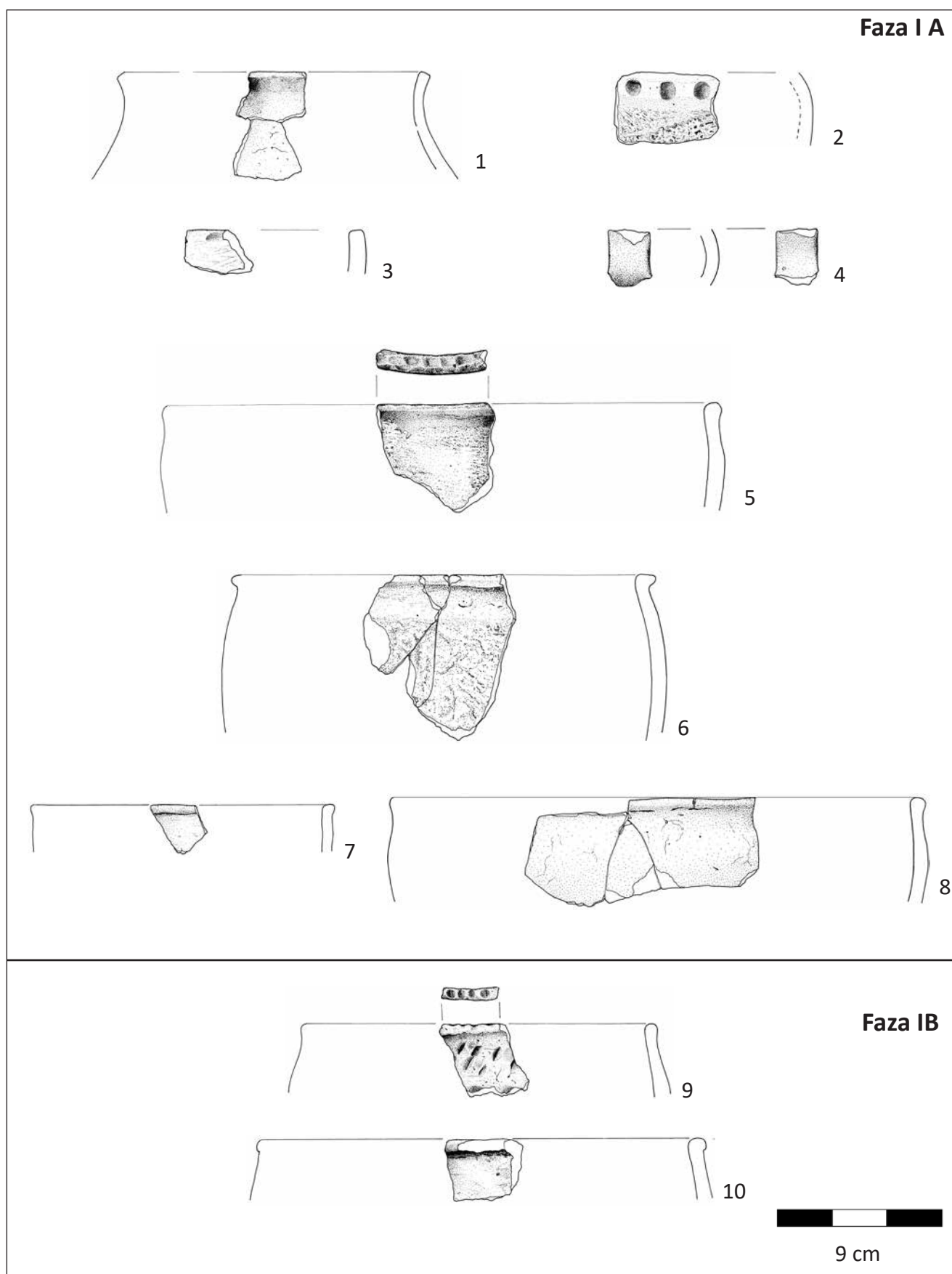
Analogiczne do znalezionych w czasie badań w Zajączkach, st. 1 formy naczyń z wczesnej epoki żelaza z ozdobnym brzegiem, o powierzchni pokrytej odciskami paznokciowymi odkryte zostały m.in. w kurhanach w Gródkach, st. 7 – „Brzezinka”, gm. Płońnica, pow. działdowski, w Starym Łączynie, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, w Krośnie, gm. Pasłęk, pow. elbląski, w Zawiszyn, gm. Elbląg, pow. elbląski,

⁸ Por. opracowanie wyników badań tego grodziska, w niniejszej publikacji.

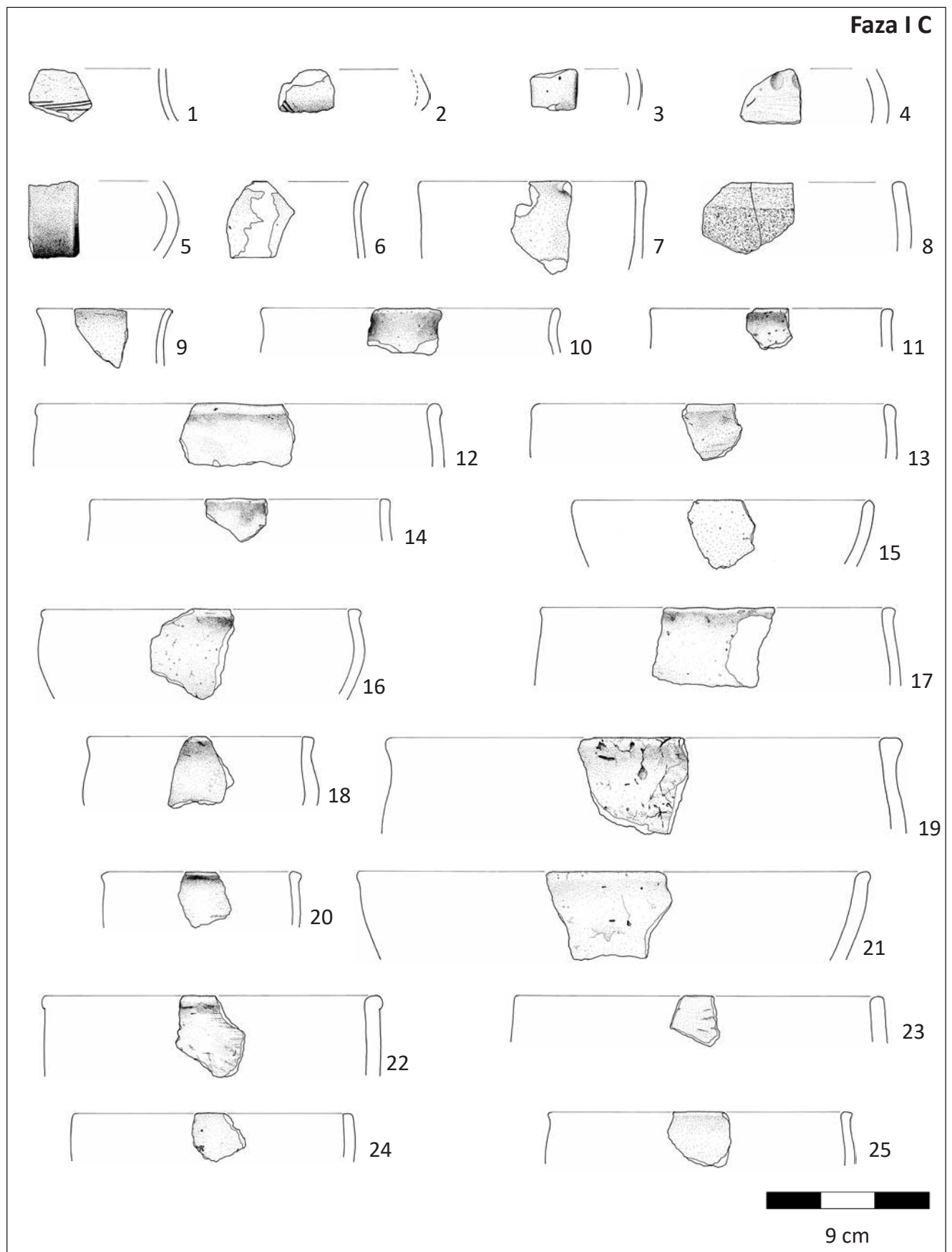

Ryc. 27. Zajączki, st. 1. Formy naczyń z wczesnej epoki żelaza (I) i z wczesnego średniowiecza (II) (oprac. U. Kobylińska, rys. D. Wach)

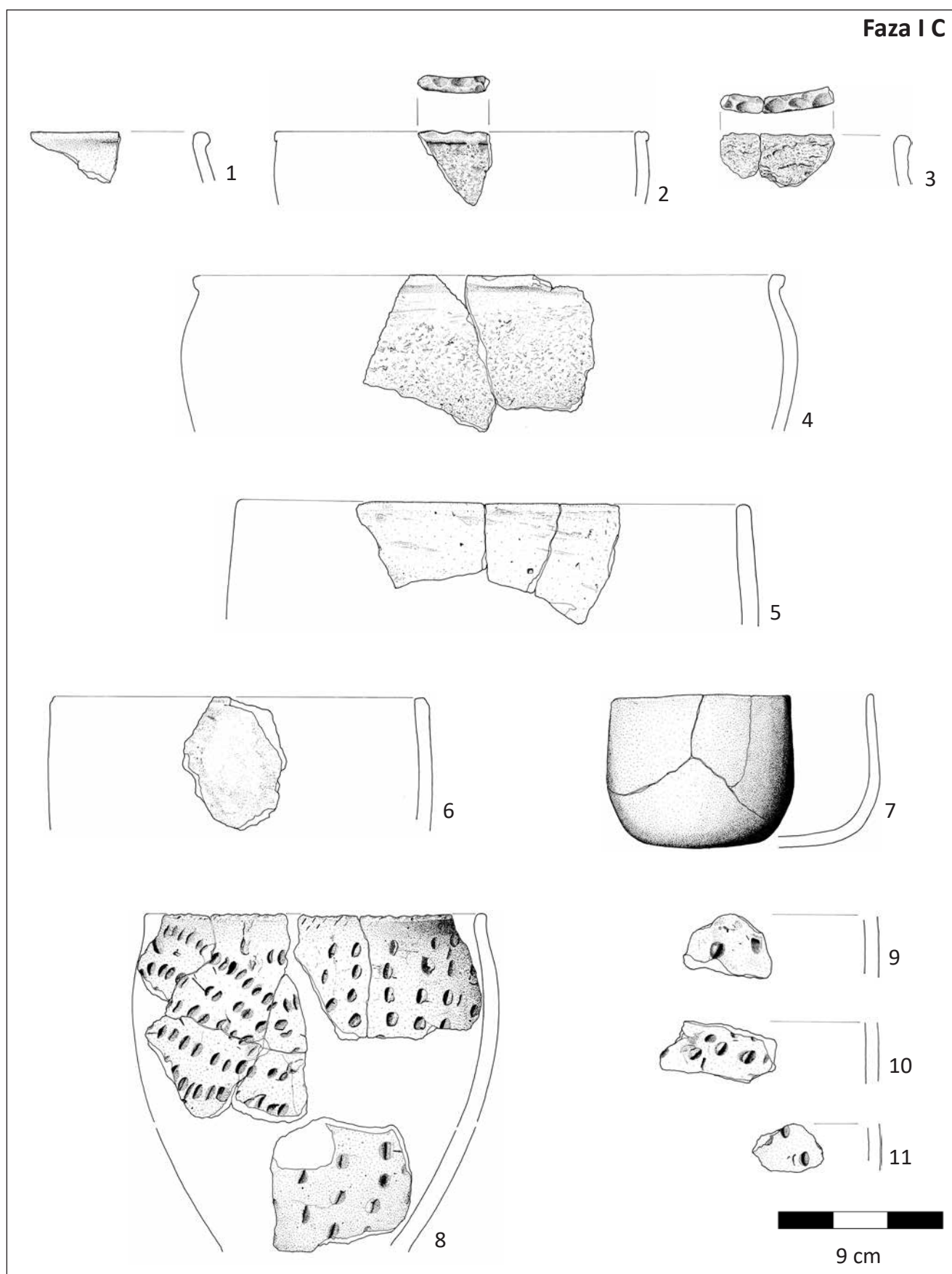

Tablica 1. Zajęczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IA i IB (rys. D. Wach)

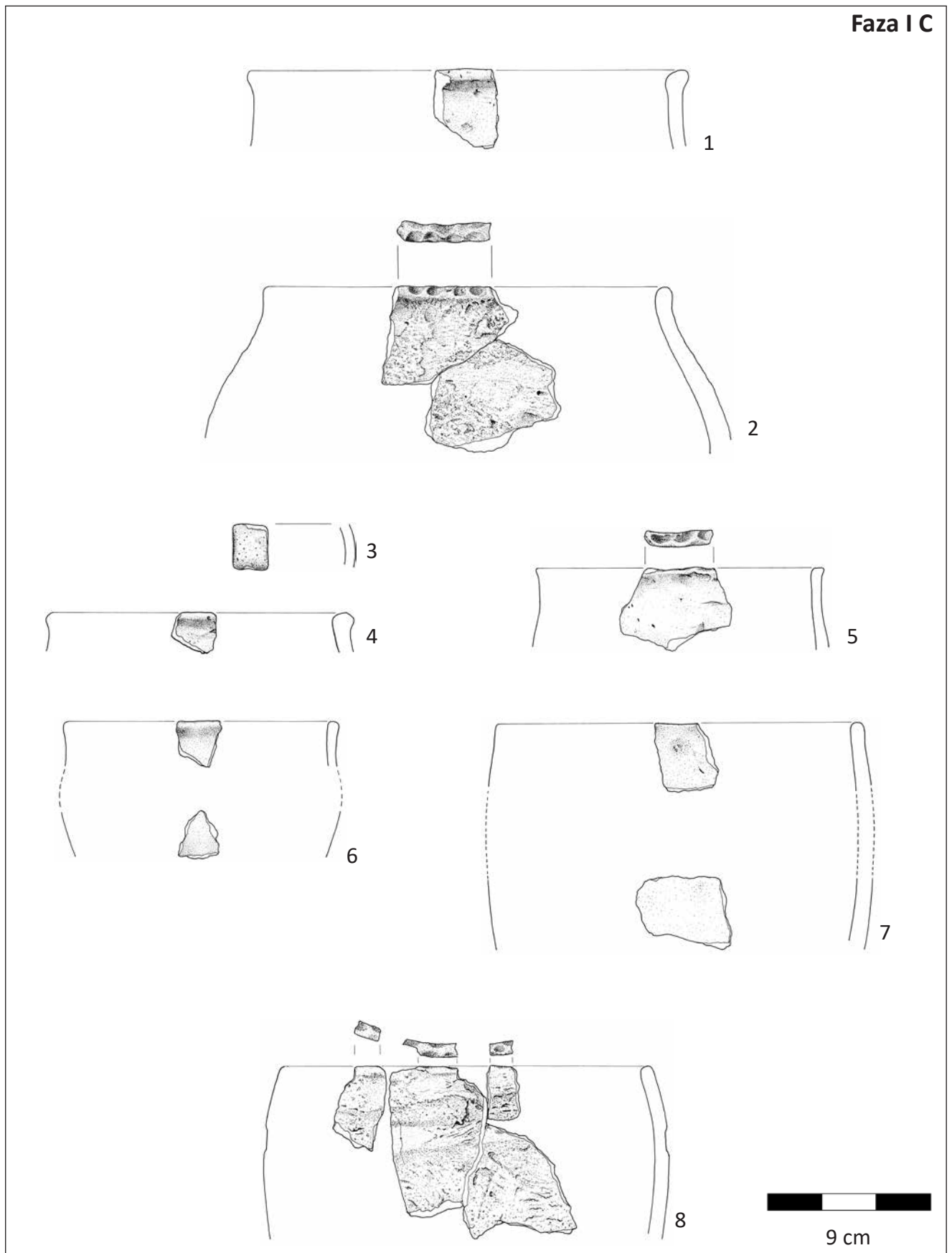
Tablica 2. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IC (rys. D. Wach)

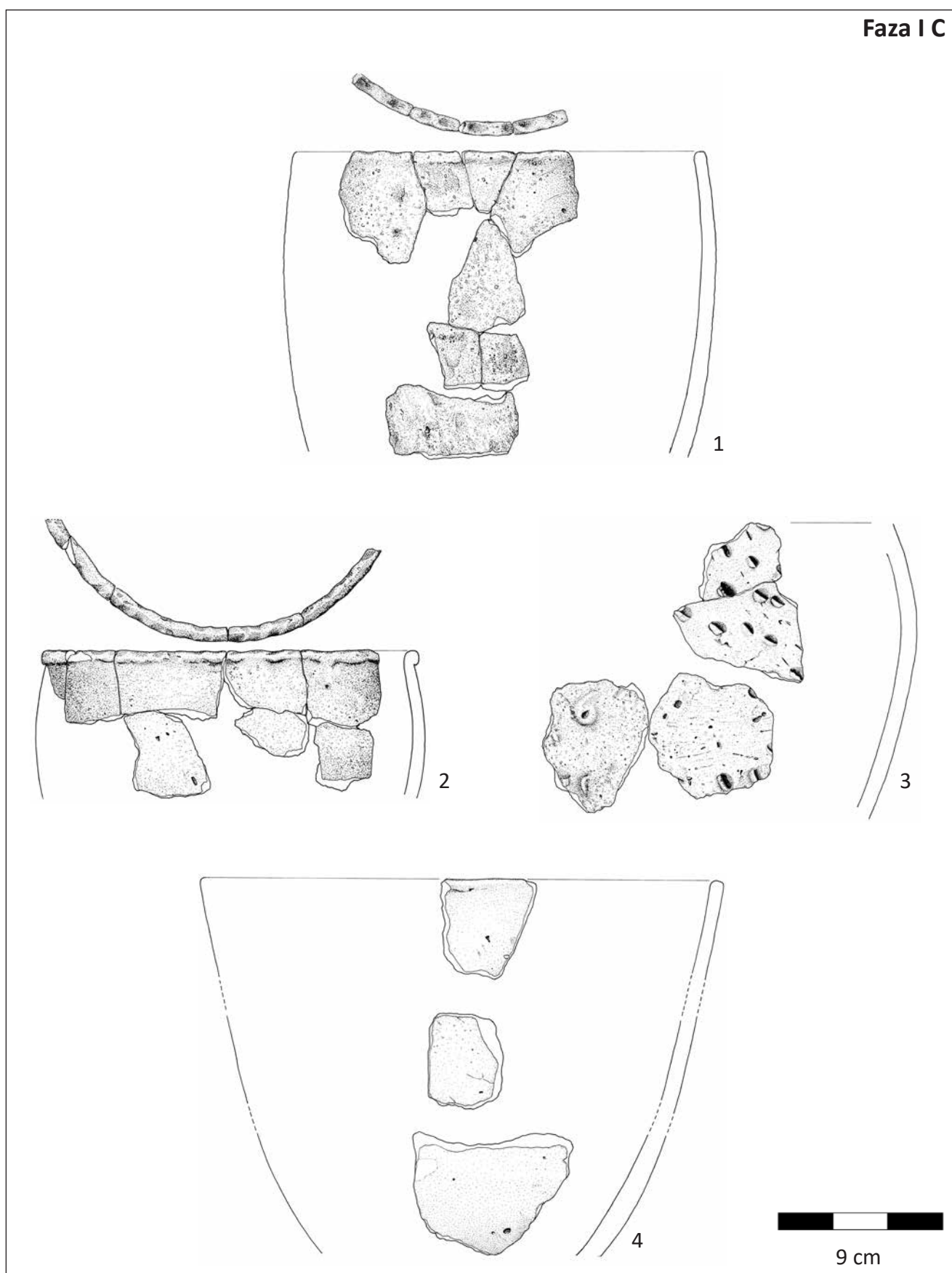
Tablica 3. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IC (rys. D. Wach)

Faza I C

Tablica 4. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IC (rys. D. Wach)

Faza I C

Tablica 5. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IC (rys. D. Wach)

czy w Romejkach, gm. Ełk, pow. ełcki⁹. W Krainie Wielkich Jezior naczynia takie pochodzą z Giżycka, st. 8¹⁰. Naczynia z odciskami paznokciowymi na powierzchni wystąpiły także w dużym kompleksie osadniczym w Janowie Pomorskim, st. 1, gm. Elbląg, pow. elbląski¹¹. Obszar ich występowania jest zatem rozległy, występują bowiem zarówno w wydzielonej przez Ł. Okulicz¹² grupie zachodniomazurskiej, jak i wschodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich.

Duże, grubościennie garnki, z pogrubionym, wydzielającym się brzegiem, o powierzchni chropowatej, znajdują analogie także w materiale ceramicznym ze Starego Łączyna, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, Starego Dzierzgonia, pow. sztumski, Starzykowa Małego, gm. Iława, pow. iławski, czy Kretowin, gm. Morąg, pow. ostródzki¹³. Duże naczynie chropowate z mocno wystającym spłaszczonym brzegiem z grodziska w Zajączkach, st. 1 z jednostki stratygraficznej 161 ma dokładną analogię, zarówno pod względem formy, jak i wielkości, w naczyniach z Kretowin, gm. Morąg, pow. ostródzki i Jeziorka, gm. Ryn, pow. giżycki¹⁴.

Naczynia duże o zachylonych brzegach, jajowate o powierzchni chropowatej, często spotykane na stanowiskach kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, nie są zwykle ozdabiane zaszczypywaniem na brzegu, jak ma to miejsce w materiale z Zajączków, st. 1. Tego rodzaju duże analogiczne naczynia jajowate z lekko i mocno wydzielonym brzegiem o powierzchni chropowatej określone są przez M. Hoffmanna¹⁵ jako typ IV i datowane są na okres VIEB – HaD.

Formy naczyń o powierzchni gładkiej z Zajączków, st. 1 wykazują największe podobieństwo do materiału zabytkowego z Kitek, st. 1 – „Żal” i st. 2 – „Zielona Góra”, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, Gródków, st. 7 – „Brzezinka”, gm. Płońnica, pow. działdowski, Starego Łączyna, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, Kęsochy, st. 1, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, czy Piastowa, gm. Krzynowłoga Mała, pow. mławski¹⁶. Na tych stanowiskach znaleziono także wiele podobnych form mis, zarówno zachylonych czarek, jak i lekko esowatych, płytkich mis z wydzielonym brzegiem¹⁷. Zachowane w dużej części gładkie naczynko o prostych ściankach i półkulistym dnie z jednostki stratygraficznej 136

w Zajączkach, st. 1 znajduje analogię wśród ceramiki z kurhanów w Kęsosze, st. 1, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, czy w Piastowie, gm. Krzynowłoga Mała, pow. mławski, jak również w materiale z Kretowin, gm. Morąg, pow. ostródzki, czy naczyń z kurhanów na Wysoczyźnie Elbląskiej¹⁸.

Podsumowując należy stwierdzić, że ceramika starożytna z Zajączków, st. 1 wykazuje cechy charakterystyczne ceramiki kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z drugiej fazy jej rozwoju.

Ceramika wczesnośredniowieczna

Ogólna charakterystyka zbioru

W nawarstwieńcach kulturowych grodziska w Zajączkach, st. 1 odkryto w 1998 roku 322 fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej, które częściowo zostały opublikowane¹⁹, a w trakcie badań przeprowadzonych w 2015 r. – 1699 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej. Znaleziono 161 górnych części naczyń z zachowanym wylewem, co stanowi odpowiednik ok. 1500% SEN. Wczesnośredniowieczne fragmenty z wylewem zachowane są w rozmaitej wielkości i w zróżnicowanym stopniu zniszczenia. Duża część materiału zachowana jest w dużych fragmentach, jednocześnie przy niewielkim zniszczeniu podepozycyjnym. Dotyczy to głównie znalezisk z warstw powstałych w Fazie IIC i IID (tabl. 6–12). W nawarstwieńcach pozostałych faz: IIE, IIF, IIG i IIH (tabl. 13–19) materiał ceramiczny zachował się w nieco mniejszych fragmentach i wyklejenia są rzadsze, natomiast zespoły ceramiczne z warstw Fazy III charakteryzują się najbardziej rozdrobnionym materiałem (tabl. 20–23).

Cechami charakterystycznymi naczyń wczesnośredniowiecznych z Zajączków, st. 1 jest brązowa barwa powierzchni (5YR 6/6; 7,5YR 5/3), przeważnie z obu stron, szorstkość powierzchni, trójwarstwowe przełamy i domieszka drobna i średnia z dużą zawartością miki. Ślady kręgow pozostałych po obtaczaniu naczyń pozwalają ocenić stopień obtaczania jako średnio silny. Przełamy ścianek ujawniają złączenia wałków, w miejscach w których występują przewężenia ścianek lub/i następowały pęknięcia naczyń.

Formy naczyń

Analiza górnych części naczyń wczesnośredniowiecznych pozwala na wyodrębnienie w materiale zabytkowym z Zajączków, st. 1 grup typowych ze względu na ukształtowanie profilu i rodzaju brzegu (ryc. 27:II):

⁹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 2:6, 23; 3:16, 28; 9:5; 10:21; 20:5, 7, 10.

¹⁰ Hoffmann 1999a: tabl. 76:13.

¹¹ Ignaczak i Affelski 2012: tabl. 11:1; 12:1.

¹² Ł. Okulicz 1970.

¹³ Ł. Okuliczowa 1970: tabl. 3:5, 6, 25, 26; 25:2, 14; 26:2, 6, 23–26.

¹⁴ Ł. Okulicz 1970: tabl. 26:25; 28:1; J. Okulicz 1973: ryc. 113:a; Hoffmann 1999a: tabl. 73:13.

¹⁵ Hoffmann 2000: ryc. 38.

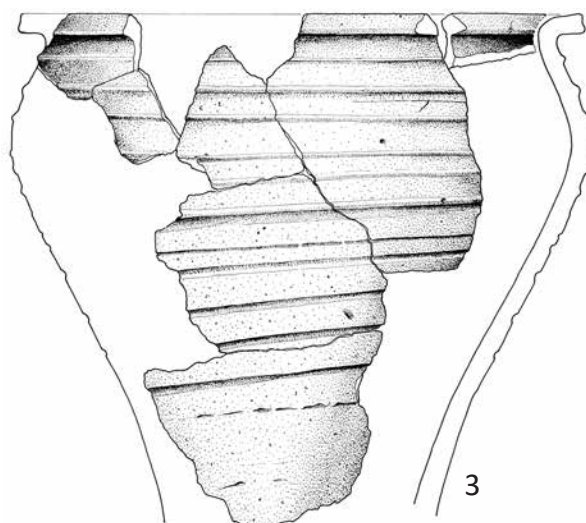
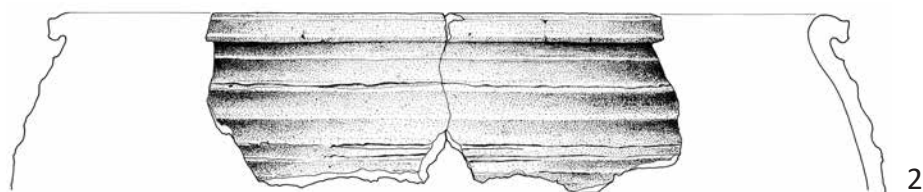
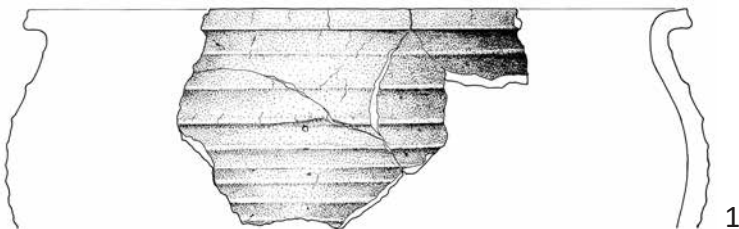
¹⁶ Ł. Okulicz 1970: tabl. 1:2; 2; 3:10, 13, 14, 23; 5; 7:10, 11.

¹⁷ Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:9–10, 13, 15, 19–20, 24; J. Okulicz 1973: ryc. 118:j; 119:3.

¹⁸ Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:4, 23; 10:17–19; J. Okulicz 1973: ryc. 119:f; 124:c.

¹⁹ Marciniak-Kajzer 1998; Hoffmann i Mackiewicz 2004: ryc. 32–33.

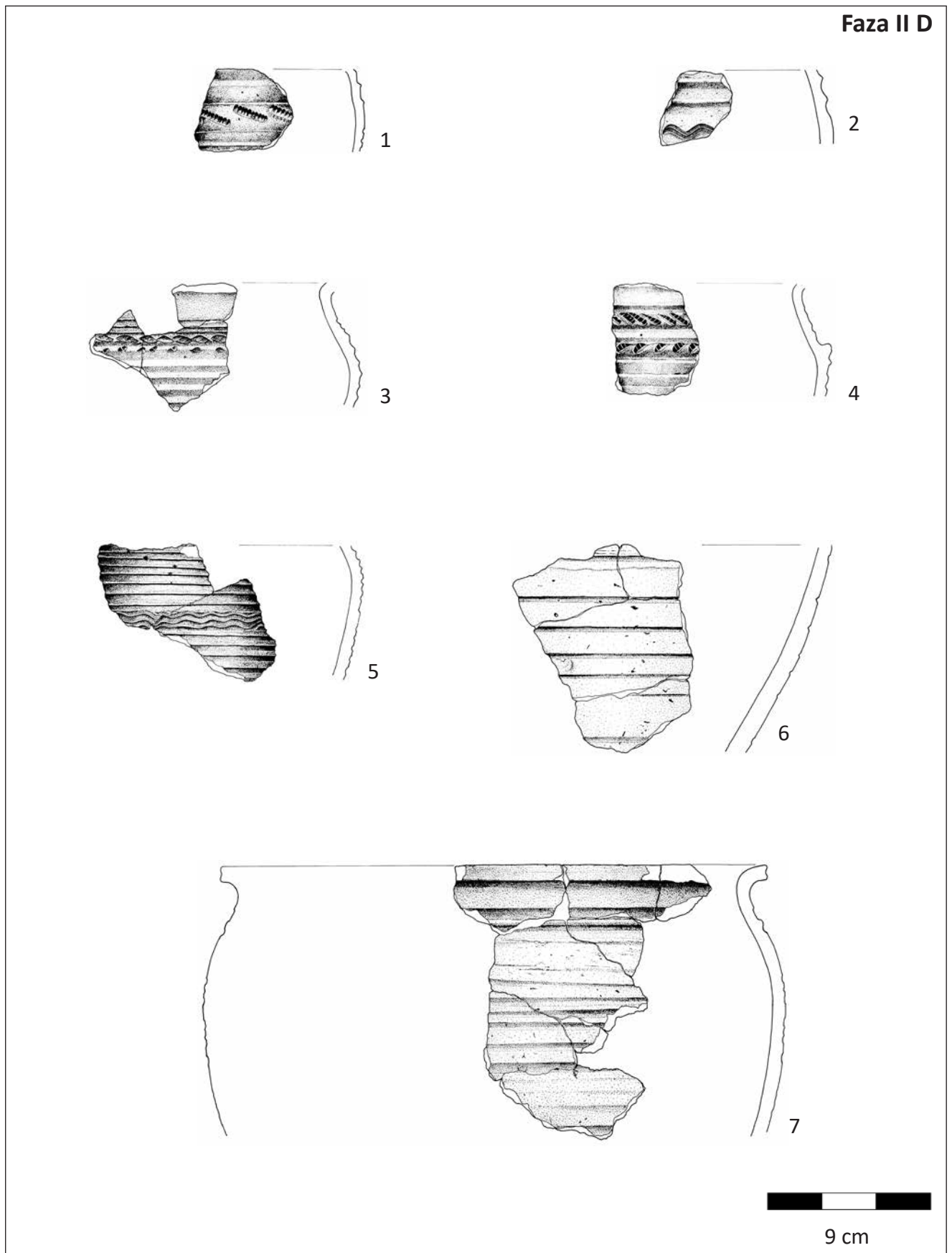
Faza II C

9 cm

Tablica 6. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIC (rys. D. Wach)

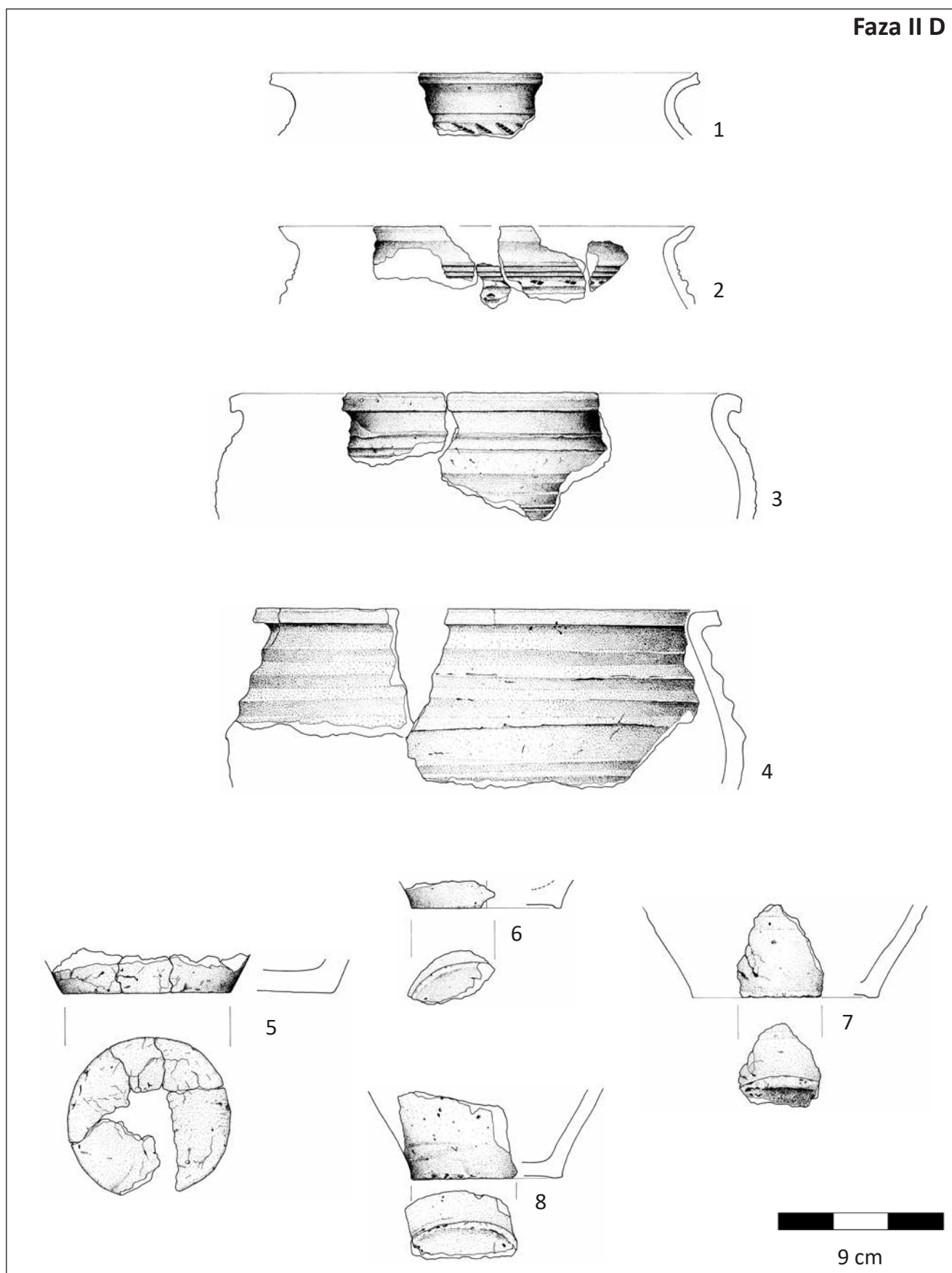
Faza II D

Tablica 7. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

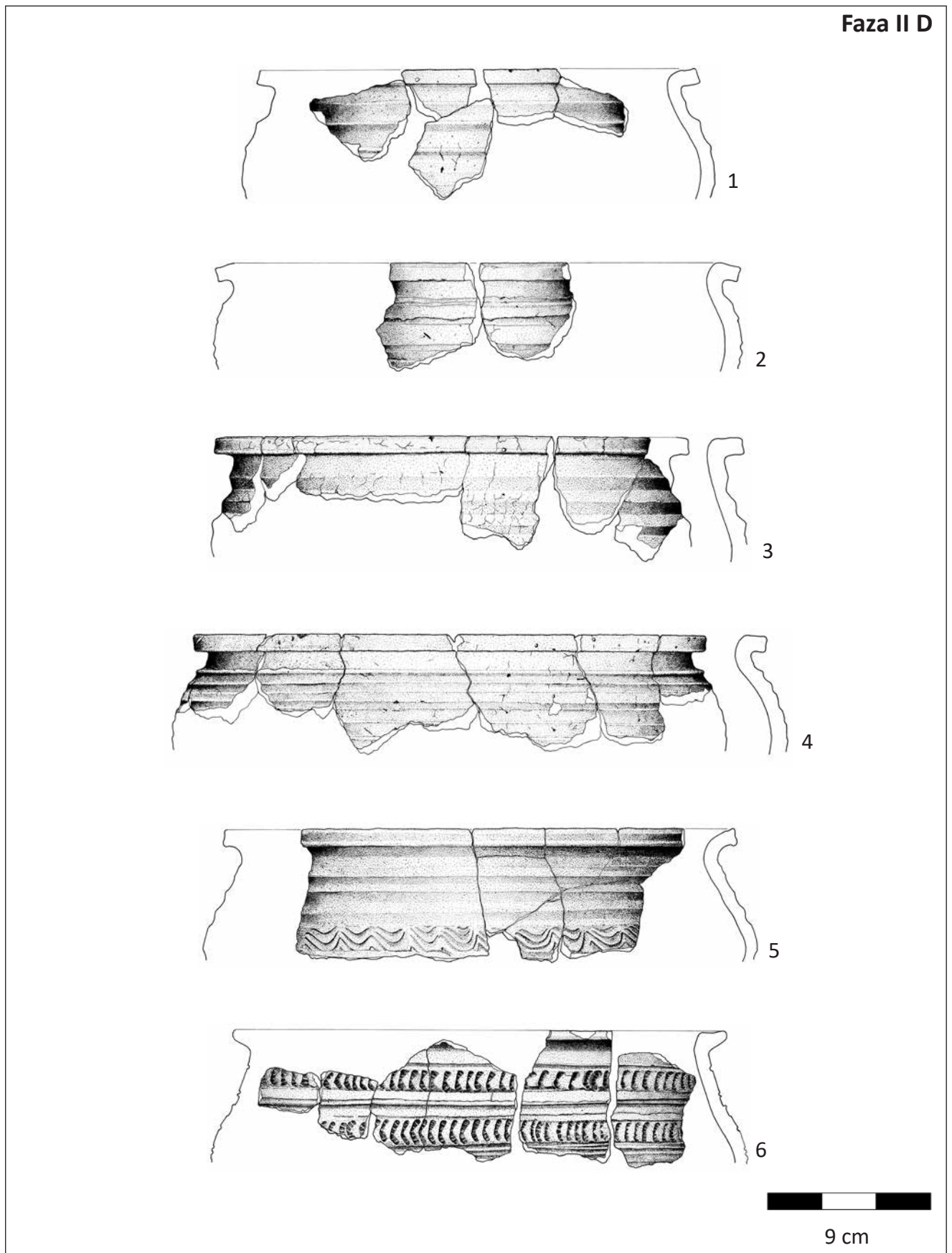

Faza II D

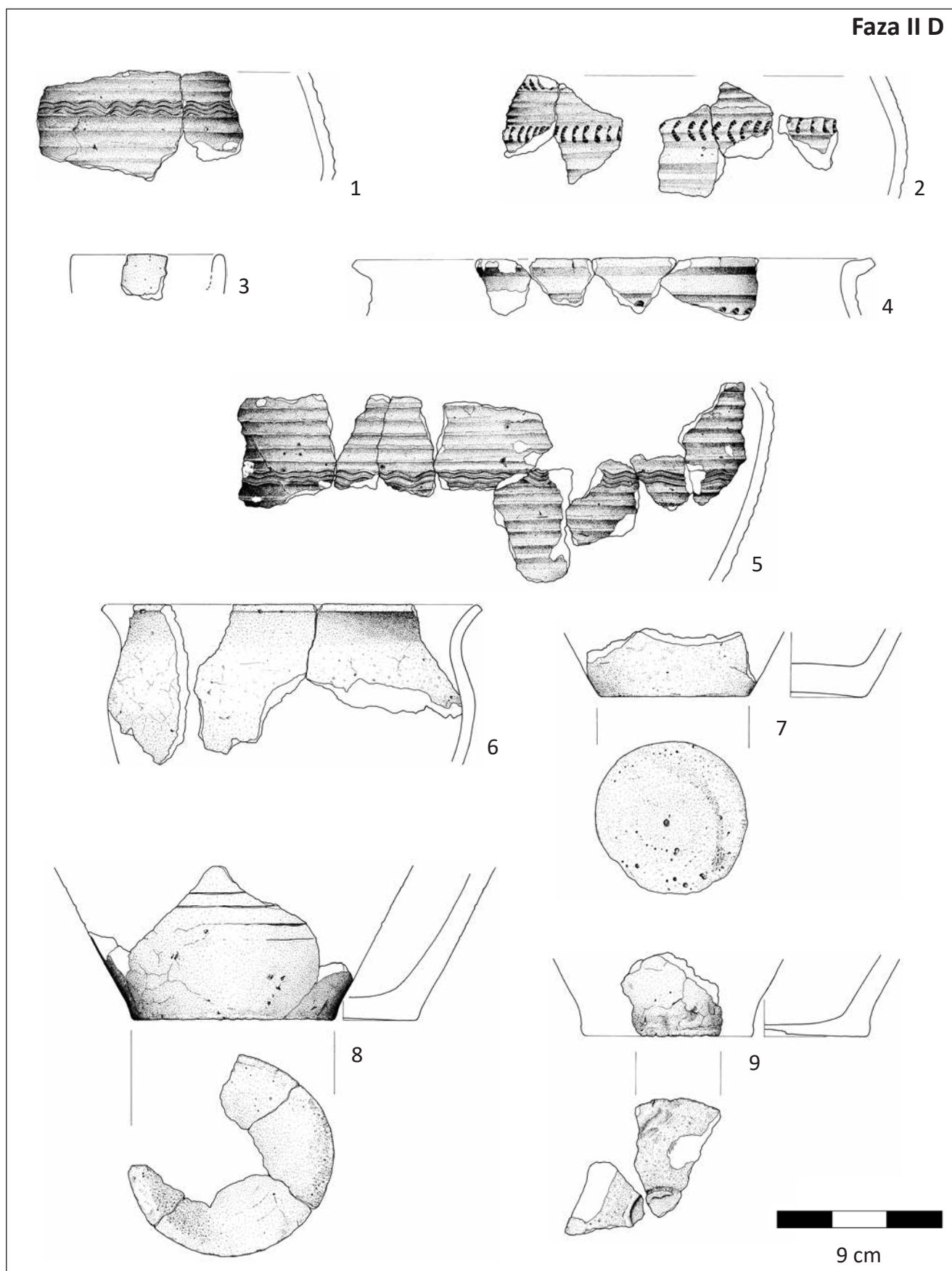
Tablica 8. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

Faza II D

Tablica 9. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

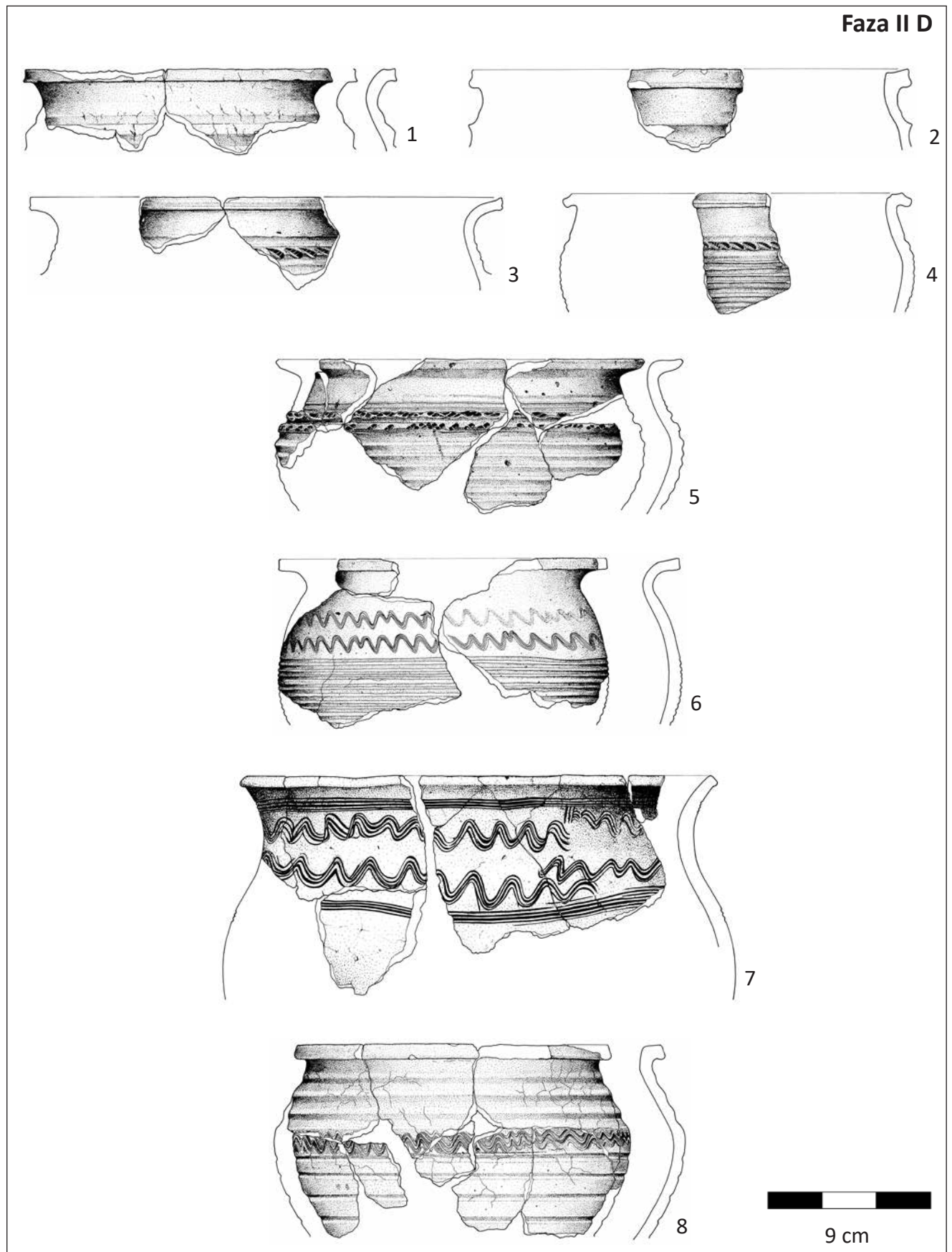
Faza II D

Tablica 10. Zajączki, st. 1. Fragmety ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

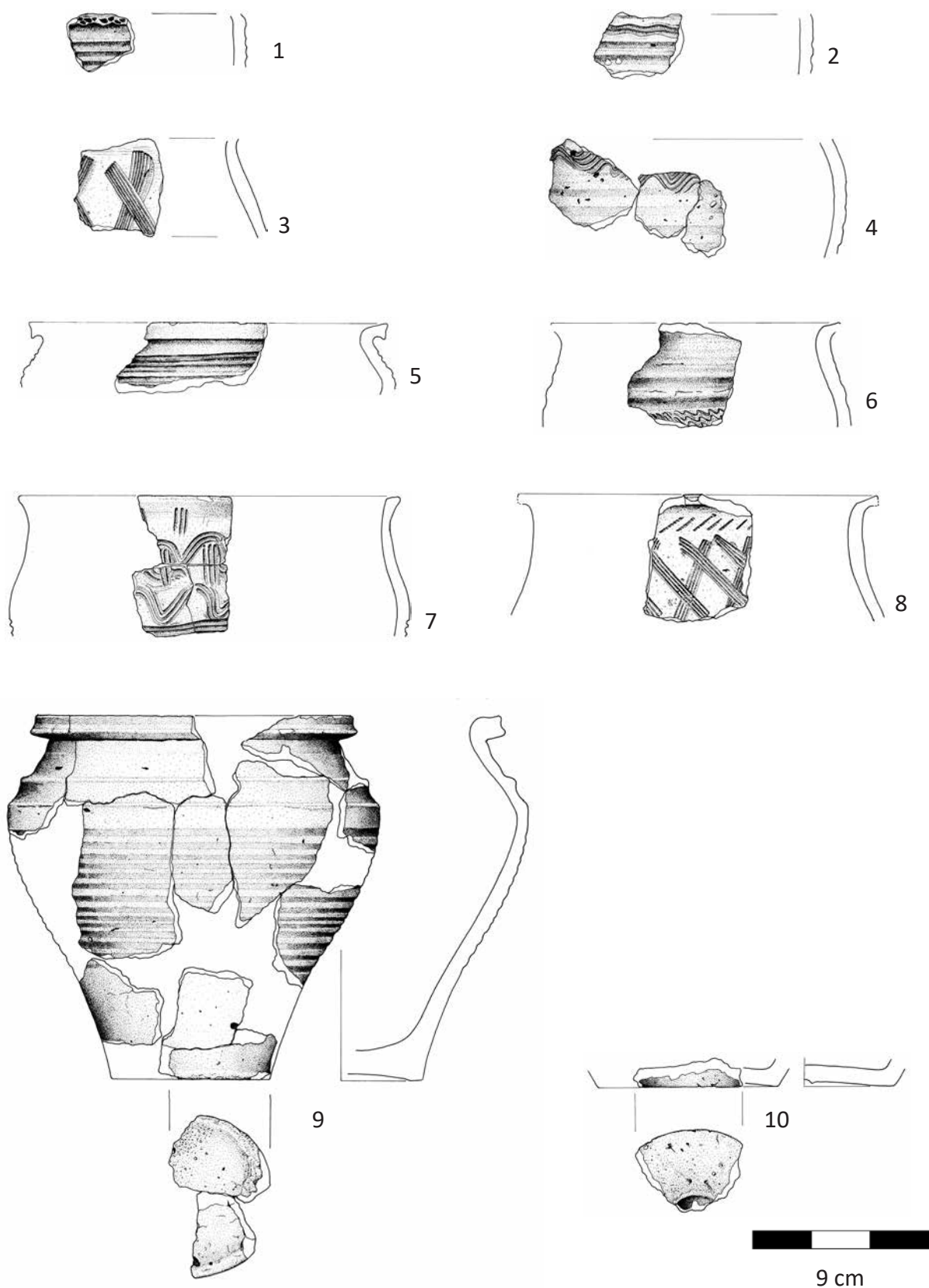

Faza II D

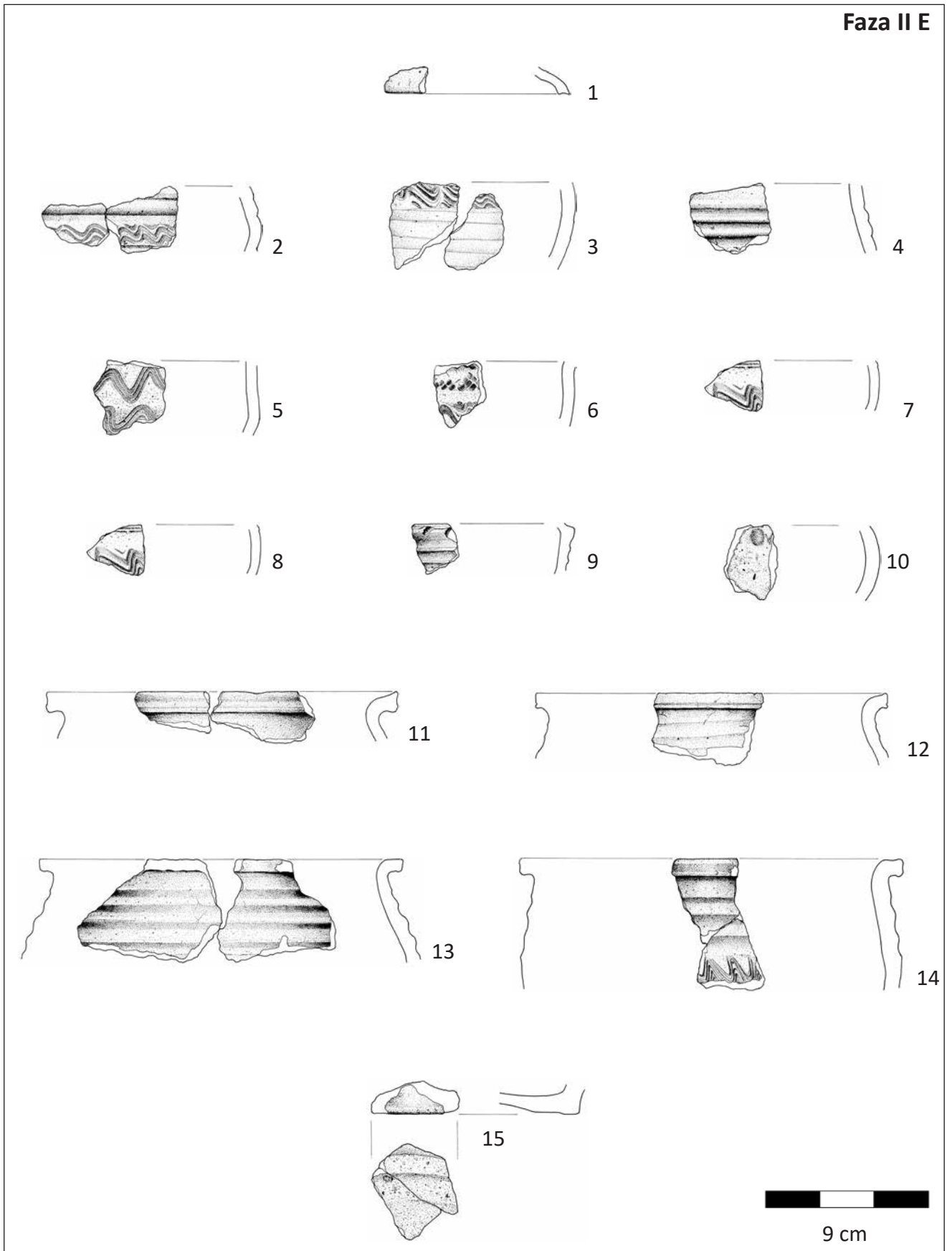
Tablica 11. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

Faza II D

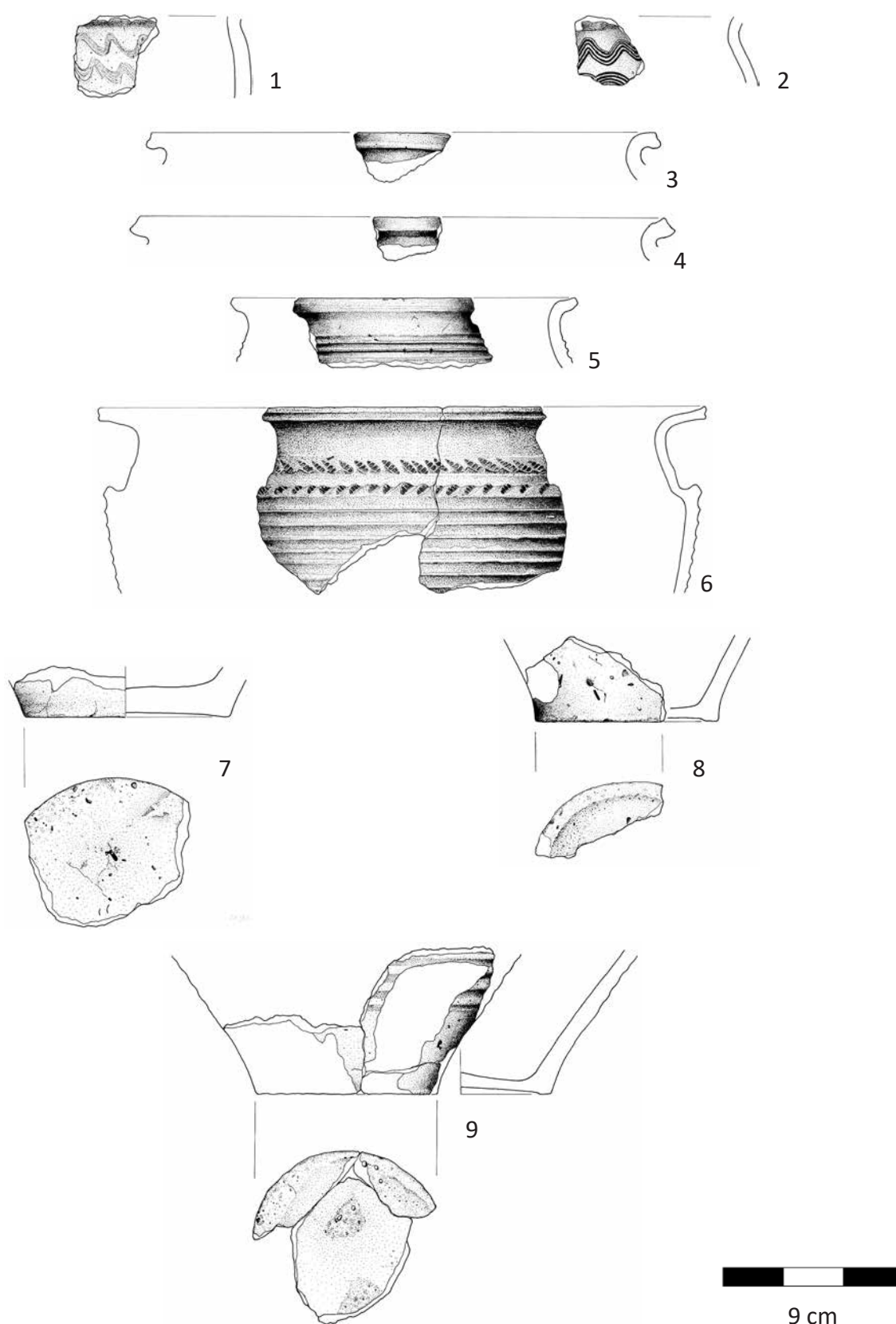
Tablica 12. Zajączki, st. 1. Fragmety ceramiki z nawarstwień Fazy IID (rys. D. Wach)

Faza II E

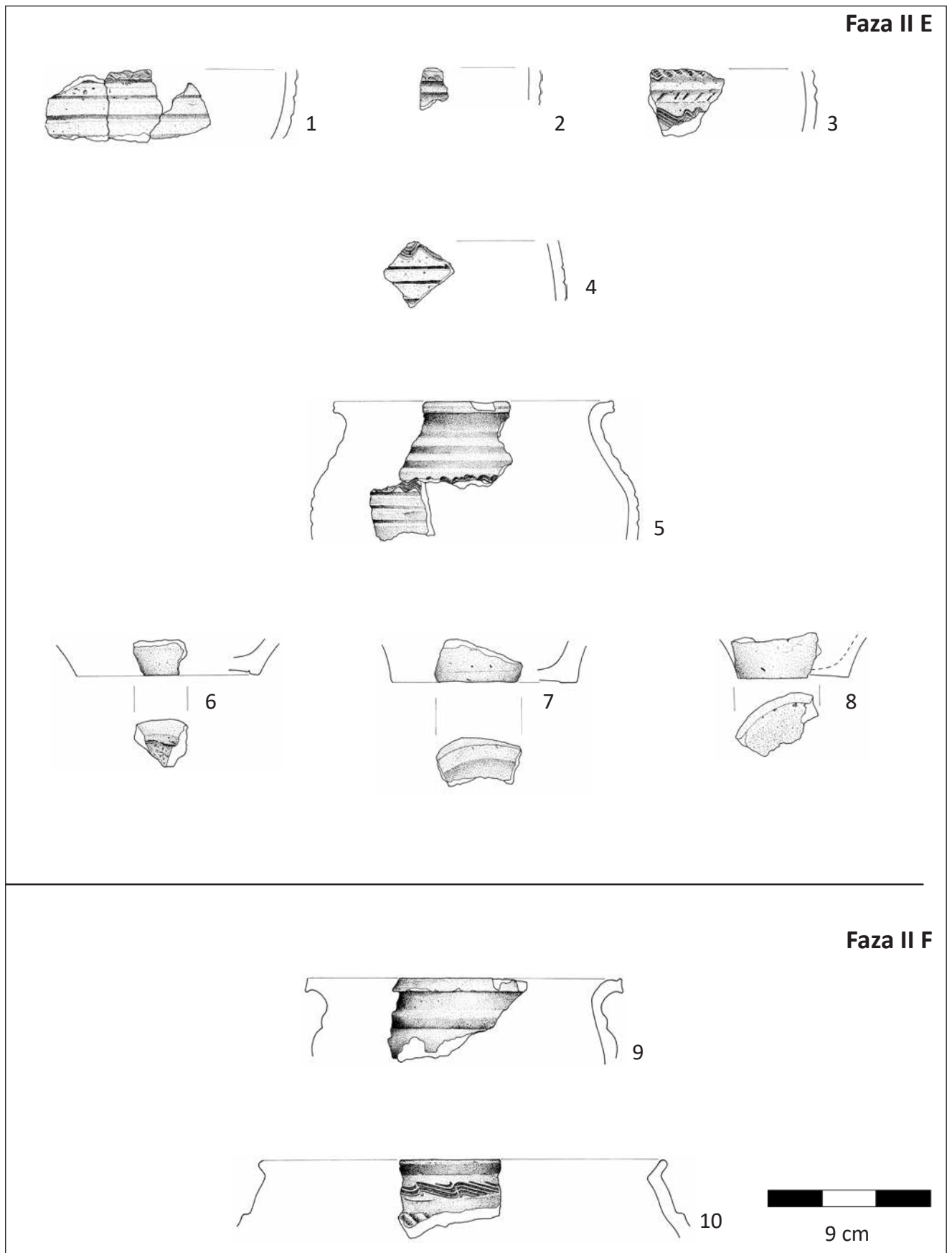

Tablica 13. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIE (rys. D. Wach)

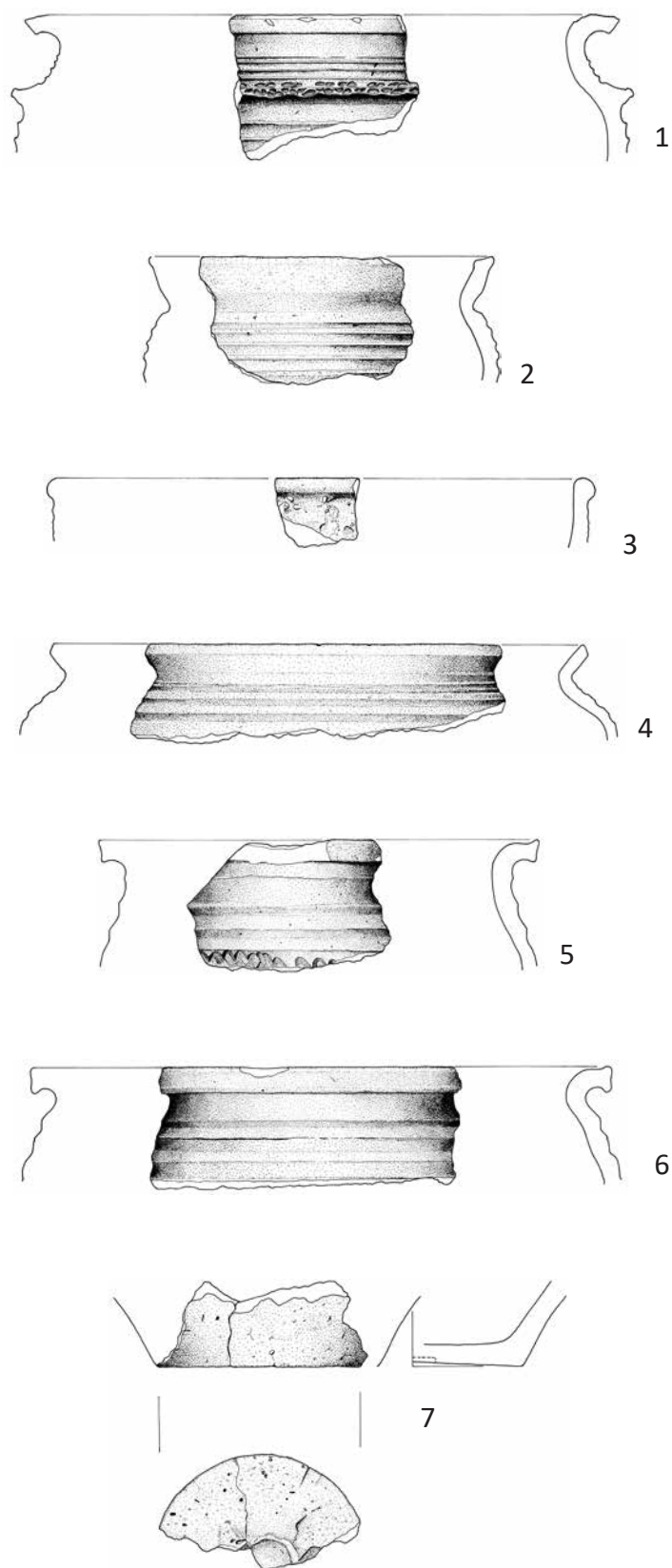

Tablica 14. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIE (rys. D. Wach)

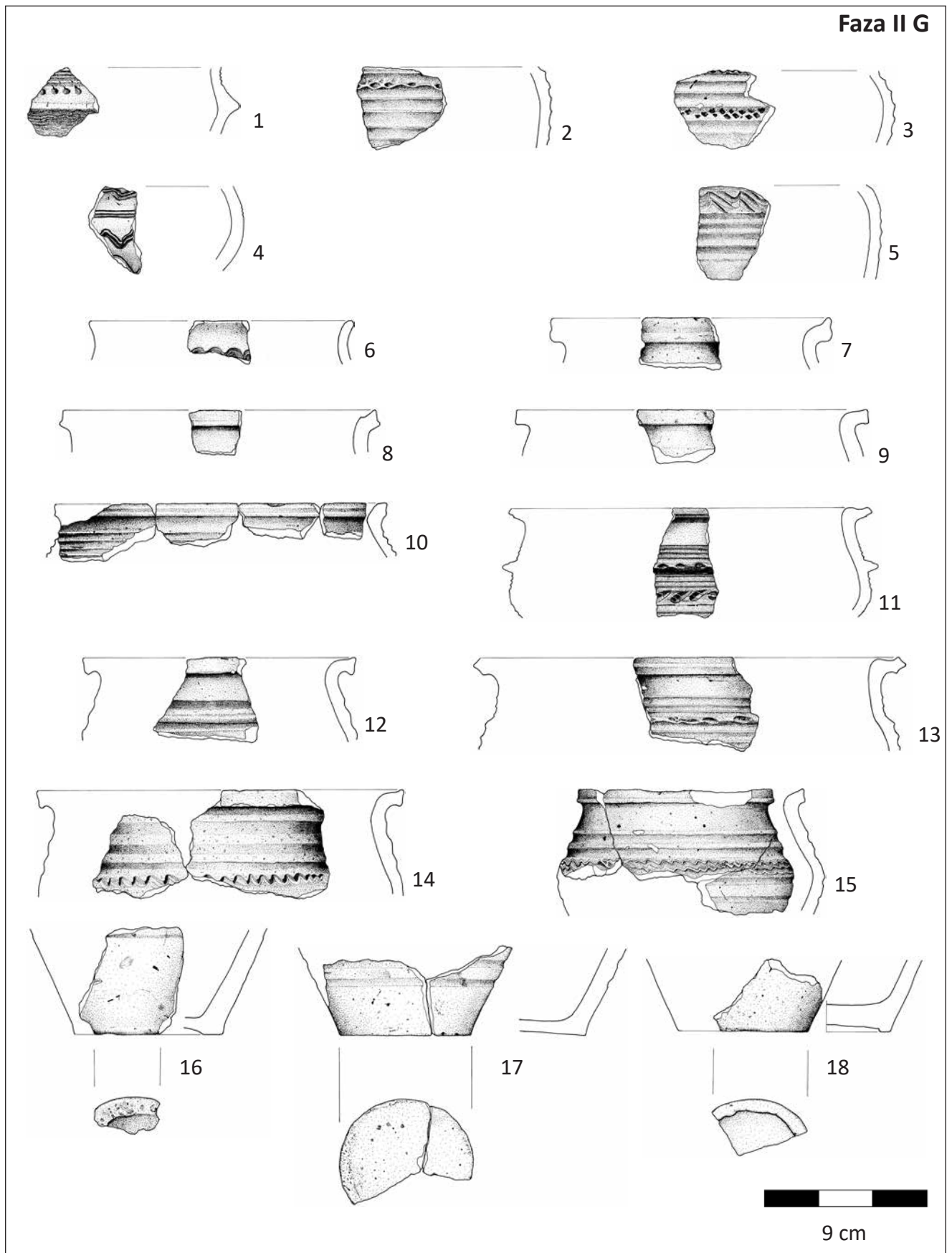
Tablica 15. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIE i IIF (rys. D. Wach)

Tablica 16. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIG (rys. D. Wach)

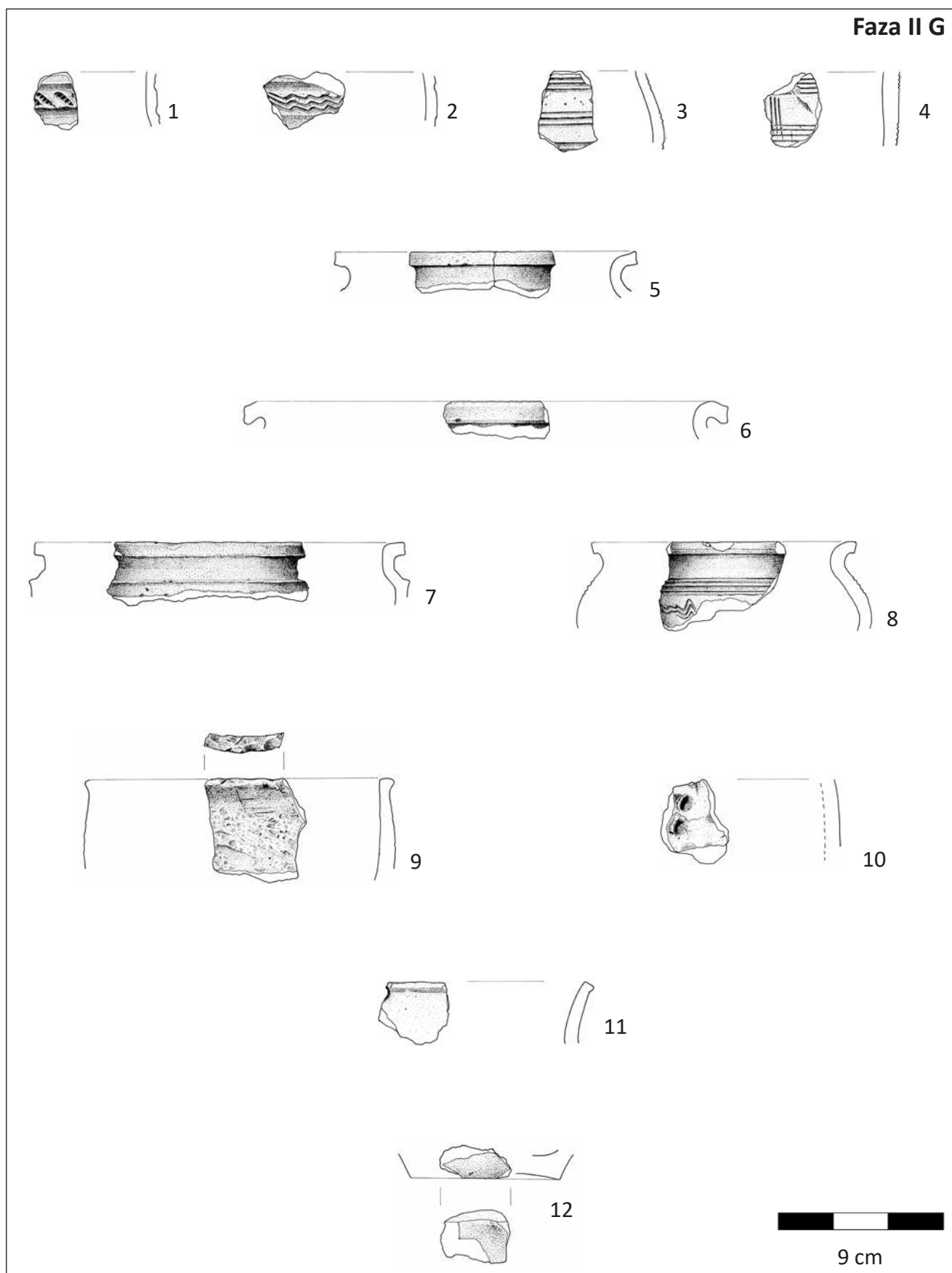

Faza II G

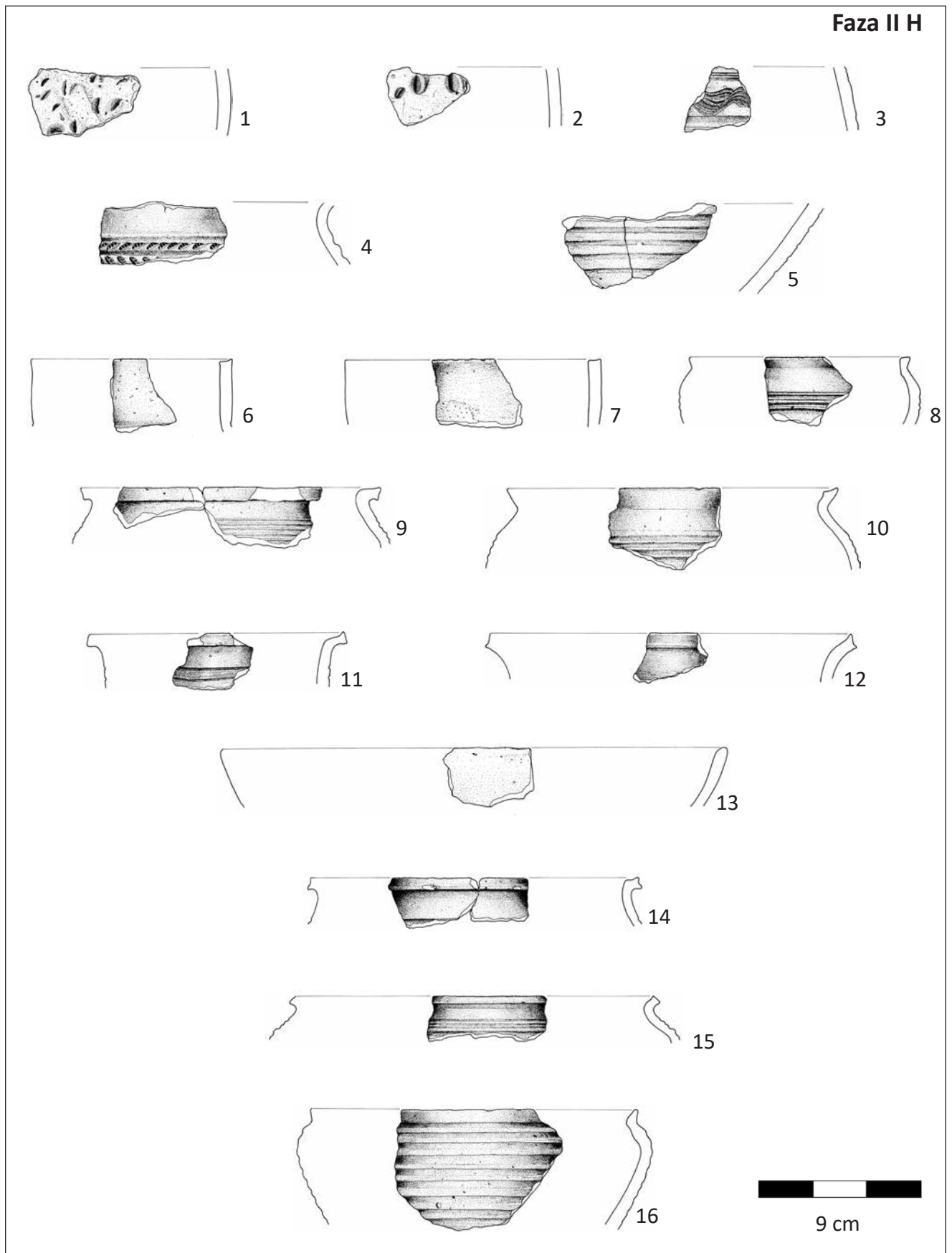

Tablica 17. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy II G (rys. D. Wach)

Faza II G

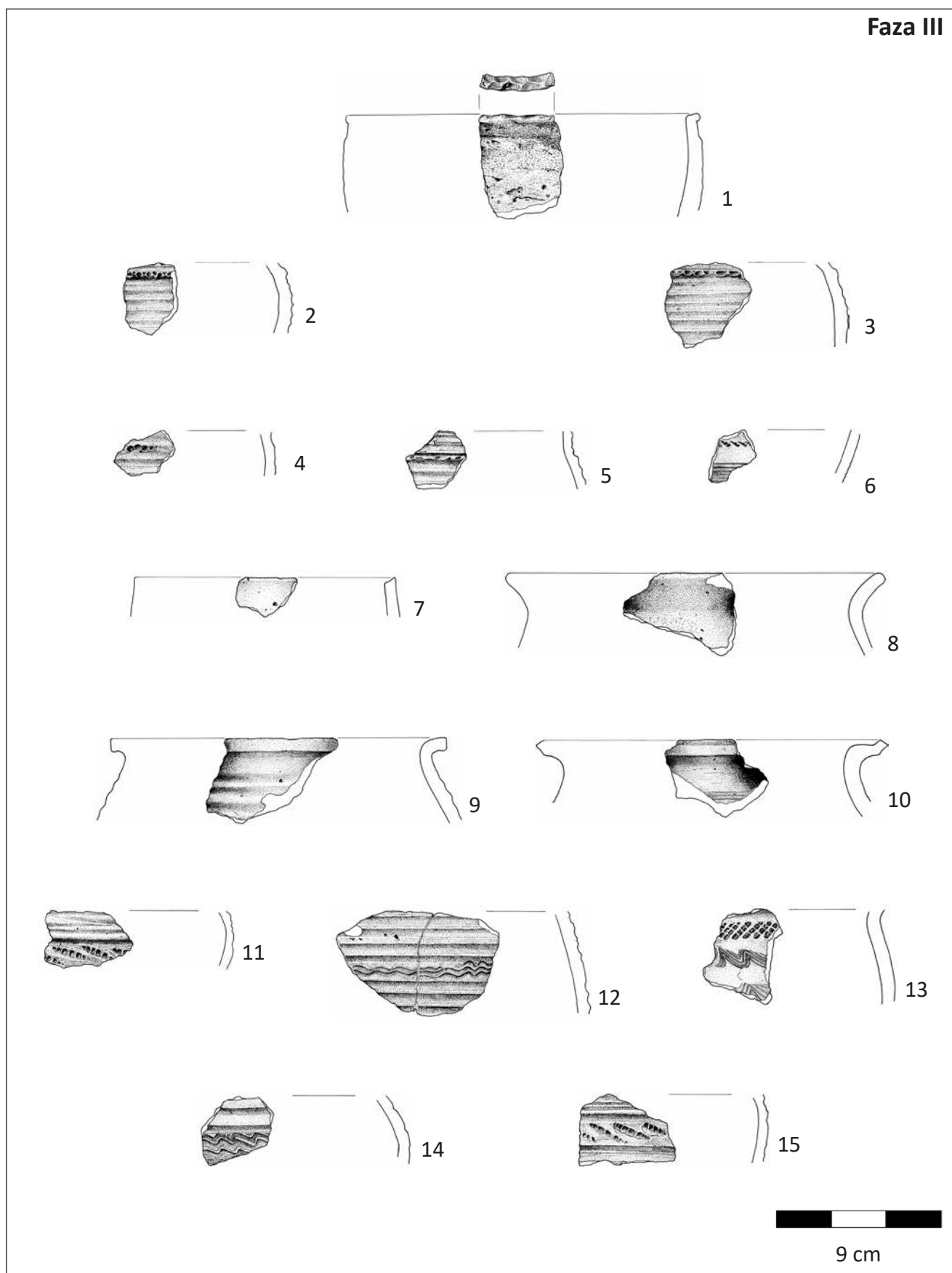
Tablica 18. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIG (rys. D. Wach)

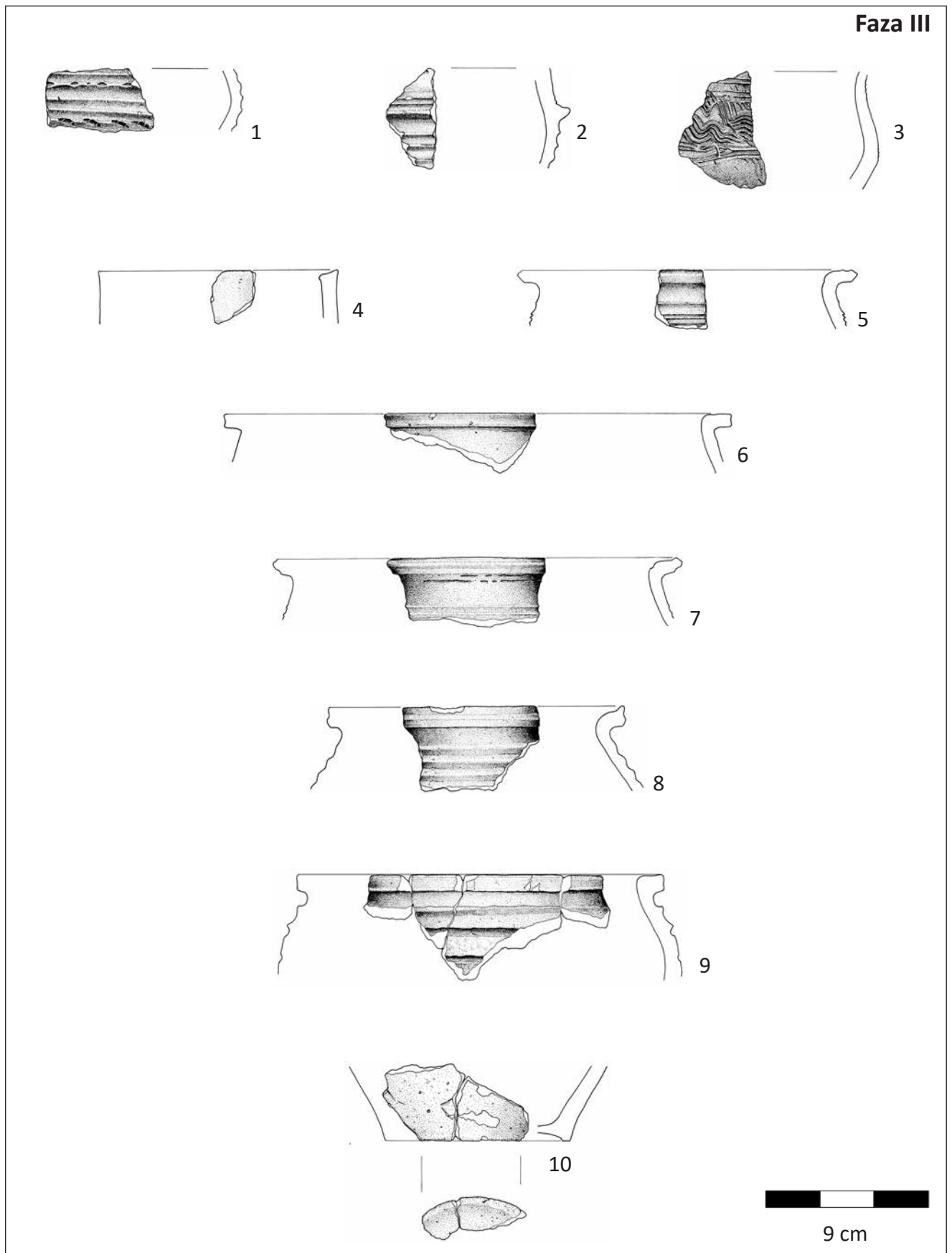
Tablica 19. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIH (rys. D. Wach)

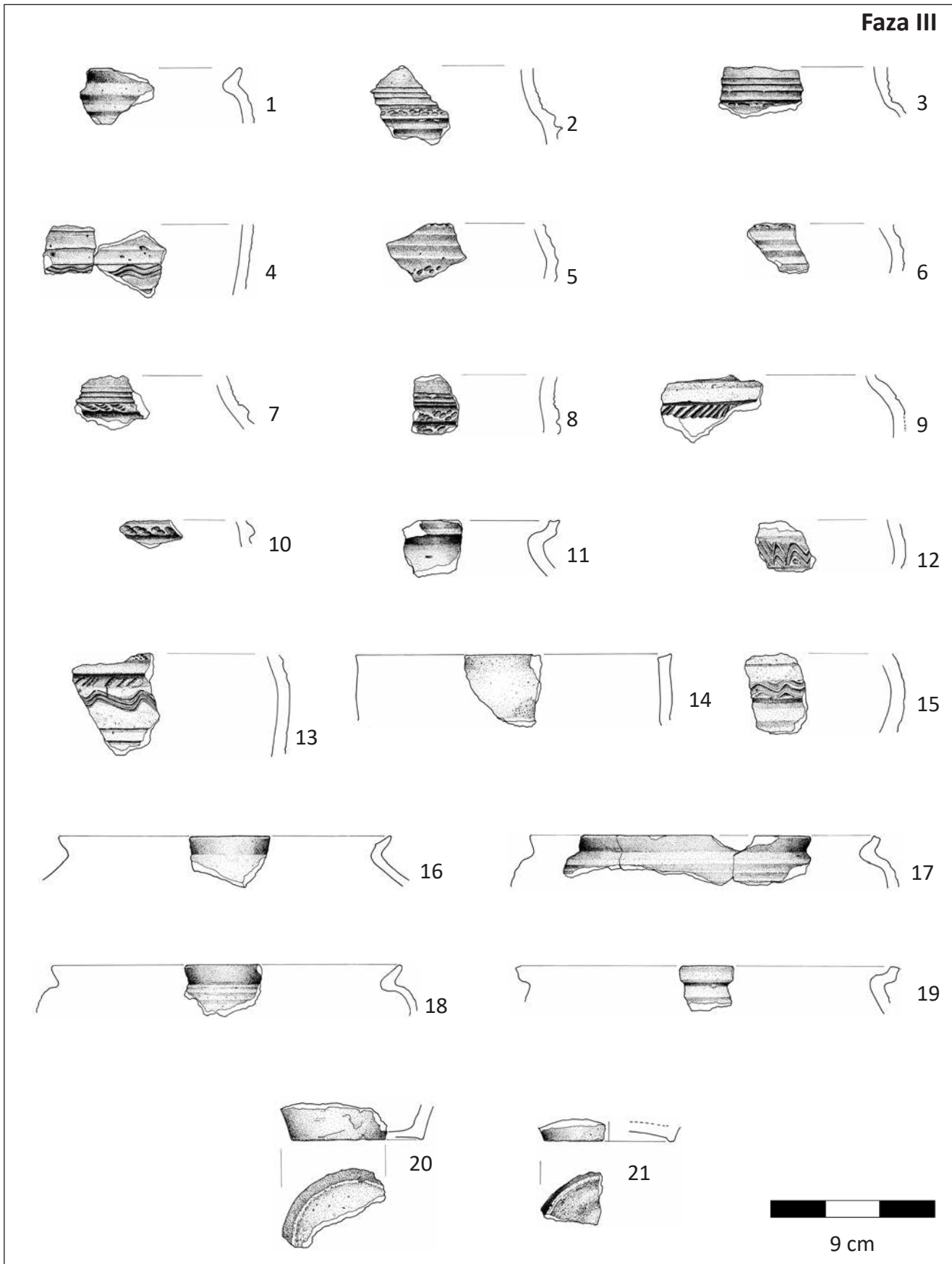
Faza III

Tablica 20. Zajączki, st. 1. Fragmety ceramiki z nawarstwień Fazy III (rys. D. Wach)

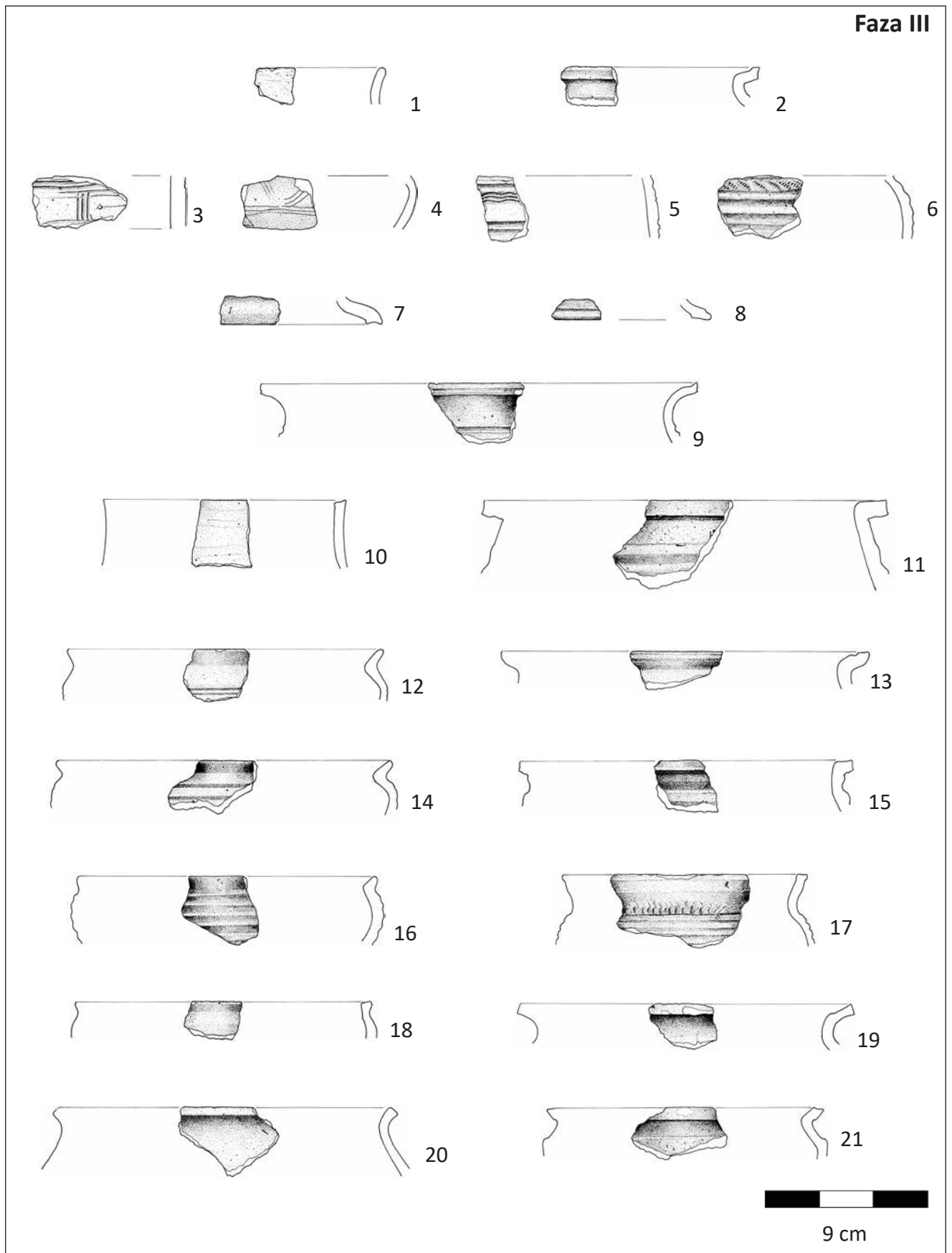

Tablica 21. Zajczki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy III (rys. D. Wach)

Tablica 22. Zajączki, st. 1. Fragmety ceramiki z nawarstwień Fazy III (rys. D. Wach)

Tablica 23. Zajączki, st. 1. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy III (rys. D. Wach)

1. Naczynia o prostej, cylindrycznej, zagładzanej szyjce. Są to formy niewielkich rozmiarów, o średnicy wylewu wynoszącej 11–16 cm, o obtaczanej górnej części w pasie do 2 cm od profilowanego brzegu (tabl. 19:6–7; 20:7; 21:4; 22:14; 23:10). Analogiczne naczynia znane są np. z Lisewa, st. 1, gm. Golub-Dobrzyń, pow. golubsko-dobrzyński, z obiektu datowanego od połowy 1. do połowy 2. ćwierci XI w., czy z Jedwabna, st. 1, gm. Lubicz, pow. toruński, z pierwszej fazy osadniczej grodu, datowanej na 2. połowę X–X/XI w.²⁰

2. Naczynia esowate, z łukowato wygiętym wylewem ze ściętą, prostą krawędzią zewnętrzną lub lekko profilowaną, niekiedy z łagodnym wgłębieniem na pokrywę. Obtaczanie następowo w ich przypadku do załomu wylewu lub do wysokości lekko wydłużonego brzuśca. Powierzchnia brzuśców ornamentowana była wielokrotnymi liniami falistymi, żłobieniami wąskimi i szerokimi oraz płytkimi bruzdami (tabl. 7:7; 8:3; 9:5; 11:6; 12:5; 13:11–12; 14:3–4; 16:5–6; 17:12, 14; 18:5, 8; 19:9; 20:9; 21:8). Analogiczne naczynia znajdują się w materiale z grodziska w Jedwabnie, st. 1, gm. Lubicz, pow. toruński z 1. fazy osadniczej, datowanej na 2. połowę X–X/XI w.²¹

3. Naczynia dużych rozmiarów, z mocno, haczykowato wygiętym, masywnym wylewem, o profilowanej krawędzi zewnętrznej. Są one obtaczane na całej powierzchni. Cechą charakterystyczną tych głównie grubościennych form jest ornament szerokich i głębokich bruzd (tabl. 6:1–3; 8:4; 9:1–4; 11:1–2, 8; 12:9; 13:13–14; 15:5, 9; 17:15; 18:7; 19:14; 21:6, 9; 23:11, 15). Analogiczne naczynia znajdujemy w grodach w Jedwabnie, st. 1, gm. Lubicz, pow. toruński, w 1. fazie osadniczej, datowanej na 2. połowę X–X/XI w., czy w Gronowie, gm. Lubicz, pow. toruński w drugiej fazie osadniczej, datowanej na czwartą ćwiertć XI–XII w.²² Analogiczne formy odkryto na stanowisku 1 w Staświnach – Święta Góra, gm. Miłki, pow. giżycki w wypełnisku obiektu 40, datowanego na drugą połowę IX lub X wiek²³. Podobne baniaste naczynia z masywnym, profilowanym wylewem znane są z zespołu osadniczego w Węgrach, st. 1, gm. Sztum, pow. sztumski, na pograniczu pomorsko-pruskim w XI–XII w.²⁴

4. Naczynia duże i średnich rozmiarów, dość cienkościennie, baniaste, o profilu z wyraźnymi załomami i mocno wychyloną, szeroką, silnie profilowaną wylewie. Forma ta jest bogato zdobiona różnymi wątkami ornamentacyjnymi, zarówno plastycznymi, jak i rytymi. Obtaczanie zauważalne jest na całej zachowanej wysokości naczynia i sięga do dolnych partii brzuśca (tabl. 8; 2; 9:6; 10:4; 11:4–5; 12:6; 14:5; 16:1; 17:11, 13; 20:10; 21:5, 7; 22:11, 19). Analogiczne

naczynia znaleziono np. w Jedwabnie, st. 1, gm. Lubicz, pow. toruński, z drugiej fazy osadniczej grodu, datowanej od połowy 2. do połowy 3. ćwierci XI w.²⁵

5. Naczynia z długą, wygiętą szyjką, esowate, z prostym, ukośnie ściętym brzegiem z okapem, przeważnie dużych rozmiarów średnicy wylewu i z baniastym brzuścem. Obtaczanie widoczne jest w ich przypadku do miejsca wychylenia wylewu (tabl. 11:7). Podobną formę znaleziono w warstwie II osady w Rostku, st. 2, gm. Gołdap, pow. gołdapski²⁶, czy w obiekcie z zespołu osadniczego w Rejsytach, gm. Rychliki, pow. elbląski²⁷.

6. Naczynia niskie, bardzo silnie baniaste, cienkościennie, z mocno wychyloną szeroką kryzą brzegową i wąską, owalnie zakończoną krawędzią zewnętrzną. Naczynia te są obtaczane zawsze do podstawy wydzielonego wylewu. Powierzchnie brzuśców ornamentowane są wąskimi żłobieniami i wielokrotną linią falistą (tabl. 22:1, 17–18; 23:12, 14). Nieco podobne naczynie znaleziono w Lisewie, st. 1, gm. Golub-Dobrzyń, pow. golubsko-dobrzyński, datowanym na okres od 1. połowy do połowy 2. ćwierci XI w.²⁸ Podobne, mocno baniaste formy znane są z zespołu osadniczego w Węgrach, st. 1, gm. Sztum, pow. sztumski, na pograniczu pomorsko-pruskim w XI–XII w.²⁹

7. Naczynia małe i średniej wielkości, z silnie wydzielającym się, krótkim wylewem, ściętym od wewnątrz, silnie baniaste w górnej części. Obtaczane w ich przypadku są zawsze tylko wylewy. Brzuśce ornamentowane są drobnymi żłobkami na dużych powierzchniach (tabl. 19:16; 22:17–18). Podobne formy znane są z zespołu osadniczego w Węgrach, st. 1, gm. Sztum, pow. sztumski, na pograniczu pomorsko-pruskim w XI–XII w.³⁰

8. Naczynia duże, z bardzo silnie łukowato wychyloną, obtaczaną częścią górną wraz z profilowanym wylewem, cienkościennie, baniaste, z bogatym ornamentem rytym, plastycznym i odciskami (tabl. 8:1; 11:3; 14:6; 19:12; 23:9, 19). Obtaczanie widoczne jest w ich przypadku na całej zachowanej powierzchni. Analogiczne formy znaleziono na terenie grodziska w Jedwabnie, st. 1, gm. Lubicz, pow. toruński, z drugiej fazy osadniczej, datowanej od połowy 2. do połowy 3. ćwierci XI w.³¹

9. Naczynia typu Menkendorf-Szczecin³² z wydzieloną krótszą lub dłuższą szyjką oraz płasko ściętym brzegiem wylewu, z wyraźnym załomem brzuśca i charakterystycznym ornamentem odcinków pasm krzyżujących się i łukowatych. Obtaczanie zauważalne

²⁰ Chudziak 1991: ryc. 29:c; 31:c.

²¹ Chudziak 1991: ryc. 25:j, l.

²² Chudziak 1991: ryc. 25:c; 40:b.

²³ Karczewski, Karczewska i Pluskowski 2015:190; tabl. 11:1–4.

²⁴ Haftka i Wadył 2015: tabl. 11:a.

²⁵ Chudziak 1991: ryc. 37:f, j, k, l, ł; 43:i.

²⁶ Brzeziński 1991: ryc. 4:1.

²⁷ Wadył 2013a: ryc. 8:a.

²⁸ Chudziak 1991: ryc. 29:d.

²⁹ Haftka i Wadył 2015: tabl. 17:f.

³⁰ Haftka i Wadył 2015: tabl. 19:e.

³¹ Chudziak 1991: ryc. 43:i.

³² Kobylińska 2004: 111–123.

jest na zachowanej górnej części naczynia. Ścianki naczyń są regularnej grubości (tabl. 12:7–8).

10. Naczynia małe i duże, baniaste, z poszerzonym, wydzielającym się, wychylonym wylewem z mocnym wgłębieniem na pokrywę oraz profilowanym brzegiem (tabl. 16:2; 19:8, 10; 22:16). Naczynia te są obtaczane na całej zachowanej powierzchni. Podobne formy znane są np. z Gronowa, st. 2, gm. Lubicz, pow. toruński, z obiektu datowanego na 4. ćwierć XI–XI/XII w.³³

11. Naczynia o małej średnicy wylewu, z szerokim i wychylonym kołnierzem profilowanego wylewu, całkowicie obtaczane, cienkościennie. Jest to forma małego dzbana z bogatym ornamentem na brzuścu (tabl. 23:17).

Niewielkich rozmiarów fragmenty ceramiki, niecharakterystyczne, zachowane jedynie jako małe ułamki brzegowe, bądź występujące w pojedynczych egzemplarzach, nie zostały objęte powyższym podziałem na grupy form.

Na szczególną uwagę zasługuje wystąpienie we wczesnośredniowiecznym materiale ceramicznym z grodziska w Zajączkach, st. 1 naczyń, określonych w przedstawionej wyżej typologii jako grupa 9, czyli naczyń typu Menkendorf-Szczecin. Fragmenty naczyń tego typu znaleziono w jednostkach stratygraficznych Fazy IID i IIG. Były to zarówno fragmenty pochodzące z górnych partii brzuśców naczyń, jak i fragmenty z wylewami, z ornamentem charakterystycznym dla ceramiki tego typu. Naczynie z ornamentem łuków i pasm pionowych (tabl. 12:7) z jednostki stratygraficznej 54 z Fazy IID ma łagodnie wydzielającą się szyjkę i silnie uwydatniony, choć nie dwustożkowaty brzusiec. Jest to naczynie nawiązujące do form ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, ale nie reprezentujące jego kanonicznej formy, nie występuje tu bowiem typowy ostry załom brzuśca, jaki zwykle charakteryzuje naczynia dwustożkowate typu Menkendorf-Szczecin. Natomiast klasycznym przedstawicielem typu Menkendorf-Szczecin jest fragment naczynia z obiektu 58, o charakterystycznej dłuższej szyjce i dwustożkowatym profilu (tabl. 12:8). Drugą cechą charakterystyczną dla naczyń typu Menkendorf-Szczecin jest ich specyficzna ornamentyka. Na brzuścach naczyń odkrytych w grodzisku w Zajączkach, st. 1 jest to ornament w postaci pasm linii krzyżujących się pod kątem prostym, tworzący kratkę, jak również wzór szerokich pasm krzyżujących się pod kątem i tworzący motyw ukośnych krzyży (tabl. 12:3; 18:4; 23:3–4). Na jednym z fragmentów z wylewem są to pasma pionowe zakończone łukowatą linią, na drugim – ukośne pasma krzyżujące się i tworzące ukośną dużą kratkę. Forma zachowanych fragmentów naczyń: dwustożkowata z typowym wychyleniem wylewu i umieszczeniem ornamentyki pomiędzy wylewem, a załomem brzuśca, wyraźnie wskazuje na związek części materiału zabytkowego z grodziska w Zającz-

kach, st. 1 z obszarem występowania naczyń typu Menkendorf-Szczecin.

Naczynia tego typu rozprzestrzenione były we wczesnym średniowieczu na rozległym obszarze: od nasady Półwyspu Jutlandzkiego i Pustaci Luneburskiej na północnym zachodzie, po północne przedgórze gór Harzu na południowym zachodzie, na południe po Górne Łużyce w Niemczech i dolinę Odry i Równinę Wrocławską na terenie Polski i dalej z wyraźną linią graniczną na północny wschód przez Równinę Oleśnicką, Kotlinę Milicką i Wysoczyznę Kaliską, a następnie zachodni skraj Pojezierza Kujawskiego po Dolinę Drwęcy na wschodzie, i dalej na północ ponownie bardziej ku zachodowi, nie przekraczając zasadniczo linii dolnej Wisły. Od tak opisanej granicy na wschód wysunięte były dotąd jedynie znaleziska naczyń typu Menkendorf-Szczecin w Janowie Pomorskim, gm. Elbląg (czyli historycznym Truso). Łącznie obszar występowania naczyń typu Menkendorf-Szczecin rozciąga się na ok. 600 km po linii wschód–zachód i na ponad 400 km po linii północ–południe.

Analiza rozprzestrzenienia ceramiki typu Menkendorf-Szczecin wykazuje obecność pewnych skupisk miejsc jej intensywniejszego występowania w obrębie określonego wyżej pełnego zasięgu geograficznego. Wyraźne zagęszczenie występuje na terytorium Polski pomiędzy rzekami Drwęcą i Osą na Ziemi Chełmińskiej, u ujścia Wisły, w około sześciu mniejszych skupiskach na Pomorzu Środkowym i Zachodnim oraz na rozległym obszarze od Ziemi Lubuskiej do Wielkopolski i Kujaw. Z kolei na terenie Niemiec wyraźne regiony koncentracji stanowisk archeologicznych z ceramiką typu Menkendorf-Szczecin występują na terenie krain geograficznych takich, jak: Pomorze Przednie (*Vorpommern*), Pojezierze Meklemburskie (*Mecklenburgische Seenplatte*) w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, Stara Marchia (*Altmark*) i *Magdeburger Börde* w Saksonii-Anhalt, czy Marchia Wkrzańska (*Uckermark*) i *Havelland* w Brandenburgii³⁴.

Zespoły ceramiki typu Menkendorf-Szczecin z obszaru Polski i Niemiec datowane są na okres od 2. połowy VIII wieku do połowy lub niekiedy schyłku XI wieku, z dominacją tych form naczyń od 2. połowy IX wieku po 1. połowę X w.³⁵

Interesujące jest, że w Zajączkach, st. 1 ceramika typów 2, 3, 4, 5 współwystępująca z fragmentami naczyń typu Menkendorf-Szczecin w zespołach z tych samych jednostek stratygraficznych może być datowana na okres od połowy XI do przełomu XI/XII w., co sugerowałoby dłuższe niż na innych terenach przetrwanie w tej peryferyjnej strefie tradycji wytwarzania naczyń typu Menkendorf-Szczecin.

Fragmenty naczyń typu Menkendorf-Szczecin wystąpiły także w materiale zabytkowym pozyskanym w czasie badań innego grodziska badanego w ramach

³³ Chudziak 1991: ryc. 41:a.

³⁴ Kobylińska 2014b.

³⁵ Kobylińska i Kobyliński 2016.

projektu *Katalog grodzisk Warmii i Mazur*, a mianowicie w Łodygowie, st. 2, gm. Kisielice, pow. iławski³⁶.

Sporadyczne znaleziska naczyń nawiązujących do typu Menkendorf-Szczecin pochodzą (choć nie były dotąd interpretowane w ten sposób) z innych stanowisk położonych równie daleko na wschód, co stanowiska w Łodygowie, st. 2 i Zajączkach, st. 1, a nawet wysuniętych jeszcze dalej na wschód. Ornament szerokich, krzyżujących się pasm tworzących dużą kratkę, wykonany narzędziem grzebykowym, wystąpił np. na naczyniu z osady podgrodowej w Tarczynach, gm. Lidzbark, datowanej na I fazę garncarstwa wczesnośredniowiecznego na Ziemi Lubawskiej³⁷. Ceramika z charakterystycznym ornamentem ukośnych krzyży typu Menkendorf-Szczecin wystąpiła w materiale zabytkowym fazy I osady obronnej w Szurpiłach, st. 3, gm. Jeleniewo, pow. suwalski, datowanej na IX–X w. Jest to naczynie z ornamentem krzyżujących się pasm w dwóch rzędach wykonanych narzędziem grzebykowym³⁸. Analogicznie zdobione naczynia pochodzą z datowanych zwykle na IX–X/XI w. grodzisk i osad znajdujących się nad środkową i dolną Drwęcą, z grodzisk z terenu Ziemi Chełmińskiej, czy dolnego Powiśla³⁹. Jakkolwiek ornamentyka tych naczyń jest charakterystyczna dla okazów zaliczanych do typu Menkendorf-Szczecin, to jednak forma ceramiki z tych stanowisk jest wyraźnie esowata z jedynie mocno wypukłym brzuścem i należy traktować je raczej jako chęć odwzorowania zdobnictwa form typu Menkendorf-Szczecin. Niemniej, również te znaleziska świadczą o jakiejś formie kontaktów międzygrupowych, chociaż innego rodzaju, niż można zakładać w przypadku znalezisk „klasycznych” form typu Menkendorf-Szczecin.

Naczynia zaliczone do grupy 5 z grodziska w Zajączkach, st. 1, prawdopodobnie ze względu na swe duże rozmiary i zniszczenia postdepozycyjne, nie mają jednakowego przebiegu profilu na swym obwodzie i – choć zachowane są w większej części – nie tworzą spójnej pod względem kształtu grupy. Jednak, co należy podkreślić, nie mają też tak jednoznacznie prostej szyjki, jak ma to miejsce w przypadku naczynia z wychylonym wylewem z okapem z Rejsyt, gm. Rychliki, pow. elbląski, opisanego jako „naczynie z cylindryczną szyjką”⁴⁰, co jednak nie wydaje się do końca adekwatne do przedstawionego rysunku w publikacji, który daje asumpt do określenia naczynia z Rejsyt jako ana-

logii do formy występującej na terenie grodziska w Zajączkach, st. 1.

Masywne, grubościennie naczynia średniowieczne z wychylonym brzegiem (grupa 2 i 3), mają swe analogie w formach naczyń z grodziska w Domkowie, st. 1, gm. Grunwald, pow. ostródzki⁴¹, z Ornowa-Lesiaka, st. 3, gm. Ostróda, pow. ostródzki⁴², a także z grodziska w Lembargu, st. 6, gm. Jabłonowo Pomorskie, pow. brodnicki⁴³.

Naczynia z grodziska w Zajączkach, st. 1 były ze średnią siłą lub dość mocno obtaczane na kole garncarskim. Przeważnie, obserwowalne ślady po obtaczaniu w górnych partiach naczyń wskazują, że miało ono miejsce na przestrzeni od 1 do 3 cm od brzegu wylewu. Czasem regularne obtaczanie widoczne było do 5 cm od brzegu i sięgało do największej wydętości brzuśca, co można było zaobserwować na naczyniach grup 2, 4 i 6. Najliczniejsza grupa 3 naczyń zachowanych do części przydennych i den świadczy o obtaczaniu całości tej formy garnków. Powierzchnie naczyń noszą ślady starannego opracowania, zagładzania i najczęściej były bogato ozdabiane ornamentem rytym, plastycznym lub różnymi odciskami i nakłuciami. Ścianki są lekko szorstkie, a ziarna domieszki nie są wyczuwalne na powierzchni. Na całej zachowanej wysokości naczyń z grup 3, 4, 7, 8, 10 i 11 miały równe grubości ścianek, a zlepienia były prawie niewidoczne.

Przytoczone powyżej analogie do form naczyń, profilowania wylewu czy ornamentyki (szczególnie odnośnie ceramiki z Węgrów, gm. Sztum, pow. sztumski) nie dotyczą stopnia obtoczenia. Naczynia z Węgrów, Rejsyt i innych stanowisk, są bowiem opisane jako całkowicie obtaczane lub opracowania znalezisk takich szczegółowych informacji nie zawierają.

Ornamentyka naczyń

Ceramika z grodziska w Zajączkach, st. 1 charakteryzuje się zdobieniem na dużych powierzchniach każdego z naczyń. Należy też podkreślić, że znaczna większość odkrytych naczyń została ozdobiona. Głównym wątkiem są szerokie żłobienia pokrywające naczynia od wylewu po część przydenną (tabl. 6; 7:7; 8:3; 9:1–5; 12:9). Są to głównie żłobki dookolne regularne, wąskie, dość głębokie, lub też głębokie i szerokie (0,5–0,7 cm) bruzdy, z przeważnie owalnymi przestrzeniami pomiędzy przegłębieniami. Szczególną cechą charakterystyczną na tym stanowisku są szerokie bruzdy na powierzchniach garnków, głównie należących do grupy 3. Wzbogaceniem ozdabiania szyjek i brzuśców było dodanie to tych motywów niskiej linii falistej, plastycznych wałków, czy też różnych odcisków stemplem (tabl. 7–8; 14:6; 17:1–3; 19:4). Linie faliste były prawie zawsze niskie,

³⁶ Por. opracowanie wyników tych badań, w niniejszej publikacji.

³⁷ Grążawski 2009: ryc. 23; 2013: ryc. 32.

³⁸ Engel, Okulicz-Kozaryn i Sobczak 2009: 529, tabl. 7:2.

³⁹ Chudziak 1991: 75–83; Grążawski 2002: 47–48; Chudziakowa (red.) 1994: ryc. 101, 166, 196; Haftka 1988: 188.

⁴⁰ Wadył 2013a: ryc. 8:a.

⁴¹ Wadył 2013b: ryc. 6:b.

⁴² Wadył 2013b: ryc. 18:d.

⁴³ Grążawski 1993: ryc. 8:9.

wielokrotne, o łagodnych, niskich wierzchołkach (tabl. 7:2, 11:6–8; 12:4; 13:2–3, 5–8; 14:1–2; 18:2; 19:3). Współwystępowały one z wąskimi żłobkami (tabl. 7:5; 11:6; 15:1, 4) lub też z szerokimi i głębokimi bruzdami (tabl. 7:2; 10:5; 11:8; 12:6; 13:14; 16:5; 17:14–15; 20:12). Szeroko ryta, schematyczna, niska linia falista występowała rzadko (tabl. 9:5). Wystające wałeczki były wąskie, szerokości do ok. 0,5 cm i formowane z gliny ścianki, a nie naklejane dodatkowo (tabl. 7:4; 14:6; 21:2). Stosowane odciski wykonane stemplem miały różne kształty nawet na jednym naczyniu i umiejscawiane były często na uwypukleniach wałków. Są to podłużne, ukośne lub małe kwadratowe, bądź owalne wgłębienia z dodatkowymi przegłębieniami wewnątrz (tabl. 7:1, 3–4; 8:1–2; 9:6; 10:2, 4; 11:5; 12:1; 13:6; 14:6; 15:3; 17:1–3, 11, 13; 20:11, 15; 22:2, 5, 7–10). Spotykane są one na naczyniach cienkościennych, delikatnych, z bogatym profilowaniem wylewu. Często spotykany jest też ornament łączący poziome linie żłobione, linię falistą i odciski stemplem (tabl. 13:6; 15:3, 10; 17:3; 20:13; 22:13). Jest więc to ornamentyka dość bogata, a jednocześnie jednorodna. Wyjątek stanowią fragmenty wyżej omówionej ceramiki z wzorami rytymi grzebykiem w postaci pasm krzyżujących się, zdefiniowanej jako typ Menkendorf-Szczecin. Chronologicznie najmłodsze w zespole ceramicznym z Zajączków, st. 1 dzbany z szerokim wylewem typu 11 miały – oprócz drobnych żłobień – schematyczny wzór niskiej linii zygzakowatej (tabl. 23:17).

Częściowo analogiczne do motywów występujących na ceramice z Zajączków, st. 1 są motywy ornamentacyjne znane z zespołu osadniczego z Węgrów, st. 1, gm. Sztum, pow. sztumski oraz Rejsyt, st. 1, gm. Rychliki, pow. elbląski. Głównie są to niskie, wielokrotne linie faliste i drobne odciski stemplem, ukośne nacięcia⁴⁴.

Dna

Na 111 znalezionych den, 70 den było wklęsłych lub lekko wklęsłych. Na połowie z nich zaobserwowano zastosowanie podsypek, przeważnie z drobnych i bardzo drobnych ziaren, a także obecność pierścienia dookólnego (tabl. 8:6–8; 9:12; 13:15; 14:8–9; 15:6–8; 17:16, 18; 18:12; 21:10; 22:20–21). Miał on niekiedy nierówną szerokość, był zawsze spłaszczony, wąski, szerokości ok. 0,5 do 1 cm. Nieliczne masywne dna, bardzo lekko wklęsłe, prawie płaskie, których środkowe części nie zachowały się, nie miały wałka (tabl. 8:5; 10:8; 14:7; 17:17). Było gładkie, równe, o powierzchni ze śladami zatartego popiołu na powierzchni zewnętrznej. Drobne zadrapania na brzegach mogą świadczyć o podważaniu przy zdejmowaniu z podkładki (tabl. 8:5). Jedynie na czterech dnach lekko wklęsłych widoczny jest odcisk osi w postaci nakłucia

i okrągłego płytkiego wgłębienia o średnicy ok. 1,5 do 2 cm lub plastycznych wypukłych niewielkich pierścieni w środkowej części dna (tabl. 10:7, 9; 12:10; 16:7).

Chronologia ceramiki

Charakter naczyń znalezionych w nawarstwieniach grodziska, biorąc pod uwagę wystąpienie fragmentów ceramiki typu Menkendorf-Szczecin nakazuje datować zespół ceramiki wczesnośredniowiecznej na XI i XII wiek.

Zabytki wydzielone Przedmioty z gliny

Przędlik dwustożkowy zachowany w połowie (tabl. 24:1) odkryto w jednostce stratygraficznej 27, w wykopie 2, wśród ceramiki o silnie profilowanych wylewach i brzuścach bogato zdobionych odciskami stempli, nacięciami i linią falistą, w kompozycji ze żłobieniami dookólnymi i wałkami. Jest to warstwa wczesnośredniowieczna, będąca poziomem niwelacyjnym, powstałym w trakcie przebudowywania tego obszaru w czasie jego zamieszkiwania. Średnica przędlika wynosi 3 cm, a średnica otworu 1 cm; wysokość wynosi 2 cm. Waga zachowanej połowy przędlika wynosi 8,38 g. Powierzchnia przedmiotu jest gładka, równa, starannie wygładzona, krawędzie wąskie i regularne. Jest to dwustożkowy przędlik, ostro profilowany z niewielkimi zakłębieniami wokół otworu. Przędlik został wykonany z gliny z bardzo drobną i bardzo małą ilością ziaren domieszki. Mocno wygładzona powierzchnia ma barwę czerwono-czarną (2,5YR 2,5/1). Na ścianie otworu wewnętrznego widoczne są ślady odcisków w postaci delikatnych i drobnych rys pionowych i poziomych po włożeniu do wewnątrz zapewne kościanej rurce przed wypałem dla zachowania pustej przestrzeni wewnątrz przędlika.

Analogiczne formy przędlików licznie znajduwane są we wczesnośredniowiecznych punktach osadniczych, między innymi na północno-wschodnim Mazowszu we wczesnośredniowiecznym zespole osadniczym w Święcku⁴⁵. Formę dwustożkową i analogiczne cechy metryczne mają także przędliki ze stanowiska Szwajcarii, gm. Suwałki, pow. suwałski⁴⁶. Analogiczne przędliki znane są także z Ziemi Chełmińskiej, np. z Napola, st. 6, gm. Kowalewo Pomorskie, pow. golubsko-dobrzyński⁴⁷, z Pomorza Gdańskiego, np. z grodziska w Sopocie⁴⁸, czy z Wielkopolski, np. z Bruszcza, gm. Śmigiel, pow. kościański⁴⁹, czy Markowic, st. 26, gm. Kleszczewo,

⁴⁵ D. Jaskanis 2008: tabl. 6:11, 12:14.

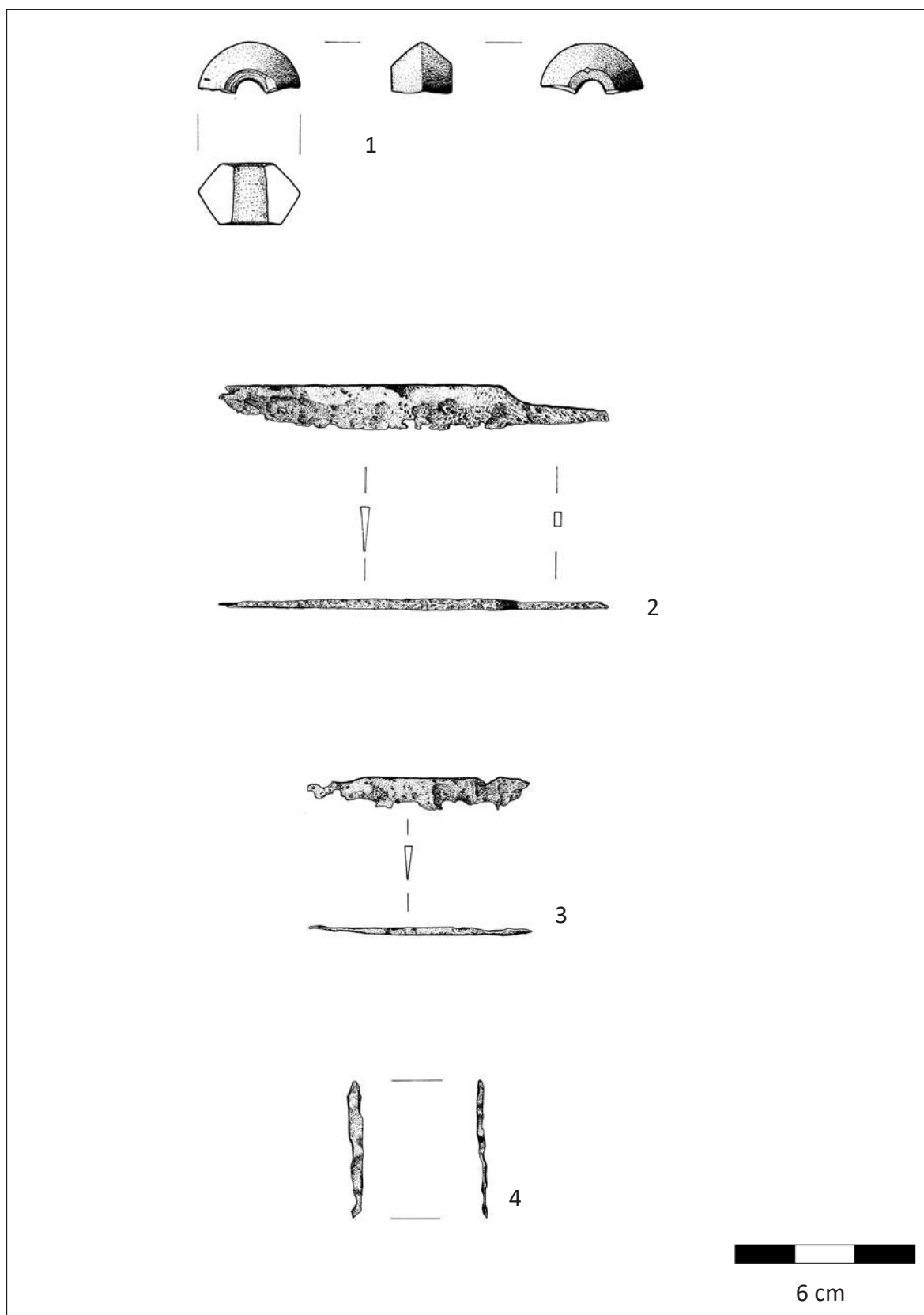
⁴⁶ J. Jaskanis 2013: 215.

⁴⁷ Bojarski 2012b: ryc. 90:t, 94:l, 104:e, n, 122.

⁴⁸ Szymańska-Bukowska 2010: ryc. 23.

⁴⁹ Kobusiewicz (red.) 2008: 235.

⁴⁴ Haftka i Wadył 2015: ryc. 84; Wadył 2013a: ryc. 8.

Tablica 24. Zajączki, st. 1. Zabytki wydzielone (rys. D. Wach)

pow. poznański⁵⁰. Prześlik gliniany dwustożkowy z zakłębieniami wokół otworu wewnętrznego jest częstym znaleziskiem na stanowiskach osadniczych wczesnego średniowiecza⁵¹.

Przedmioty z kamienia

W czasie badań wykopaliskowych w 1998 r. znaleziono całkowicie zachowany, owalnego kształtu gładzik kamienny, wypłaszczony z jednej strony, o obłych brzegach i powierzchni gładkiej matowej. Wymiary gładzika wynoszą 5,5 x 7 x 3 cm. Znaleziono także fragment przedmiotu z kamienia ze śladami obróbki, z zachowaną jedną płaszczyzną wypolerowaną. Wymiary przedmiotu wynoszą 3 x 5 x 2,5 cm. Na terenie osady przyrodowej znaleziono fragment (długości ok. 8 cm) kamiennej siekierki z zachowaną częściowo jedną gładką ścianką boczną oraz wyciętym u nasady narzędzia okrągłym otworem o średnicy ok. 1,7 cm.

Przedmioty z żelaza

Noże

W jednostce stratygraficznej 3 znaleziono fragment mocno skorodowanego małego nożyka wykonanego z żelaza (tabl. 24:3). Przedmiot, w przekroju trójkątny, o grubości grzbietu wynoszącej 0,2 cm, jest zachowany na długości 7,4 cm i ma ok. 1 cm szerokości. Zniszczony i mocno skorodowany przedmiot ma uszkodzoną część ostrza oraz brak wyraźnych zakończeń. Kształt nie jest wyraźny. W jednostce stratygraficznej 4 odkryto dość dobrze zachowany, choć także częściowo skorodowany, średniej wielkości nożyk (tabl. 24:2) z zachowanym wąskim trzpieniem o długości 3 cm, o przekroju prostokątnym. Ostrze noża, bez czubka, zachowane jest na długości ok. 9,7 cm, a grubość grzbietu wynosi 0,3 cm. Trzonek oddzielony jest od główki nożyka łagodnym, ukośnym przejściem, a nie wyraźnym uskokiem. Jest to dość typowa forma noża z okresu wczesnośredniowiecznego, jakich wiele na stanowiskach osadniczych, szeroko użytkowana i datowana na okres między XI a XIII wiekiem⁵². Noże były ważnym narzędziem w gospodarstwie, pomocnym w wielu działaniach. Trzpień noża oprawiany był w rękojeść z różnego surowca. Najczęściej znane są oprawki rogowy, kościane lub drewniane wielkościami odpowiednie dla dłoni użytkownika.

Inne przedmioty

W jednostce stratygraficznej 162 znaleziono skorodowany, bliżej nieokreślony fragment przedmiotu z żelaza (tabl. 24:4) długości 4,5 cm, o przekroju pro-

stokątnym i o wymiarach 0,2–0,4 cm. Zachowany trzonek, bez wyraźnych zakończeń, jest dość nierówny i spłaszczony.

KOŚCI ZWIERZĘCE

ANNA GRĘZAK

Podczas badań przeprowadzonych w trakcie dwóch kampanii wykopaliskowych (1998 i 2015 r.) pozyskano łącznie 989 fragmentów kostnych z nawarstwień akumulowanych we wczesnej epoce żelaza (12 fragmentów) i we wczesnym średniowieczu (977 fragmentów) (tabl. 4). Pod względem gatunkowym i anatomicznym zidentyfikowano 948 fragmentów, co stanowiło 95,85% całego zbioru. Wśród oznaczonych szczątków zwierzęcych dominowały pozostałości ssaków, nieliczne (1,05%), należały do ptaków, wyłącznie kury domowej. W grupie szczątków ssaków znalazła się jedna kość ludzka, pozostałe zaś reprezentowały głównie gatunki zwierząt udomowionych (93,93%), w mniejszym stopniu zwierzęta dzikie (0,91%). Tak liczebność, jak i reprezentacja zwierząt łownych była bardzo skromna, znaleziono kości dwóch gatunków: jelenia i sarny. Opisywany zbiór stanowiły w większości resztki po spożytym mięsie, na co wskazuje stan zachowania materiałów oraz ślady występujące na powierzchniach kości związane z obróbką tuszy i przygotowaniem mięsa do konsumpcji. Odmienny charakter miała kość ludzka (przypadkowa domieszka wśród pozostałości pokonsumpcyjnych) oraz dwa

Tabela 4. Szczątki kostne z grodziska w Zajączkach, st. 1 (oprac. A. Gręzak)

Identyfikacja zoologiczna	Wczesna epoka żelaza	Wczesne średniowiecze
Człowiek <i>Homo sapiens</i>	-	1
Kura domowa <i>Gallus gallus f. domestica</i>	-	10
Bydło <i>Bos primigenius f. taurus</i>	7	401
Owca/koza <i>Ovis ammon f. aries/ Capra aegagrus f. hircus</i>	1	128
Świnia <i>Sus scrofa f. domestica</i>	3	369
Koń <i>Equus ferus f. caballus</i>	-	19
Ssaki udomowione	11	917
Jeleń <i>Cervus elaphus</i>	-	7
Sarna <i>Capreolus capreolus</i>	-	2
Ssaki dzikie	-	9
Nie rozpoznane	1	40
Suma	12	977

⁵⁰ Pawlak i Pawlak 2008: fot. 29:a, c.

⁵¹ Pawlata 1993: tabl. 4:4.

⁵² Kobylińska 1999: tabl. 11:22; Dębowska 2001: tabl. 4:2; D. Jaskanis 2008: tabl. 150:244; 153:13; 160:10; 164:7; Fonferek, Marcinkowski i Sieńkowska 2012: fot. 103.

fragmenty rzutka poroża sarny, stanowiące zapewne potencjalny, aczkolwiek niewykorzystany, surowiec produkcyjny.

Ze względu na niewielką liczebność zbioru szczątków kostnych z fazy użytkowania grodu we wczesnej epoce żelaza, możliwe jest wnioskowanie jedynie na temat konsumpcji i hodowli w fazie wczesnośredniowiecznej. Wśród resztek kostnych zwierząt udomowionych odnotowano dla tego okresu obecność jedynie czterech najpopularniejszych gatunków konsumpcyjnych: bydła, świni oraz owcy i kozy. Szczątki bydła i świni wystąpiły w podobnych odsetkach (odpowiednio 43,73% i 40,24), znacznie mniej było pozostałości kostnych małych przeżuwaczy (13,96%).

Odsetek kości bydła należących do osobników zabitych w młodym wieku wynosił 6,8%. W przypadku kilku fragmentów kości wiadomo, że pochodziły one od osobników zabitych w wieku między 1 a 3 rokiem życia. Wyższy odsetek kości zwierząt młodych, równy 19,23%, odnotowano dla owcy i kozy, a nad wyraz wysoki wyższy dla świni; co najmniej 77,00% szczątków pochodziło od zwierząt, które nie przekroczyły 42 miesiąca życia. W kilku przypadkach możliwe było bardziej precyzyjne oznaczenie wieku uboju tych zwierząt. Jeden osobnik został zabity przed ukończeniem 6 miesięcy, dwa w wieku około 8–12 miesięcy, jeden samiec około 12–16 miesięcy, a jedna samica około 17–22 miesięcy życia.

Dane dotyczące płci zwierząt są nieliczne, ale odnoszą się do kości czterech gatunków ssaków. Na podstawie kilku kości szczękowych z kłami i fragmentów zuchw świni wiadomo, że należały one do pięciu samców i ośmiu samic. Jeden fragment mózdzienia kozy należał do samicy. Płeć określono także w przypadku jelenia i sarny, należały do samców.

Zmierzono kilkadziesiąt różnych elementów anatomicznych bydła, świni oraz małych przeżuwaczy, ale tylko trzy pomiary dały możliwość ustalenia wysokości zwierząt w kłębie. Na podstawie długości bocznej kości skokowej ustalono wysokość bydła. Osobnik, do którego należała ta kość mierzył około 97 cm, czyli był zwierzęciem bardzo niskim, o drobnej budowie ciała. Szacunkowa wysokość w kłębie świni obliczona na bazie długości kości śródrcza IV wynosiła około 77 cm, co plasuje osobnika w klasie zwierząt wysokich. Ten sam parametr w przypadku kozy ustalony z wykorzystaniem długości kości śródstopia wynosił nieco około 60 cm, a zatem był typowy dla zwierząt niskich.

Na powierzchniach kości znalezionych w obrębie grodziska zaobserwowano różnorodne ślady związane głównie z obróbką konsumpcyjną i rzemieślniczą.

W badanym zbiorze najwięcej odnotowano kości ze śladami obróbki rzeźnej i kulinarnej. Były to głównie ślady porcjowania tuszy i rąbania kości obłożonych mięsem na mniejsze fragmenty. Kości długie rąbano głównie w poprzek trzonów, najczęściej w standardowych rejonach kości, w połowie trzonu, pod nasadą

bliższą i nad nasadą dalszą. Rąbanie dotyczyło także żeber, łopatek, miednic, kręgów, a sporadycznie również zuchw. Obróbkę tego typu odnotowano wyłącznie na kościach zwierząt hodowlanych. Zwraca uwagę, że wśród opisywanych szczątków odnotowano bardzo małą liczbę śladów wskazujących na obróbkę termiczną, która mogła być związana z pieczeniem mięsa z kością. Kilka szczątków nosiło ślady intensywnego przepalenia (na biało), o nieznannej genezie.

Rzadziej występowały ślady obróbki rzemieślniczej, do których można zaliczyć ślady cięcia i strugania poroży jelenia. Surowiec ten był cięty na mniejsze fragmenty, stanowiące najprawdopodobniej półprodukty do wyrobu różnych przedmiotów. Znaleziono jedynie odpady poprodukcyjne lub fragmenty niewykorzystanego surowca.

Ludność zamieszkująca grodzisko w Zajączkach w zakresie zajęć związanych z gospodarowaniem zwierzętami zajmowała się przede wszystkim hodowlą zwierząt udomowionych. Uzupełnieniem korzyści wynikających z hodowli było sporadyczne odławianie zwierząt z rodziny *Cervidae*.

Analiza składu gatunkowego wskazuje, na przewagę w badanym zbiorze szczątków bydła i świni, co wskazuje na wołowinę i wieprzowinę jako dominujące składniki dań mięsnych. Wysoki odsetek kości świni jest zgodny z generalnych tendencji jakimi charakteryzowała się dieta mięsna mieszkańców wielu grodzisk z terenu ziem polskich w okresie wczesnego średniowiecza.

SZCZĄTKI ROŚLINNE

MARIA LITYŃSKA-ZAJĄC I MAGDALENA MOSKAL-DEL HOYO

Z przeszlamowanych 34 prób przeznaczonych do analiz archeobotanicznych pobranych ze stanowiska 1 w Zajączkach, w 25 zachowały się szczątki roślinne⁵³. Oznaczono ponadto liczne sklerocja grzyba czarniaka właściwego *Cenococcum geophilinum*. W badanym materiale zachowały się niespalone diaspory, będące zapewne zanieczyszczeniem dzisiejszym (tab. 5).

W nawarstwieniach datowanych na wczesną epokę żelaza wśród zbóż dominowały resztki jęczmienia zwyczajnego *Hordeum vulgare*. Znaczący był także udział ziarniaków pszenicy zwyczajnej *Triticum aestivum* i ziarniaków oraz części oplewienia pszenicy orkisz *T. spelta*. Do poziomu gatunku oznaczono jeszcze proso zwyczajne *Panicum miliaceum*, żyto zwyczajne *Secale cereale* i pszenice oplewione samopszę *T. monococcum* oraz płaskurkę *T. dicoccon*. Spory procent przypadła na okazy nieoznaczone opisane jako *Cerealia* indet. Na podstawie owoców i nasion roślin zielnych spontanicznie rozwijających się w otoczeniu siedzib ludzkich oznaczono dziewięć

⁵³ Opis metody: Lityńska-Zajęc i Moskal-del Hoyo 2016.

Tabela 5. Spalone i niespalone szczątki roślinne ze stanowiska z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Zajączkach, st. 1. Objasnienia: typ szczątki: z - ziarniak, p - plewa, wkł - widełki kłosa, o - owoc, n - nasiono, d - drewno, ko - kora, ty - tyko, sc - sklerocja, ? - nieokreślony (oprac. M. Lityńska-Zając i M. Moskal-del Hoyo)

Nazwa taksonu	Chronologia Numer jednostki stratygraficznej	Wczesna epoka żelaza													Wczesne średniowiecze										Suma
		136	139	143	1467	190	123	138	149	156 (157)	23	35	39	4	54	68	69	81							
		Typ szczątki																							
Szczątki spalone																									
<i>Hordeum vulgare</i>	z	1668		5	13	3	3	11	3	99	6	3	25			1		1837							
<i>Panicum miliaceum</i>	z					2											1	3							
<i>Secale cereale</i>	z		1	4				17					9	14		1		46							
<i>Triticum aestivum</i>	z	800						6					85	122				1013							
<i>Triticum dicoccon</i>	p									1								1							
<i>Triticum dicoccon</i> wkł	wkł												2					2							
<i>Triticum dicoccon</i>	z	1		1		3				1			3		4			13							
<i>Triticum dicoccon</i> vel <i>T. spelta</i>	p												2					2							
<i>Triticum monococcum</i>	z				5													5							
<i>Triticum spelta</i>	p	29		1	3					1						3		37							
<i>Triticum spelta</i> wkł	wkł	8			7					3								18							
<i>Triticum spelta</i>	z	200		6	10			55		2						7		280							
<i>Cerealia</i> indet.	z	2,5 cm ³	14	31 cm ³	461	42		2468, 24 cm ³		13 cm ³	159		1000	600	28	4	1	4862, 70,5 cm ³							
<i>Chelidonium majus</i>	n													1				1							
<i>Chenopodium album</i>	n	2																2							
<i>Echinochloa crus-galli</i>	z	1								1								2							
<i>Fallopia convolvulus</i>	o	1								1								2							
<i>Melandrium album</i>	n															1		1							
<i>Polygonum mite</i>	o	14		1														15							
<i>Rumex acetosa</i>	o									1								1							
<i>Setaria pumila</i>	z	1																1							
<i>Bromus</i> sp.	z	1																1							
<i>Polygonum</i> sp.	o		1															1							
<i>Trifolium</i> sp.	n													1				1							
<i>Fabaceae</i> indet.	n				1			1										2							
<i>Poaceae</i> indet.	z	1																1							
<i>Carpinus betulus</i>	d			4		2								1		6		14							
<i>Carpinus betulus</i>	o					1		1									1	3							
<i>Corylus avellana</i>	d	1		3		2												6							
<i>Fraxinus excelsior</i>	d			2											3			5							

Tabela 5. Ciąg dalszy

Nazwa taksonu	Chronologia Numer jednostki stratygraficznej	Wczesna epoka żelaza						Wczesne średniowiecze										Suma	
		136	139	143	167	190	123	138	149	156 (157)	23	35	39	4	54	68	69		81
Typ szczątki																			
<i>Pinus sylvestris</i>	d		18	2	4				2										26
<i>Rubus idaeus</i>	n																		1
<i>Acer</i> sp.	d		1	1						7	3	4		1	2			7	26
<i>Alnus</i> sp.	d				1									2				2	5
<i>Betula</i> sp.	d	6	2	13	8				1	6	2	4	22		7			8	110
<i>Betula</i> sp.	ko								1										1
<i>Populus</i> sp. vel <i>Salix</i> sp.	d	11													2				13
<i>Prunus</i> sp.	d								1										1
<i>Quercus</i> sp.	d	22	7	10	21	35	40	3	7	9	33	31	8	27	22			22	347
<i>Tilia</i> sp.	d			1					3		1				5				10
<i>Tilia</i> sp.	ły	3							6						2				11
liściste	d			4	1	1			2	2	1			1	1			1	14
nieoznaczony	?				30		99	2					1						132
nieoznaczony	d	1	2	4		1			2					1					11
nieoznaczony	ko							2					2					3	7
Suma		2771, 2,5 cm ³	46	62, 31 cm ³	565	92	2698, 24 cm ³	37	137, 13 cm ³	179	1164	780	66	44	43	94	49		8893, 70,5 cm ³
<i>Genococcum geophilinum</i>	sc		20	50		50		1	4	8		40			30	320	4		527
Szczątki niespalone																			
<i>Chelidonium majus</i>	n					9									10				19
<i>Chenopodium album</i>	n				1														1
<i>Chenopodium</i> sp.	n												1						1
<i>Papaver</i> sp.	n																1		1
<i>Rubus</i> sp.	n					1													1
Fabaceae indet.	n				1														1
<i>Betula pendula</i>	o	1								1									2
<i>Carpinus betulus</i>	o									3									3
<i>Tilia cordata</i>	o												1						1
Suma		1	1			11				3	1		2		10			1	30

taksonów, w tym pięć do poziomu gatunku (komosa biała *Chenopodium album*, chwastnica jednostronna *Echinochloa crus-galli*, rdestówka powojowata *Fallopia convolvulus*, rdest łagodny *Polygonum mite* i włośnica sina *Setaria pumila*), dwa do poziomu rodzaju (stokłosa *Bromus* sp. i rdest *Polygonum* sp.) oraz dwa do poziomu rodziny (bobowate Fabaceae indet. i wiechlinowate Poaceae indet.). Resztki drzew i krzewów zachowały się w postaci węgla drzewnego, kory (brzoza), łyka (lipa) i owoców (grab zwyczajny). Na podstawie spalonego drewna oznaczono 11 taksonów drzew lub krzewów, w tym cztery do poziomu gatunku (grab zwyczajny *Carpinus betulus*, leszczyna pospolita *Corylus avellana*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* i sosna zwyczajna *Pinus sylvestris*), pięć do poziomu rodzaju (klon *Acer* sp., olsza *Alnus* sp., brzoza *Betula* sp., dąb *Quercus* sp. i lipa *Tilia* sp.). Kilka fragmentów należało do drzew lub krzewów liściastych, inne pozostały nieoznaczone.

Sporo pozostałości roślinnych odnotowano także w nawarstwieniach z okresu wczesnego średniowiecza. Wśród zbóż wyróżniono sześć gatunków, jęczmień zwyczajny *Hordeum vulgare*, proso zwyczajne *Panicum miliaceum*, żyto zwyczajne *Secale cereale*, pszenice: zwyczajną, orkisz i płaskurkę (*T. aestivum*, *T. spelta* *T. dicoccon*). Dwie plewy opisano jako reprezentujące jeden z dwóch (lub oba) gatunki pszenic oplewionych płaskurkę lub orkisz *Triticum dicoccon* vel *T. spelta*. Na podstawie spalonych diaspory oznaczono siedem taksonów roślin zielnych dzikich, w tym pięć do poziomu gatunku (glistnik jaskółcze ziele *Chelidonium majus*, chwastnica jednostronna, rdestówka powojowata, bniec biały *Melandrium album* i rdest zwyczajny *Rumex acetosa*) oraz po jednym do poziomu rodzaju (koniczyna *Trifolium* sp.) i rodziny (bobowate). Węgłe drzewne reprezentowały dziewięć taksonów, w tym trzy oznaczone do poziomu gatunku (grab zwyczajny *Carpinus betulus*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* i sosna zwyczajna *Pinus sylvestris*) oraz sześć do poziomu rodzaju (klon *Acer* sp., olsza *Alnus* sp., brzoza *Betula* sp., śliwa *Prunus* sp., dąb *Quercus* sp. i lipa *Tilia* sp.). Pojedyncze nasiono należało do maliny właściwej *Rubus idaeus*. Dwa owoce to pozostałości graba zwyczajnego.

DENDROLOGIA

TOMASZ STĘPNIK

Wyniki badań dendrologicznych próbek spalonych konstrukcji z grodziska w Zajączkach, st. 1. Wykazały, że we wszystkich fazach wczesnośredniowiecznych do budowy wału obronnego grodu wykorzystywano wyłącznie drewno dębowe⁵⁴.

⁵⁴ Szczegółowe wyniki badań: Stępnik 2016.

CHRONOLOGIA STANOWISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA

Badania wykopaliskowe grodziska w Zajączkach, st. 1 wykazały jednoznacznie obecność śladów dwóch głównych faz osadniczych. Faza starożytna, wiążąca się z osadnictwem kultury kurhanów zachodnio-bałtyjskich, na podstawie analogii do ceramicznych znalezisk z terenu grodziska, może być wiązana z II fazą rozwojową tej kultury, datowana na okres lateński A–B, czyli w datach kalendarzowych na V–IV w. p.n.e. Wyniki datowania absolutnego metodą radiowęglową potwierdzają takie datowanie. Dla zwęglonych bierwion wału z wczesnej epoki żelaza uzyskano mianowicie datowanie radiowęglowe 2245±30 BP, co po kalibracji wskazuje z prawdopodobieństwem 95,4% na przedział lat 393–206 BC⁵⁵. Najbardziej prawdopodobne w świetle zarówno datowania na podstawie analogii ceramicznych, jak i wyników datowania absolutnego, wydaje się być istnienie grodu starożytnego w Zajączkach, st. 1 w IV w. p.n.e.

Nie jest łatwo ustalić ramy chronologiczne funkcjonowania grodu w fazie wczesnośredniowiecznej. Tradycja utożsamiania grodziska w Zajączkach, st. 1 ze znanym ze źródeł pisanych grodem *Sassenpile* sięga XIX w. Informacja na temat tego grodu pochodzi z roku 1303 z dokumentu przekazania ziem biskupstwu chełmińskiemu przez Zakon. Granica tych ziem przebiega na pewnym odcinku wzdłuż rzeki Gryźli (Gizeli) *ad vallum quod Sassenpile dicitur in vulgari*⁵⁶. Na temat utożsamienia tej nazwy z grodziskiem w Zajączkach, st. 1 wypowiedzieli się m.in. Johannes Voigt w 1832 r., Gustav Liek w 1893, czy Alfons Mańkowski w 1923 r., sugerując, że był to główny gród plemienia Sasinów⁵⁷. W tym samym duchu wypowiedzieli się również współcześni historycy, np. Jan Powierski, czy Wiesław Długokęcki⁵⁸. W świetle badań wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie grodziska w Zajączkach, st. 1 nie można wykluczyć, że rzeczywiście w cytowanym dokumencie z 1303 r. ukrywa się ono pod nazwą *Sassenpile*. Wyniki badań dowodzą także, że gród ten był kilkakrotnie palony i odbudowywany, co sugeruje jego istotne znaczenie militarne. Równocześnie jednak ani rozmiary grodziska, ani wielkość jego wałów, ani też skromny zestaw zabytków metalowych i innych przedmiotów znalezionych podczas wykopalisk, nie pozwalają potwierdzić tezy, jakoby był to gród stołeczny, czy też główny gród plemienia Sasinów.

Jeśli chodzi o ustalenie chronologii wczesnośredniowiecznej fazy grodu w Zajączkach, st. 1, to z jednej

⁵⁵ Kobylński 2016: 107

⁵⁶ Kujot 1913: 176–177.

⁵⁷ Voigt 1832: 477–478; Liek 1893: 10; Mańkowski 1923.

⁵⁸ Powierski 2004: 155; Długokęcki 2006: 16.

strony może być ona oparta na analizie porównawczej licznego pozyskanego materiału ceramicznego, który wykazuje nawiązania do ceramiki wytwarzanej na Ziemi Chełmińskiej, gdzie periodyzacja rozwoju garncarstwa wczesnośredniowiecznego została dobrze opracowana, z drugiej zaś powinna opierać się na wynikach datowania absolutnego, a mianowicie datowaniu radiowęglowym próbki zwęglonych bierwion z najstarszej fazy wczesnośredniowiecznego wału grodziska. Datowanie to dało wynik 1265 ± 30 BP, co po kalibracji wskazuje z prawdopodobieństwem 95,3% na przedział lat 666–863. Największe prawdopodobieństwo, bo aż 89,1% ma przy tym najwcześniejsza część tego przedziału, do roku 779. Problem, który pojawia się w związku z tym datowaniem polega na tym, że nie potrafimy w materiale zabytkowym z grodziska w Zajączkach, st. 1 wskazać tak wczesnej ceramiki, która mogłaby być datowana na VIII czy nawet IX wiek, za wyjątkiem ewentualnie pojedynczych fragmentów prostych esowatych naczyń przykrawędnie obtaczanych, o powierzchni kostropatej (np. tabl. 10:6). Być może zatem należy przyjąć, że początki wczesnośredniowiecznej aktywności na terenie grodziska pochodzą już z tak wczesnej fazy wczesnego średniowiecza. Główny okres aktywności wczesnośredniowiecznej datować należy jednak na okres późniejszy. Obecność naczyń typu Menkendorf-Szczecin, których popularność na innych terenach kończy się już najpóźniej w XI w., przy równoczesnym współwystępowaniu z nimi form naczyń wiązanych z okresem XII w., wskazuje, że główną fazę wczesnośredniowiecznego grodu w Zajączkach, st. 1 należy datować na XI–XII w.

DZIEJE GRODZISKA W ZAJĄCZKACH, ST. 1

DARIUSZ WACH

Wyniki badań wykopaliskowych w Zajączkach, st. 1 dowodzą, że znajdujący się tu gród funkcjonował z niemal równą intensywnością zarówno w okresie starożytnym, jak i wczesnośredniowiecznym. Zachowane nawarstwienia świadczą o tym, iż już we wczesnej epoce żelaza, zarówno w zachodniej partii, i w obszarze krawędzi wzgórza, jak też w obszarze jego wschodniej partii, było ono intensywnie użytkowane. Reliktami tej aktywności są duże, zachodzące częściowo na siebie jamy nieckowate w partii wschodniej i różnorodne objekty i warstwy (jamy z brukiem kamiennym, doły postłupowe, czy też wąskie, niskie murki kamienne) w strefie przykrawędziowej. Zachodzące na siebie w tym obszarze kolejne poziomy warstw i obiektów, świadczą o stosunkowo długim użytkowaniu tego terenu. Wejście do grodu w tej fazie musiało znajdować się w innym miejscu. Nawarstwienia te powstały jeszcze przed uformowaniem się pierwszych warstw związanych z nasypem niskiego wału starożytnego, który (w kolejnej fazie) zmienił użytkowane intensywnie,

ale – jak się wydaje – nie bronione wcześniej żadnymi umocnieniami wzgórze w gród z przestrzenią wewnętrzną ograniczoną wałem. Wał ten (o zachowanej wysokości 1 m i szerokości podstawy 4 m), sądząc po zachowanych śladach dość wąskich ale bardzo głębokich (niemal do 1 m głębokości) dołów postłupowych, umieszczonych na jego łagodnym zewnętrznym stoku, oprócz samego piaszczystego i piaszczysto-żwirowego nasypu posiadał zapewne także ścianę palisadową, która podnosiła obronność całej konstrukcji, a być może schodziła częściowo w dół stoku wzgórza.

Założenie to w pewnym momencie uległo całkowitemu zniszczeniu na skutek gwałtownego pożaru, którego śladem jest gruba warstwa popiołów, pokrywająca zarówno zbocza wału, jak również czytelna w wypełniskach dołów postłupowych. Grubość tego nawarstwienia popiołów wskazuje, że spalone konstrukcje drewniane wału musiały być masywne i zapewne również wysokie.

Po wspomnianym, dramatycznym epizodzie pożarowego zniszczenia grodu, jak się wydaje na długi czas przestał on funkcjonować.

Zalety obronności tego miejsca (podniesionej zachowanym częściowo nasypem wału starożytnego) wykorzystano ponownie dopiero w okresie wczesnego średniowiecza, kiedy to (wcześniej zapewne wycinając i przekopując korytarz w reliktach wału starożytnego) skonstruowano drewniany pomost (o szerokości co najmniej 2,5 m) prowadzący do wnętrza grodu.

Konstrukcja ta dość szybko uległa spaleni, po czym teren nad nią został częściowo zniwelowany, co połączone zostało z konstrukcją kolejnego poziomu pomostu w przejściu bramnym, jak również usypaniem pierwszego, niskiego wału wczesnośredniowiecznego. Korytarz bramny w tym czasie (jak wskazuje położenie linii dużych dołów postłupowych z obstawami kamiennymi, a także wzajemne położenie warstw nasypu wału po obu stronach tego korytarza) musiał mieć nieco inny przebieg, niż przejście bramne w fazach późniejszych (jego oś odchyłała się od osi W–E o około 30 stopni ku S). Korytarz ten był prawdopodobnie flankowany z obu stron solidną ścianą (wspomniana linia dołów postłupowych). Równocześnie z usypaniem wału, w obrębie majdanu usypywane były warstwy niwelacyjne, jak też powstawały objekty użytkowe (jamy). We wschodniej części grodu powstało też wówczas na przedpolu wału wschodniego, płytkie zagłębienie przywałowe. Różnorakie objekty (duże cylindryczne jamy i doły postłupowe u podnóża wału i w obrębie majdanu) oraz warstwy (użytkowe poziomy przepałeń i niwelacji) związane z funkcjonowaniem grodu w tej fazie, świadczą o tym, iż był on nieprzerwanie użytkowany.

W kolejnym etapie tego użytkowania duża część powierzchni końca wewnętrznego stoku i majdanu pokryta została płaszczem (brukiem) kamiennym, który z czasem został częściowo przykryty ziemią.

Kolejnym zwrotnym momentem w funkcjonowaniu grodu był pożar niszczący konstrukcję pierw-

szego wału wczesnośredniowiecznego i przejścia bramnego.

Na destrukcjach i warstwach niwelacyjnych wzniesiono nowe, wyższe i masywniejsze konstrukcje kolejnego, o wiele większego wału wczesnośredniowiecznego, który osiągnął szerokość 6 m i wysokość (dzisiaj zachowaną) 1,8 m. Zbudowano wówczas również masywne ściany drewniane samej bramy (przebieg osi korytarza bramnego uległ wówczas zmianie – poświadcza to ułożenie spalonych lecz dobrze zachowanych dolnych belek tychże ścian). Zewnętrzny stok wału wzmocniony był w dolnej partii ścianą (zapewne faszynową lub przeplataną), opartą o linię niedużych słupów. Narożniki bramy wzmocnione były, wyznaczającymi je, słupami o wiele większymi.

O naprawach i przebudowach konstrukcji grodu świadczą zsuwy warstw z wału i leżące na nich ślady kolejnych umocnień. Najdobitniejszym tego

wyrazem było położenie od strony majdanu kolejnego zwartej płaszczki (bruku) kamiennego oraz osadzenie na wewnętrznym stoku wału solidnych drewnianych, prostokątnych konstrukcji drewnianych (pomostu dookólnego lub skrzyń) ograniczonych od strony majdanu pionową ścianą z poziomo ułożonych belek).

Podobnie jak konstrukcje starożytnie i starsze konstrukcje wczesnośredniowieczne, również i te kolejne solidne konstrukcje obronne grodu w Zajączkach strawił gwałtowny pożar, którego świadectwa (w postaci grubej warstwy spalenizny oraz zsuwów warstw i kamieni z wału) wypełniły częściowo korytarz bramny, jak również pokryły obszar stoków wału i wewnątrz majdanu.

Późniejsze, nieliczne i epizodyczne ślady obecności ludzkiej w obrębie grodziska świadczą o tym, iż po wspomnianym pożarze zostało one trwale opuszczone.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Abramek B.
1995. Grodzisko średniowieczne w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia, st. 1. Wstępne podsumowanie wyników. *Sieradzki Rocznik Muzealny* 10: 103–119.
2007. Militaria z grodziska średniowiecznego w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia. *Archaeologia Historica Polona 17: Studia z dziejów wojskowości, budownictwa, kultury*, 95–111. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Achremczyk, S.
2006. Susz polityczne dzieje miasta, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 33–40. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Acsádi, G. i J. Nemeskéri
1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Andel, K.
1959. Pekáče a pece z doby hradištnej v Zemplíne. *Študijné Zvesti AÚSAV* 3: 115–129.
- Affelski, J. i Z. Dłubakowski
2011. Badania archeologiczne na wielokulturowej osadzie w Legardzie, stanowisko 1 (AZP 52–52/1), gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2005–2006, [w:] *Raport 2005–2006*, 487–495.
- Andrzejewska, A.
1997. Jeszcze o tzw. ceramice husyckiej z terenu Kujaw na przykładzie znalezisk ze Zgłowiączki, woj. wrocławskie. *Archaeologia Historica Polona* 5: 175–185.
- Ansorge, J.
2000. Mittelalterliche Kalkbrennerei in Vorpommern, [w:] U. Müller (red.), *Handwerk, Stadt, Hanse. Ergebnisse der Archäologie zum mittelalterlichen Handwerk im südlichen Ostseeraum*, 131–144. Frankfurt: Peter Lang.
- Antoniewicz J.
1949. *Rezerwat: grodzisko w Świątlinie*. Maszynopis w Archiwum Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.
1950. Z zagadnień ochrony zabytków wczesnośredniowiecznego budownictwa obronnego na Warmii i Mazurach. *Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego* 3: 51–77.
1954. Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pręgoły. *Wiadomości Archeologiczne* 20: 327–368.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Światowit* 25: 5–211.
- Antoniewicz, W. i Z. Wartołowska
1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Auch, M., M. Bogucki i M. Trzeciecki
2012. Osadnictwo średniowieczne i nowożytne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] M. Bogucki i B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008*, 1:2, 233–295. Studia nad Truso 1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Barnycz-Gupieniec, R.
1959. *Naczynia drewniane z Gdańska w XXIII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis 8. Łódź: Ossolineum.
- Baron, J. i P. Rzeźnik
1999. Wczesnośredniowieczny budynek z tzw. korytarzykiem wejściowym z osady w Obiszowie na Wzgórzach Dalkowskich. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 41: 269–280.
- Bass, W.M.
1995. *Human osteology: a laboratory and field manual*. Springfield: Missouri Archeological Society.
- Behla, A.
1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin: A. Asher.
- Beranová, M.
1979. Diskuse o tzv. pražnicích. *Archeologické rozhledy* 31 (1): 101–104.
- Bezenberger, A.
1900. Hügelgrab bei Gr. Hanswalde, Kr. Mohrungen. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia* 21: 88–90.
- Bieńkowska, K.
2005. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Surażu, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 121–166.
- Bieńkowska, K. i N. Pachobut
2006. *Dziedzictwo archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Biermann, F. (red.)
2001. *Peningsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier and Beran.
- Biermann, F., C. Herrmann i A. Koperkiewicz
2016. Alt Wartenburg / Barczewko na Warmii. Początki miasta średniowiecznego i jego fortyfikacje, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 49–70. Archaeologica Hereditas 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Błędowski, P., W. Chudziak i M. Weinkauf
2007. Wczesnośredniowieczna osada podgrodzowa i cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania w latach 2004–2005), [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza*, 249–261. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Błoński, M.
2000. Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu. *Archaeologia Polonica* 45: 53–91.

- Boetticher, A.
1898. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. T. 3: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Oberlandes*. Königsberg: Kommissionsverlag von Bernh. Teichert.
- Boguwolski, R.
1976. Plemięta, gm. Gruta. *Informator Archeologiczny 1975*: 256–257.
- Bojanowski, M.J., U. Czarniecka, A. Gąsiński, P. Jokubauskas, U. Kobylińska, Z. Kobyliński i Ł. Kruszewski
2016. Petrografia ceramiki pradziejowej i średniowiecznej z grodzisk zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 113–171. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Bojanowski, M.J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Wyniki badań petrograficznych ceramiki z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 423–456. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Bojarski, J.
1997. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szynwałdzie, woj. toruńskie (badania w 1995 roku), [w:] W. Chudziak (red.) *Wczesnośredniowieczny szlak łódowy z Kujaw do Prus (XI wiek): studia i materiały*, 163–186. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
1998. Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Iławskim w latach 1995–1997, [w:] M. Dworaczyk et al. (red.), *XII Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 23.–24. października 1997 r.: materiały*, 199–210. *Acta Archaeologica Pomoranica 1*.
2007. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z Napola, jako podstawa rekonstrukcji kontaktów kulturowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej. *Archaeologia Historica Polona 17*: 397–421.
2012a. Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napola na ziemi chełmińskiej. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia 32*: 291–364.
2012b. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bokiniec, A.Z.
2006. Przyczynek do znajomości materiałów z przełomu epok kamienia i brązu w obwodzie kalinińskim na podstawie badań W.I. Timofiejewa, [w:] A.Z. Bokiniec i J. Sobieraj (red.), *Pruthenia Antiqua: studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich*, t. 2: 185–195. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Born, E.
1984. *Die Kunst zu Drechseln*. München: Callwey.
- Brachmann, H.
1964. Slawische Pokale aus dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg 1964*: 265–272.
- Brzeziński, W.
1991. Badania osady i grodziska w Rostku gm. Gołdap, pow. suwalski w latach 1984–1986. *Rocznik Białostocki 17*: 372–377.
- Brzeziński, W. (red.)
2007. *Skarby wieków średnich. Katalog wystawy*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Brzostowicz, M.
1993. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Spławiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991–1992. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 2*: 115–132.
2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Buikstra, J.E. i D.H. Ubelaker (red.)
1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey, Research Series 44.
- Buko, A.
1990a. Wykorzystanie zjawisk erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne 42*: 349–359.
1990b. *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław: Ossolineum.
- Cappers, R.T.J., R.M. Bekker i J.E.A. Jans
2006. *Digitale zadenatlas van Nederland*. Groningen: Barhuis Publishing & Groningen University Library.
- Chilmon, K.
1981. Katalog zabytków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czarnej Wielkiej, gm. Grodzisk, woj. białostockie (z badań Akademii Medycznej w Białymstoku). *Rocznik Białostocki 15*: 211–244.
- Chlebowski, B. i W. Walewski (red.)
1890. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Chłodnicki, M. i L. Krzyżaniak (red.)
1998. *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

- Chmielowska, A.
1971. *Grzebień starożytny i średniowieczny z ziem polskich*. Acta Archaeologica Lodziensia 20. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Chudziak, W.
1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.)*. Toruń: Towarzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej Civitas i Instytut Archeologii i Etnografii UMK.
1997. *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych na grodzisku nad Jeziorem Silm*. Maszynopis w Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu, teczka: Silm.
- Chudziak, W. i J. Bojarski
1996. *Sprawozdanie z badań na stanowisku 1 w Suszu, gm. loco w 1996 r.* Toruń: Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu (maszynopis).
1997a. *Opracowanie wyników badań grodziska wczesnośredniowiecznego w Łaniochu, gm. Iława, woj. olsztyńskie (stanowisko 9)*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
1997b. *Opracowanie wyników badań na stanowisku 1 w Wieprzu, gm. Iława, woj. olsztyńskie*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Chudziak, W., R. Kaźmierczak i J. Niegowski
2011. *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006–2009)*. Toruń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i Fundacja Amicus Universitatis Nicolai Copernici.
- Chudziakowa, J.
1974. *Kultura lużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Archeologiczne 5. Poznań: PWN.
- Chudziakowa, J. (red.)
1994. *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Cnotliwy, E.
1973. *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*. Wrocław: Ossolineum.
1999. *Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszowicy na Kujawach*. *Studia Archeologiczne* 31: 153–241.
2013. *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso* 2, 13–181. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Cnotliwy, E., L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.)
1983. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław: Ossolineum.
- Conwentz, H.
1892. *Pfahlbau und Burgwall von Kl.-Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg in Westpreussen*. *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde* 3: 81–82.
1905. *Das Westpreussische Provinzial-Museum 1880–1905. Nebst bildlichen Darstellungen aus Westpreußens. Natur und vorgeschichtlicher Kunst*. Danzig: Provinzial-Museum.
- Corpus
1973. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 1. Bezirke Rostock (Westteil), Schwerin und Magdeburg. Berlin: Akademie Verlag.
1979. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 2. Bezirke Rostock (Ostteil), Neubrandenburg. Berlin: Akademie Verlag.
- Cramer, H.
1885. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 1*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 15.
1886. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 2*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 16.
- Crome H.
1937. *Karte und Verzeichnis der vor und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen*. *Altpreußen. Vierteljahrsschrift für Vor und Frühgeschichte* 2: 97–125.
1938. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. T. 1. Nebst alphabetischem Verzeichnis der Wehranlagen mit Angabe des Schrifttums*. *Prussia* 32: 173–209, 297–324.
1940. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens (Schluß)*. *Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Czebreszuk, J.
1996. *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 7. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu i Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.
2000. *Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej*, [w:] A. Koško (red.), *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr.*, 423–454. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. T. 3, Część 4. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dąbrowska, M.
1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Dąbrowski, J.
1999. *Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z terenu Polski*, [w:] *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej* 3: 227–254. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Demińska, M.
1963. *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.

- Dębowska, B.
2001. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cerkwini. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 3: 7–39.
- Długokęcki, W.
2006. Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku. *Pruthenia* 2: 9–54.
- Driesch, von den A.
1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Harvard: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Dudak, W. i P. Owczarek
2014. Osada wielokulturowa w Orenicach koło Piątku w woj. łódzkim. Materiał ruchomy. Autostrada A1, [w:] J. Maik (red.), *Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN* 16: 26–28. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Dzieduszycki, W.
1976. Wykorzystanie surowca drzewnego we wczesnośredniowiecznej Kruszwicy. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 24 (1): 35–54.
1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X wieku po połowę XIV w.* Wrocław: Ossolineum.
- Dzierżykray-Rogalski, T.
1960. Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologicznych. *Człowiek w czasie i przestrzeni* 3 (1): 49–51.
1968. Uwagi metodologiczne o badaniu szczątków kostnych z grobów ciałopalnych, [w:] K. Jażdżewski, (red.), *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, 627–635. Wrocław: Ossolineum
- Dziubek, E.
1988. Ceramika naczyniowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. Włocławskie. Informacje wstępne. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 22: 121–146.
2004. Architektoniczne elementy obiektu oraz wystrój i wyposażenie izb zamkowych, [w:] L. Kajzer (red.), *Zamek w Sadłowie na ziemi dobrzyńskiej*, 177–186. Rypin: Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej.
- Engel, M.
2002. Piec wapienniczy z osady w Konikowie (Rostku). Wyniki badań wykopaliskowych w sezonach 1999–2000, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001*, 321–331. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Engel, M., P. Iwanicki, G. Iwanowska i C. Sobczak
2013. Grodziska Jaćwieży w perspektywie badań Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 45–63, *Archaeologica Here-ditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Engel, M., J. Okulicz-Kozaryn, C. Sobczak
2009. Warowna siedziba jaćwieskiego nobila Шюрпы? Architektura obronna kompleksu osadniczego w Szurpiłach, [w:] A. Bitner-Wróblewska i W. Brzeziński (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 517–544. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Engel, M. i C. Sobczak
2016. Grodziska jaćwieskie w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych, [w:] Z. Kobylński (red.) *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 7–26. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Fedorczyk, M.
1998. Materiał ceramiczny z osady na „Ptasiej Wyspie”, st. II, gm. Mrągowo, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 139–148. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Filipowiak, W.
1962. *Wolinianie. Studium osadnicze, cz. I*. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe.
- Fonferek, J., M. Marcinkowski i U. Sieńkowska
2012. *Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Fuglewicz, B.
2013. Obraz społeczności radomskiej wczesnego średniowiecza przez pryzmat tzw. zabytków wydzielonych, [w:] A. Buko, D. Główna i M. Trzeciecki (red.), *Ziemia niczyja – ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą a Pilicą*, 77–105. Radom – korzenie miasta i regionu 4. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Gajewska, M. i J. Kruppé
1965. Badania terenowe w Solcu nad Wisłą, pow. Lipsko w 1963 roku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 13: 161–184.
1973. Rzut oka na dotychczasowe wyniki badań archeologicznych we Fromborku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21: 617–631.
- Gałązka, D.
2012a. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Ilawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2012b. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Lubawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.

- Gazda, D., J. Jezierska, J. Konik i P. Szlązak
2013. Badania archeologicznej Misji Pomeziańsko-Bałtyjskiej obiektów warownych w Starym Dzierzgoniu i Bogdanach w latach 2009–2012. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 135–180. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gąssowska E. i Ł. Okulicz
1975. Badania sondażowe osiedla obronnego w miejscowości Maradki, pow. Mrągowo. *Światowit* 34: 319–326.
- Gee, H.
1993. The distinction between postcranial bones of *Bos primigenius* Bojanus, 1827 and *Bison priscus* Bojanus, 1827 from the British Pleistocene and taxonomic status of *Bos* and *Bison*. *Journal of Quaternary Science* 8 (1): 79–92.
- Gierlach, B.
1966. Zabytki metalowe. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 1: 141–148.
1972. *Kowalstwo mazowieckie XIII–XVIII w.* Ciechanów: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Gładkowska-Rzeczycka, J.
1972. Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski. *Pomorania Antiqua* 4: 21–67.
1974. O metodach stosowanych w badaniach materiałów kostnych z ciałopalnych cmentarzysk, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 85–92. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Głosek, M.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń sieczna, drzewcowa i obuchowa, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 99–106. Warszawa: PWN.
1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Średniowieczne uzbrojenie plebejskie w świetle źródeł ikonograficznych i pisanych na ziemiach polskich. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica* 24: 237–248.
- Górska, I., L. Paderewska, J. Pyrgała i W. Szymański
1976. *Grodziska Mazowska i Podlasia*. Wrocław: Ossolineum.
- Górski K. (red.)
1949. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Grądzawski, K.
1988. Średniowieczny gródek rycerski w Bachotku na Ziemi Chełmińskiej w świetle badań archeologicznych. *Sprawozdania Archeologiczne* 11: 317–341.
1993. Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-pruskim we wczesnym średniowieczu – problem grodów w Dolinie Lutryny. *Pomorania Antiqua* 15: 29–56.
2002. *Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.)*. Włocławek: Lega.
2003. *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.
2009. *Ziemia lubawska na pograniczu słowiańsko-pruskim w VIII–XIII w. Studium nad rozwojem osadnictwa*. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
2013. Z nowszych badań nad grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 83–108. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2015. Koncepcja i wstępne wyniki badań w Kurzętniku i Bratianie. *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur* 1: 367–372.
- Gręzak, A.
2013. Aneks 1: Materiał osteologiczny z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 297–300. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gręzak, A. i B. Kurach
1996. Konsumpcja mięsa w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych na terenie obecnych ziem Polski w świetle danych archeologicznych. *Archeologia Polski* 41: 139–167.
- Gruszka, B.
2012. Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowińcu, gm. Lubsko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym, [w:] B. Gruszka (red.), *Nowiniec, stan. 2 – wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-łużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, 47–129. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Haftka, M.
1974. Wczesnośredniowieczny puchar na pustej nóżce z Elbląga na tle ważniejszych znalezisk z terenu Polski. *Pomorania Antiqua* 5: 329–342.
1988. Grodzisko w Waćmierku, gm. Tczew. *Pomorania*

Antiqua 13: 171–198.

Haftka, M. i S. Wadył

2015. *Węgry. Zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI-XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.

Halstead, P. i P. Collins

2002. Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult ovis and capra. *Journal of Archaeological Science* 29: 545–553.

Hartmann, E.

1967. *Das Kirchspiel Locken Kr. Osterode i. Ostpr.* Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 78. Marburg: J.G. Herder-Institut.

Hensel, W.

1950–1959. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1–3. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.

1987. *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej.* Warszawa: PWN.

Hensel, W. i Z. Hilczer-Kurnatowska

1972–1987. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 4–6. Wrocław: Ossolineum.

Hensel, W., Z. Hilczer-Kurnatowska i A. Łosińska

1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 7. Wrocław: Ossolineum.

Herbich, T.

2013. Wyniki badań metodą magnetyczną wybranych stanowisk archeologicznych w rejonie Iławy w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 351–359. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.

Herrmann, J.

1998. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland. Teil II – Kultplatz, Boot 4, Hof, Propstei, Mühlenberg und Rugard.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 33. Lübsdorf: Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern.

Heym, W.

1933. Siedlungsgrabungen im Kreise Rosenberg. *Heimatkalender des Kreis Rosenberg 1933*: 51–60. Marienwerder.

Hilczerówna, Z.

1956. *Ostrogi polskie z X–XIII wieku.* Poznań: PWN.

1961. *Rogownictwo gdańskie w X–XIV wieku.* Gdańsk wczesnośredniowieczny 4. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Hoffmann, M.J.

1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Okulicz-Kozaryn i W. Nowakowski (red.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, 20–38. Barbaricum 2. Warszawa: Tokawi.

1996. Wielokulturowy obiekt grobowy w Pomielinie na Pojezierzu Iławskim, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, 81–92. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

1999a. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

1999b. Najdawniejsze dzieje Iławy i okolic, [w:] *Iława*, 9–21. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2000. *Kultura i osadnictwo strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2006. Susz i okolice w starożytności i wczesnym średniowieczu, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 1032. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.

2013. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku.* Olsztyn: Pracownia Wydawnictw Naukowych.

Hoffmann, M.J. i A. Mackiewicz

2004. *Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego.* Ostróda: Muzeum w Ostródzie.

Hollack E.

1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreussischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben.* Głogów – Berlin: KommissionsVerlag von Carl Flemming.

Holub, P., D. Merta i A. Zübek

2006. Cihlářská a vápenická pec na ulici Božetěchova v Brně–Králově Poli, [w:] J. Merta i O. Merta (red.), *Archeologia technica 17. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*, 45–51. Brno: Technické muzeum v Brně.

Hołubiec, J.

1971. Historia lamp naftowych. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 16 (4): 739–766.

Horbacz, T.J., A. Mikołajczyk i L. Wojda

1980. Ceramika husycka z Włocławka. *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, seria C: Oświata i kultura, 9–25. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

Ignaczak, M.

2002. *Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw.* Materiały do syntezy pradziejów Kujaw

10. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ignaczak, M. i J. Affelski
2012. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki żelaza na stanowisku Janów Pomorski, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom 1. Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów*, 51–157. Studia nad Truso 1:1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Iwanowska, G.
2015. Grodzisko w Jeglińcu w świetle nowych badań, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*, 29–32. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Jagodziński, M.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu: katalog stanowisk*. Warszawa: Naukowa Oficyna Wydawnicza „Scientia”. Adalbertus: tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 3.
2013. Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślicinie, Kwietniewie i Weklicach, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 180–203. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jasiński T.
1981. Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego. *Zapiski Historyczne* 46 (4): 5–33 (581–609).
- Jaskanis, D.
2008. *Świętek. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Jaskanis, J.
2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno-wschodniej Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie i Muzeum Okręgowe w Suwałkach.
- Jaskulska, E.
2013. Aneks 2: Kości ludzkie z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 301–303. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jaworski, K.
1990. *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Józwiak, B.
2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 11. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Jurys, L. i T. Woźniak
2009. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Łukta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kabulski, P.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000, arkusz Susz*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kajzer, L.
1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 34 (2): 199–225.
1988. Przyczynek do znajomości tzw. ceramiki husyckiej z Kujaw. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 36 (4): 651–663.
- Kaletyn, M., T. Kaletyn i J. Lodowski
1968. *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*. Wrocław: Ossolineum.
- Kalinowski, P.
2009. *Śląskie monety Habsburgów. Katalog. Część II. Lata 1657–1705*. Kalety: Wydawnictwo Piotr Kalinowski.
- Kałagate, S.
1994. Ceramika z wieży rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. zielonogórskie, stanowisko 6, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 161–184. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Kałużna-Czaplińska, J., P. Gątarek, A. Rosiak, U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2016. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice pochodzącej z pradziejowych i średniowiecznych grodzisk z zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 173–209. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kałużna-Czaplińska, J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Boreczynie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 457–466. Archaeologica Hereditas.

- tas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kamińska, J.
1953. *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
1968. Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 15: 15–85.
- Kapusta, E.
1987. Ceramika naczyniowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki kujawskiej. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 21: 131–166.
- Karczewski, M.
1998. Ceramika kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z osady w Paprotkach Kolonii, stan. 41 w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 95–116. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2001. *Źródła archeologiczne do badań nad środowiskiem krainy wielkich jezior mazurskich w okresie wpływów rzymskich*. Olsztyn: Ośrodek badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Karczewski, M., M. Karczewska i A. Pluskowski
2015. Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Dzieje zasiedlenia przed i po podboju krzyżackim, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 175–193. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Każmierczyk, J.
1969. Budownictwo mieszkalne z drewna w VI–XIII w. na obszarze Śląska. *Archeologia Polski* 14 (2): 167–214.
- Kazimierzczak, R., W. Chudziak, B. Kowalewska i J. Niegowski
2013. *Sprawozdanie i opracowanie wyników z podwodnych badań archeologicznych o charakterze penetracyjnym w jeziorze Łodygowo (Staw Łodygowo), gm. Kisielice, pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie (Łodygowo stan. 1)*. Sprawozdanie dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Toruń: UMK.
- Każmierczyk, J., K. Macewicz i S. Wuszkan
1977. *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole: Instytut Śląski.
- Kennecke, H.
2008. *Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland*. Materialien zur Archäologie in Brandenburg 1. Rahden: Marie Leidorf Verlag.
- Kilian, L.
1955. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*. Bonn: Habelt.
- Kirpičnikov, A.N.
1974. O vremeni pojavlenija špory co zvezdočkoi na territorii drevnej Rusi. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 2 (2): 299–304.
- Kłęczar, B. i M. Rutyna
2013. Stan badań grodzisk województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur* 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 7–29. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobryń, H.
1984. *Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW-AR.
- Kobusiewicz, M. (red.)
2008. *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kobylińska, U.
1999. Średniowieczna ceramika i inne zabytki archeologiczne z wykopalisk w Iławie w 1999 roku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 1: 19–46.
2000. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko pruskie w Dobrzykach, st. XXVIII, gmina Zalewo, województwo warmińsko-mazurskie. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 2: 12–76.
2003. *Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wczesnymi dziejami północnego Podlasia (badania wykopaliskowe w Dołkach, Gneciukach i Potoce w woj. podlaskim)*. Warszawa: Fundacja „Res Publica Multiethnica” i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Wczesnośredniowieczne naczynia gliniane typu Menkendorf-Szczecin ze Starosiedla na Ziemi Lubuskiej, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*, 111–123. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Państwowe Muzeum Archeologiczne i Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
2014a. Prehistoric pottery form excavations at Starosiedle, site 3 in the years 2001–2004 / Pradziejowa ceramika zabytkowa z badań w Starosiedlu, st. 3 w latach 2001–2004, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi*

- Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 265–446. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014b. Early Medieval pottery from Starosiedle, site 3 / Ceramika wczesnośredniowieczna ze st. 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 521–568. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014c. Small finds from site 3 at Starosiedle / Zabytki wydzielone ze stanowiska 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 605–635. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Kobylińska, U. i Z. Kobyliński
1993. Struktura wielkościowa zespołów ceramiki na stanowiskach wielowarstwowych: metody analizy i możliwości poznawcze. *Archeologia Polski* 38 (2): 229–262.
2016. Wschodnia granica zasięgu występowania wczesnośredniowiecznej ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, [w:] B. Chudzińska, M. Wojenka i M. Wołoszyn (red.), *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, 233–242. Kraków – Rzeszów: Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rzeszowski.
- Kobylińska, U., Z. Kobyliński i D. Wach
2003. Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klukowiczach na Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne* 46: 189–227.
- Kobyliński, Z.
2012. Early Medieval Slavic settlement complex on the Elbe at Rosenhof, Gem. Altenzaun, Lkr. Stendal: preliminary results of the ongoing German-Polish excavation project, [w:] H. Meller (red.), *Zusammengegraben – Kooperationsprojekte in Sachsen-Anhalt*, 117–123. Archäologie in Sachsen-Anhalt. Sonderband 16.
2016. Projekt Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część I: Pomezania, Pogezania i Warmia”: realizacja w latach 2012–2016, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 93–112. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z. (red.)
2013. *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z., D. Wach i M. Rutyna
2013. Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Kamionce, st. 9, gm. Iława: wstępne wyniki badań z 2012 roku (z aneksami Anny Gręzak i Elżbiety Jaskulskiej), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 281–302. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., D. Wach, M. Rutyna, J. Wysocki i B. Kłęczar
2013. Grodziska z czasów plemiennych(?) w Gulbiu, na wyspie Bukowiec na jeziorze Jeziorak, w Urowie i Dubie w powiecie iławskim; wstępne wyniki badań, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 305–325. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., J. Nitychoruk, K. Rabięga, M. Rutyna, D. Wach, F. Welc, J. Wysocki, K. Zeman-Wiśniewska i M. Żurek
2016. Falsyfikacja domniemanych pradziejowych i średniowiecznych grodzisk w powiecie iławskim i ostródzkim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 247–293. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kochanowski, M.
1985a. Narzędzia rolnicze i gospodarskie z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 159–164. Warszawa: PWN.
- 1985b. Elementy odzieży i sprzęt gospodarstwa domowego z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 165–183. Warszawa: PWN.

- Kola, A.
1979. Słoszewy, gm. Bobrowo. *Informator Archeologiczny 1978*: 253.
1985. Żelazny osprzęt średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 62–83. Warszawa: PWN.
- Kola, A. i G. Wilke
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 107–128. Warszawa: PWN.
- Kolda, J.
1936. *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelom k anatomii člověka*. Brno: J. Kolda.
- Kołodziejewski, S.
1985. Les esperons a molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Age, [w:] A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*, 161–179. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Koperkiewicz, A. i D. Krasnodębski
2006. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Daniłowie Małym, gm. Łapy, [w:] W. Chudziak i S. Możdziej (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem – 15 lat później*, 465–485. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kostrzewska, M.
1953. Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i we wczesnym okresie żelaznym. *Przegląd Archeologiczny* 9: 214–258.
- Kostrzewski, J.
1955. *Wielkopolska w pradziejach*. Warszawa: Ossolineum.
1958. *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: PWN
1962. O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych. *Slavia Antiqua* 9: 139–211.
1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław: Ossolineum.
- Kowalczyk, E.
1997. Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 45: 384–395.
2001. Weryfikacja i odkrycie nowych grodzisk nad środkową Pasłęką. *Wiadomości Archeologiczne* 54 (1995–1998): 192–195.
- Kowalenko, W.
1938. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prahistoryczne.
- Koziełto-Poklewska, B. i E. Martuszewski
1972. Dzieje wsi, [w:] A. Wakar (red.), *Itawa. Z dziejów miasta i powiatu*, 205–271. Olsztyn: Pojezierze.
- Kóčka-Krenz, H.
1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
2007. Wczesnośredniowieczna biżuteria metalowa ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego, [w:] W. Brzeziński (red.), *Skarby wieków średnich*, 20–51. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Kóčka-Krenz, H. i A. Sikorski
1992. Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985–1991. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1: 135–148.
- Kruppé, J.
1967. *Garncarstwo warszawskie w wieku XIV i XV*. Wrocław: Ossolineum.
1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Kudrnač, J.
1981. Několik upozornění k tzv. pražnicím. *Archeologické rozhledy* 33 (2): 209–212.
- Kujot, S.
1913. *Dzieje Prus Królewskich. Część I. Do roku 1309*. Toruń. Towarzystwo Naukowe.
- Kurasiński, T. i K. Skóra
2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kurzyk, K.
2013. Pozostałości osadnictwa z późnego neolitu i wczesnej epoki brązu na stanowisku 4 w Sztynwągu, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia* 33: 21–51.
- Kurzyk, K. i S. Wadył
2015. Obiekt obrzędowy kultury amfor kulistych z Ornowa-Lesiaka, stan. 3, gm. Ostróda, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M.J. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 85–93. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kurzyk, K. i D. Werra
2011. Neolit i wczesna epoka brązu na ziemi dobrzyńskiej w świetle aktualnych badań archeologicznych, [w:] M. Fudziński i H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza, t. 1, Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, 89–106. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne
- Kuszevska, E.
1961. Gorzędziej wczesnośredniowieczny w świetle wstępnych prac archeologicznych, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny* 4, 145–200. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Kuśnierz, J.
2006. Z badań nad militarnym znaczeniem gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu. *Acta Militaria Mediaevalia* 2: 79–102. Kraków – Sanok.
- La Baume, W.
1938. Die Pfahlbrücken des Burgwalles bei Kl. Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg (Westpr.). *Elbinger Jahrbuch*

- 15: 147–155.
- Lasek, P. i J. Przyrkowski
2013. Najstarszy widok Iławy i zamku na Wielkiej Żuławie z 1620 roku w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 381–383. *Archaeologica Hereditas 2*. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lasek, P. i S. Szczepański
2016. Z dziejów pewnego zastawu, czyli „zamek” Deutsch-Eylau alias „dwór” Gross-Werder. *Buletyn Historii Sztuki 78* (3): 431–458.
- Lasota-Moskalewska, A.
1984. Ocena archeozoologiczna materiału kostnego z wczesnośredniowiecznego grodziska w Tykocinie. *Archeologia Polski 29* (2): 246–265.
2008. *Archeozoologia. Ssaki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Leciejewicz, L.
1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lenarczyk, L.
1991. Badania sondażowe na grodzisku w Górczycach, woj. suwalskie. *Rocznik Białostocki 16*: 483–485.
- Lepówna, B.
1968. *Garncarstwo gdańskie w X-XII wieku*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 7. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Leyding, G.
1972. Nazwy fizjograficzne, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 39–48. Olsztyn: Pojezierze.
1973. Z dziejów powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, 41–95. Olsztyn: Pojezierze.
- Liek, G.
1893. *Die Stadt Löbau in Westpreussen*. Marienwerder: Historischer Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder.
- Lietz, Z.
1976. Z dziejów wsi, [w:] E. Kulig (red.) *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic 161–204*. Olsztyn: Pojezierze.
- Lissauer, A.
1876. Drei Burgwälle bei Dt. Eylau. *Schriften der Naturforschenden Gessellschaft in Danzig 4*(1): 1–6.
1887. *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*. Leipzig: Commissions-Verl. von Wilhelm Engelmann.
- Lityńska-Zajac, M. i M. Moskal-del Hoyo
2016. Wyniki badań archeobotanicznych grodzisk z zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 211–230. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lodowski, J.
1972. *Sądowel we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lutnicki, W.
1972. *Uzębienie zwierząt domowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lyman, R.L.
1994. *Vertebrate taphonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łapo, J.M.
2009a. Wyprawa nad Tyrkło, [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 559–567. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
2009b. Wokół szwedzkiego szańca. Echa wojen szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych ziem pruskich. *Pruthenia 4*: 241–286.
- Łasiński, Ł.
2010. *Grodziska wschodniej części Pojezierza Iławskiego. Analiza historyczno-przestrzenna, problemy ochrony i prezentacji*. Maszynopis pracy magisterskiej, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Łęga, W.
1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Łosiński, W.
1963. Badania stacji archeologicznej Kołobrzeg IHKM w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne 15*: 177–184.
1972. *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzecze Dolnej Parsęty: VII-X/XI w*. Wrocław: Ossolineum.
- Łukomiak, K.
2016. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Łódź: ArchaeGraph.
- Machnik, J.
1979. Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel i T. Wiślański (red.), *Prahistoria ziem polskich*. T. 2. *Neolit*, 337–411. Wrocław: Ossolineum.
- Makowiecki, D.
2013. Wyroby z poroża i kości w ujęciu zoologicznym, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso 2*: 183–220. Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

- Malinowska-Łazarczyk, H.
1982. *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Malinowski, A.
1974. Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 7–15. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Malinowski, T.
1953. Z problematyki polskich prażnic wczesnośredniowiecznych. *Z otchłani wieków* 22: 50–53.
1955. Wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie do prażenia zboża. *Dawna Kultura* 2 (1): 30–32.
1959 (1957–1958). Wczesnośredniowieczne prażnice w Wielkopolsce. *Przegląd Archeologiczny* 11 (32–33): 68–80.
- Manasterski, D.
2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbie-Szeszno*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mańkowski, A.
1923. *Nazwy miejscowe powiatu lubawskiego*. Wąbrzeźno: B. Szczuka.
- Marciniak-Kajzer, A.
1998. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w miejscowości Zajączki, gm. Ostróda w świetle badań ratowniczych przeprowadzonych w 1998 roku. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 4: 171–188.
2006. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na pograniczu prusko-mazowieckim w świetle badań grodziska w Leszczu w woj. warmińsko-mazurskim. *Archeologia Polski* 51: 121–144.
- Marcinkowski, M.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytnej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykładów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255.
- Margalha, M.G., J. Appleton, F. Carvalho, R. Veiga, A. Santos Silva i J. de Brito
2008. *Traditional lime kilns – industry or archaeology?*. Historical Mortars Conference, Lisbona. Internet: https://www.researchgate.net/publication/283324537_Traditional_Lime_kilns_-_Industry_or_Archeology (wgląd: 25.01.2017).
- Martuszczyński, E.
1972. Dzieje powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Itawa. Z dziejów miasta i powiatu*, 51–105. Olsztyn: Pojezierze.
- Martuszczyński, E. i T. Oracki
1976. Dzieje Ostródy, [w:] E. Kulig i in. (red.), *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, 72–106. Olsztyn: Pojezierze.
- Mařík, J.
1997. Pánve klučovského typu. *Zprávy české archeologické společnosti. Supplément* 32. Praha.
- Meyza, K.
1999. Fajki gliniane z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w. z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i miasta Warszawy. *Almanach Muzealny* 2: 521.
- Michalski, J.
1984. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1984 r. na stan. 1 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. Elbląskie*. Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
1985a. Łodygowo, gm. Kisielice, woj. elbląskie, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny* 1984: 136.
1985b. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na stan. 2 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. elbląskie w okresie od 25.06. do 25.07.1985*. Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu.
1989. Osadnictwo pogranicza kultur łużyckiej, pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich w Łodygowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*, 133–145. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
1998a. Wyniki badań starego miasta w Ostródzie i ich wpływ na proces rewaloryzacji, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 45–51. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
1998b. Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 133–140. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- Michalski, J. i J. Budziszewski
1993. Siedemdziesiąt lat badań wykopaliskowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, [w:] S. K. Kozłowski i J. Kolendo (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, 211–252. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mikłaszewicz, D.
1995. Fajki z badań archeologicznych w Toruniu. *Pomorania Antiqua* 16: 341–356.
- Mirek, Z., H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając i M. Zając
2002. *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN.
- Mirkowska, I.
1998. Ceramika z wczesnej epoki żelaza z osiedla obronnego w Sząbruku, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 149–166. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2004. Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Kajkowie (przysiółek Lesiak), d. pow. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje*, 281–291. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.

- łystok: Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Historii.
- Misiewicz, K. i W. Małkowski
2013. Badania nieinwazyjne na stanowisku 4 w Borecznie, woj. warmińsko-mazurskie w 2012 r., [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 413–421. *Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7*. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Miśkiewicz, M.
2010. *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wczesnym średniowieczu*. Warszawa: TRIO.
- Mogielnicka-Urban, M.
1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łuzycyckiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Mogielnicka-Urban, M. i J. Urban
2013. „Naczynia sitowate” w kulturze łuzycyckiej – jednorodność nazewnictwa a zróżnicowanie formy, [w:] J. Kolenda, A. Mierzwiński, S. Moździoch i L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, 501–525. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Moszyński, K.
1929. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
1967. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Musianowicz, K.
1939–1945. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Łowiczu. *Światowit 18*: 213–237.
1969. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne 6*: 7–235.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. *Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis 3*. Łódź: Ossolineum.
1978. *Broń średniowieczna na ziemiach polskich*. Łódź: Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
1979. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Nadolski, A. i M. Lewandowski
1990. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1350–1450*, 143–153. Łódź: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Nawrońska, G.
2012. *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg: Stowarzyszenie Miłośników Truso.
- Nawroński, T.
1973. Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, cz. II. *Materiały Zachodniopomorskie 19*: 271–404.
- Niegowski, J.
1997. Sprawozdanie z badań podwodnych przeprowadzonych w ramach programu Adalbertus, [w:] W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak łódzki z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 219–229. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Niesiobędzki, W.
2008. *Powiat ławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura. Szkice historyczne*. Ława: Alga.
- Nosek, S.
1939–1945. Nowe materiały do poznania kultury we-neckiej. *Światowit 18*: 111–164.
1967. *Kultura amfor kulistych w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Nowak, Z.
1963. Rozwój przestrzenny miasta Susza. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1 (79)*: 60–75.
- Nowakowski, A.
1976. W sprawie datowania ostróg z gwiazdzistym bodźcem. *Acta Universitatis Lodzianensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I, 11*: 75–82.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 129–138. Warszawa: PWN.
- Nowakowski, A. (red.)
1998. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1450–1500*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Nowakowski, W.
1989. Studia nad ceramiką z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharków na pustych nóżkach. *Barbaricum 1*: 101–147.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław: Ossolineum.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Ossolineum.
1979. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich*, [w:] J. Dąbrowski i Z. Rajewski (red.), *Prahistoria ziem polskich. T. 4. Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 179–189. Wrocław: Ossolineum.
- Olczak, J. i K. Siuchniński
1966–1971. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1–4. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1985–1989. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa śląskiego*, t. 1–2. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.

- Osiecka, E.
2006. *Wapno w budownictwie – tradycja i nowoczesność*. Kraków: Stowarzyszenie Przemysłu Wapienniczego.
- Ossowski, G.
1881. *Mapa archeologiczna Prus Zachodnich (dawniej Królewskich) z przyległymi częściami W. Ks. Poznańskiego*. Kraków: W.L. Anczyc i Spółka.
- Ossowski, W.
2009. Najstarsze klamry szkutnicze nad dolną Wisłą. *Pomorania Antiqua* 22: 77–102.
2010. *Przemiany w szkutnictwie rzeczonym w Polsce. Studium archeologiczne*. Gdańsk: Centralne Muzeum Morskie.
- Paszkiwicz, B.
2009. *Brakteaty – pieniążk średniowiecznych Prus*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Paternoga, M.
2003. Stanowisko nr 1 w Wszemirowie, pow. Trzebnica w świetle dawniejszych i najnowszych badań. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45: 157–174.
- Paternoga, M. i P. Rzeźnik
2007. Problem funkcji i sposobu użytkowania wczesnośredniowiecznych tzw. praznic w świetle wybranych znalezisk z Dolnego Śląska. *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne* 6: 81–106.
- Pawlak, E. i P. Pawlak
2008. *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pawlata, L.
1993. Katalog zabytków archeologicznych z kolekcji Feliksa Kochańskiego ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Drohiczyńcu. *Rocznik Białostocki* 18: 191–218.
- Pawłowski, A.J.
1990. Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Pomezanii, Pogezanii i Warmii, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, 55–69. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Petelski, K. i A. Gondek
2004. *Szczegółowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Dobry*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piaskowski, J.
1960. *Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X-XIV w. na podstawie badań metaloznawczych*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 2. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Piekalski, J. i K. Wachowski (red.)
2010. *Ulice średniowiecznego Wrocławia*. *Wratislavia Antiqua* 11. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Pikies, R.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Ostróda*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piontek, J.
1996. *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Piotrowska, M.
2013. *Epoka żelaza w dorzeczu środkowej Słupi*. Łódź: Nauka i Innowacje.
- Pochylski, M. i A. Kowalczyk
2011. Tak zwana ceramika husycka z Nowej Wsi, stan. 6, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. *Folia Archaeologica* 28: 227–243.
- Pokora, H. i P. Rzeźnik
1998. Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 40: 321–333.
- Poliński, D.
1996. *Przemiany w wytwórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*. *Archaeologia Historica Polona* 4. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika
2013. *Pień. Siedziba krzyżackich prokuratorów w ziemi chełmińskiej*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Poppek, M., A. Pydyn, R. Solecki i P. Stencel
2013. Przeprawa mostowa na wyspę Wielka Żuława na jeziorze Jeziorak, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 373–380. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Pospieszna, B.
1994. Zarys historii rzemiosła zduńsko-garncarskiego w Malborku od XV do początku XIX w., [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 277–290. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Powierski, J.
2004. *Prussica: artykuły wybrane z lat 1965–1995*. Tom 1. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Pydyn, A.
2013. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w wybranych jeziorach Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 361–372. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w jeziorach Pojezierza Iławskiego w latach 2013–2014, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 79–92. Ar-

- chaelogica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Pyżuk, M.
2004. Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołozębia, pow. Płońsk. *Archeologia Polski* 49: 33–48.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2008. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Dobrzyki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014. *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski, 1 : 50 000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Radzicki, B.
b.d. *Grodzisko „Miggenwald” ponownie odkryte!* Internet: <http://www.pruthenia.strefa.pl/c22.html> (wgląd: 19.04.2017)
- Rauhut, L.
1955. Wczesnośredniowieczny skarb ze wsi Borucin, pow. Aleksandrów Kujawski. *Wiadomości Archeologiczne* 22 (1): 55–64.
- Rębkowski, M.
1995. *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*. Kołobrzeg: Feniks.
Rębkowski, M. (red.)
1996. *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu. Tom. 1. Badania przy ul. Ratuszowej 9–13*. Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Sawicki, J.
2012. Elementy stroju i pasa oraz opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu. *Wrastislava Antiqua* 17: 97–109.
- Sawicki, T.
2008. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua* 49: 149–209.
- Schmid, E.
1972. *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Schnippel, E.
1928. Siedlungsgeographie des Osterodischen Gebiets. *Altpreussische Forschungen* 5: 5–44.
- Schramm, Z.
1967. Różnice morfologiczne niektórych kości kozy i owcy. *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36: 107–133.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie Verlag.
- Sikorska-Ulfik, I.
1994. Zespół ceramiki z Reszla z 2 połowy XIV wieku, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 233–243. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Sikorski, J.
2006. *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta*, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 49–64. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Skóra, K.
2010. Intruz w kurhanie? O pochówkach wtórnych w obrzędowości pogrzebowej kultur wielbarskiej i przeworskiej, [w:] K. Skóra i T. Kurasiński (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytne*, 27–43. *Acta Archaeologica Lodziensia* 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Skružný, L.
1964. Pekáče – jejich výskyt, funkce a datování. *Památky Archeologické* 55 (2): 370–391.
- Słodownik, L.
2006. *Zimnochy*. Internet: <http://www.glospasleka.pl/artukul/index.php?id=news&idd=16439> (wgląd: 25.01.2017).
- Smith, N.
2011. *Pre-industrial lime kilns*. English Heritage. Internet: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/iha-preindustrial-lime-kilns/> (wgląd: 25.01.2017).
- Solecki, R.
2014. Wstępne wyniki badań archeologicznych grodziska w Suszu w 2013 roku. *Skarbiec Suski* 10: 38.
- Sosnowska, A.
1992. Charakterystyka kulturowo-chronologiczna zespołów ceramicznych, pochodzących z badań stanowiska 1 w Mołtajnach, gm. Barciany, jako przyczynek do naświetlenia problemu powiązań kulturowych wschodniej części grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodnio-bałtyjskich z terenami ościennymi we wczesnej epoce żelaza, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, 335–352. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Stampfli, H.R.
1963. *Bison bonasus (Linne) 1758, Ur, Bos primigenius Bojanus, 1827, und Rind, Bos taurus (Linne), 1758*. *Acta Bernensia* 2: 117–159.
- Stanaszek, Ł.M.
2005. Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29. *Wiadomości Archeologiczne* 57: 235–239.
- Stankiewicz, U.
2005. Kafle tykocińskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 178–192.

- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Stasiełowicz, G.
2009. Ceramika z badań na osadzie w Gronowie Górnym, st. 3, gm. Elbląg, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy*, 177–187. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Stępnik, T.
2016. Analiza dendrologiczna prób drewna i węgla drzewnych z grodzisk zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 231–246. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Strzałko, J. i M. Henneberg
1975. Określanie płci na podstawie morfologii szkieletu. *Przegląd Antropologiczny* 41 (1): 105–126.
- Strzałko, J., J. Piontek i A. Malinowski
1972. Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych. *Przegląd Antropologiczny* 38 (2): 277–287.
1973. Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych. *Materiały i Prace Antropologiczne* 85: 179–201.
1974. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 31–42. Poznań: UAM.
- Supruniuk, A.
2002. Uzupełnienia i uwagi do „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381”. *Studia Źródłoznawcze* 40: 107–165.
- Szafrański, W.
1961. Wyniki badań archeologicznych w Biskupinie, pow. Żnin, na stanowisku 6, [w:] W. i Z. Szafrańscy, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, 7–144. Wrocław: Ossolineum.
- Szczepański, S.
2009. Hans Schleif (1902/1945) i jego badania nad germańską przeszłością Prus Wschodnich. *Szkice Humanistyczne* 9/1(18): 51–62.
2010. Czy nazwa Susz jest staropruska? *Skarbiec Suski* 3: 21–26.
2012. Grodzisko w suskim Parku Miejskim *Unser Schloss Rosenberg?* *Skarbiec Suski* 6: 38.
2013. „Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 233–252. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Szmyt, M.
1996. *Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 6. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe*. Baltic-Pontic Studies 8. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szydłowski, J.
1974. Z badań kremacji w pradziejach, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 71–76. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szymańska-Bukowska, A.
2010. *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Szymański, P.
1998. Żubronajcie – przyczynek do badań nad wczesnożelazną ceramiką Suwalszczyzny, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 119–137. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Škojec, J.
2003. Lehmwannefundes aus Mikulčice, [w:] L. Poláček (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. T. 5: 421–496. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.
- Świętosławski, W.
2011a. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowiska Pomorzanki 4, gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2004–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 91–100. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- 2011b. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowisk Pomorzany 1 i 2, gm. Łanięta, woj. łódzkie, w latach 2003–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 101–111. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Töppen, M.
1870. Altertümer bei Hohenstein in Ostpreußen. *Altpreussische Monatsschrift, Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter* 7: 13–42.
1876. Ueber einige Alterthümer aus der Zeit des Heidenthums in der Nachbarschaft zu Marienwerder. *Altpreussische Monatschrift* 13: 549–550.
- Trotter, M. i G.C. Gleser
1952. Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal of*

- Physical Anthropology* 10: 463–514.
- Trzmiel, B.
2007. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Boguchwały*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Ubelaker, D.H.
1978. *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago: Aldine.
- Uniejewska, M.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Kisielice*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Vlierman, K.
1996. „...Van Zintelen, van Zintelroeden ende Mosen...”. *Een breekmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanze-tijd. Scheepsarcheologie* 1. Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps en on der water Archeologie.
- Voigt, J.
1832. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. T. 5. Königsberg: Gebrüder Bornträger.
- Wachowski, K.
1987. Bełty na zamku w Legnicy, [w:] A. Kola (red.), *Średniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich, 147–153*. Toruń: Muzeum Regionalne w Brodnicy i Instytut Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.
- Wadył, S.
2012a. Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych. *Pruthenia* 7: 117–135.
2012b. Kilka uwag o ceramice wczesnośredniowiecznej w Prusach, [w:] M. Franz i Z. Pilarczyk (red.), *Barbarzyńcy u bram. Mare integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego, 260–278*. Toruń: Adam Marszałek.
2012c. *Sprawozdanie z badań sondażowo-weryfikacyjnych na grodzisku w Lipowcu, stan. 1, gm. Ostróda (26–57/2)*. Maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* 8: 149–164.
2013b. Badania weryfikacyjno-sondażowe grodzisk wczesnośredniowiecznych w dorzeczu górnej Drwęcy (Domkowo, Lipowiec, Ornowo-Lesiak, Morliny), [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 109–124*. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii i Fundacja Archeologiczna.
2015. Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1: 275–294*. Warszawa-Białystok: Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Waluś, A.
2009–2010. Ząbie, st. X, woj. warmińsko-mazurskie. Badania roku 2010. *Światowit* 8 (49) B: 283–284.
- Wichrowski, Z.
2000. Średniowieczny topór z Goraja, pow. Biłgoraj, woj. lubelskie. *Archeologia Polski Środkowoschodniej* 5: 212–214.
- Wiewióra, M. (red.)
2014. *Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*. Toruń: Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Więckowska, H. i E. Kempisty
1970. Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo. *Wiadomości Archeologiczne* 35 (2): 164–200.
- Winckler, von
1866. Die Vesten der Vorzeit im Ermland. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 3: 689–693.
- Wirska-Parachoniak, M.
1968. Z historii wiążących materiałów budowlanych. *Ochrona Zabytków* 21/4 (83): 17–23.
- Wiślański, T.
1966. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Ossolineum.
- Worm, H. i D. Staude
2007. *Die Hugo Schneider A.-G. Leipzig. Kurzübersicht ihrer Entwicklungsgeschichte und Produkte*. Internet: <http://www.patronensammler.de/files/HASAG-Entwicklung.pdf>.
- Wróblewski, W. i T. Nowakiewicz
2003. Ceramika „pruska” i „słowiańska” we wczesnośredniowiecznej Galindii, [w:] M. Dulnicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu, 165–181*. Lublin – Warszawa: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wrzesiński, J.
1994. Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3. *Studia Lednickie* 3: 173–202.
- Wyczółkowski, M.
2009. „Baba” kamienna z Poganowa. Wczesnośredniowieczne miejsce kultu Prusów [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam, 605–633*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Wyczółkowski, M., M. Szal, M. Kuprianowicz i E. Smolska
2013. Kompleks osadniczy w Poganowie, pow. kętrzyński, stanowisko IV: wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 65–82. Archeologia Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum.
1981. Wapno, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, T. 2, 452. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wyrost, P.
1994. Dawna fauna Polski w świetle badań kostnych materiałów archeologicznych, rozmieszczenie w czasie i przestrzeni. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Archeozoologia* 19: 55–176.
- Wysocki, J.
2012. Badania stanowisk archeologicznych z późnego średniowiecza i nowożytności w regionie warmińsko-mazurskim w latach 1989–2009. *Archeologia Historica Polona* 20: *Regiony, rzemiosła, kategorie – archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju*, 43–68. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Wysocki, J. i B. Klęczar
2013. Grodziska typu stożkowatego na wyspie Wielka Żuławka w Iławie, w Lasecznie Małym i Mozgowie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 327–349. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Zarzycki, K., H. Trzcińska-Tacik, W. Różański, Z. Szela, J. Wołek i U. Korzeniak
2002. *Ecological indicator values of vascular plants of Poland*. Kraków: Instytut Botaniki PAN.
- Zbierski, A.
1959. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Czeremna nad Huczwą. *Archeologia Polski* 4: 105–148.
- Zeder, M.A. i H.A. Lapham
2010. Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, Ovis, and goat, Capra. *Journal of Archaeological Science* 3: 2887–2905.
- Zielonka, B.
1951. Wczesnośredniowieczne wyroby kościane i rogowe z okolic Gniewa, powiat Tczew. *Z otchłani wieków* 20: 27–30.
- Zoll-Adamikowa, Z.
1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. T. 2. Analiza. Wnioski*. Wrocław: Ossolineum.
- Żak, J.
1960. Część skarbu z Sejkowic pod Gąbinem na Mazowszu. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 11: 200–202.
- Żurek, J.
1954. Osada z młodszej epoki kamienia w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 4: 1–4.
- Żurek, M.
2013. Boreczno, stanowisko 4 (AZP 24–54), gm. Zalewo, woj. warmińsko-mazurskie. Analiza stratygraficzna, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 385–411. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Żurowski, J. i R. Jakimowicz
1939. *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.